

David K. Bernard

A keresztény tan története

A Reformációtól a Szentség mozgalomig

Kr.u. 1500-1900

II. Kötet

Tartalom

Tartalom.....	2
Előszó.....	3
1. A protestáns reformáció	4
2. Luther Márton és a korai lutheránus teológia.....	11
3. Ulrich Zwingli és a korai református teológia.....	21
4. Az anabaptisták	28
5. A radikális reformáció.....	39
6. Kálvin János és református teológiája.....	50
6. A reformáció Nagy Britanniában	60
8. A katolikus reformáció.....	70
9. A lutheránus ortodoxia	79
10. A református ortodoxia	87
11. A pietisták és a metodisták.....	94
12. A tizenkilencedik század	104
13. A Szentség mozgalom.....	116
A Függelék.....	124
B. Függelék	127
C. Függelék	128
D. Függelék.....	129
E. Függelék	130
Felhasznált irodalom	132

Előszó

Ez a könyv megközelítőleg 1500-tól 1900-ig tekinti át a keresztény tan történetét. Általában időrendi sorrendet követ, és számba veszi az egyháztörténet legjelentősebb eseményeit, a hangsúlyt azonban a tanfejlődés nyomon követésére helyezi. E cél érdekében egyes eseményeket inkább téma szerint tárgyal, nem pedig szigorú időrendi sorrendben.

Az *egyház* és a *keresztény* szavakat a legáltalánosabb értelemben fogjuk használni, figyelembe véve, hogy a látható egyházfelépítmény nem szükségszerűen az újszövetségi egyház, amint azt a tan és a tapasztalat mutatja. Számba vesszük azokat a főbb csoportokat, akik kereszténynek nevezték magukat.

E könyv anyaga némelykor összetettnek és oda nem vágónak tűnhet, de a részletek feltárása egyes esetekben szükséges a háttér megismertetéséhez, és ahhoz, hogy betekintés nyújtsa a jelentős kérdésekbe és problémákba. A fő cél, hogy bemutassuk a kereszténység vezető történelmi alakjait és mozgalmait, valamint elősegítsük tanaik alapszintű megértését.

Ez az ismeretanyag különböző nézőpontokat nyújt a bibliai kérdésekhez, és segítséget nyújt a különféle háttérű emberekkel való párbeszédhez. Az olvasó látni fogja, mikor, hogyan, és miért hagytak el bizonyos bibliai tanokat, és karoltak fel bibliaellenes tanokat, ugyanakkor látni fogja azt is, hogyan munkálkodott Isten, hogy helyreállítsa és felélessze az alapvető igazságokat, melyek széles körben feledésbe merültek.

Ez a könyv a jacksoni Jackson College of Ministries öt éves egyháztörténeti anyagának két szemesztere alapján készült. A kézirat a doveri Kent Cristian College kihelyezett programján felvett kazettákról került legépelésre. Különös köszönet illeti az anyag legépeléséért Claire Borne-t, aki hatalmas munkát végzett. Jelentős hozzáfűzések, törlések és átírások után ez a könyv lett az eredmény.

Fontos szem előtt tartanunk, hogy a Biblia a kizárólagos tekintély a tanok megítélésében. A történelem nem változtathatja meg, sem nem helyettesítheti a bibliai igazságot. Nem is bizonyíthatja egy tan érvényességét, de betekintés nyújthat abba, hogyan viszonyultak az emberek a kulcstanításokhoz a századok során. Segíthet eloszlatni azt a mítoszt, hogy alaptanításaink csupán a közelmúltból erednek. A Biblia tiszta tanítása is elegendő ahhoz, hogy a bibliaellenes hagyományok kötelékei szétszakadozzanak, de a történelmi áttekintés elősegítheti ezt a folyamatot.

1. A protestáns reformáció

A XVI. században a protestáns reformáció drámai változást hozott a kereszténységbe, és új korszakot indított el. 1517-től Luther Mártonnal kezdve Nyugat-Európában emberek sokasága kérdőjelezte meg és vetette el hamarosan a középkori teológia sok fontos tételét. A római katolicizmus és a keleti ortodoxia mellett a kereszténységnek egy harmadik ága jelent meg, melyet protestantizmusnak hívtak.

A reformációhoz vezető út

Számos egyén és csoport elutasította már a római katolikus gyakorlatokat és hitelveket, de nem jelentettek komoly fenyegetést az egész rendszerre nézve. A XII. században két erőteljes csoport alakult a középkori egyház mellett, mint más lehetőségek. Az egyik a valdensek vagy valdensianusok, akik igyekeztek visszatérni egy biblikusabb teológiához és egy szentebb életformához. A másik az albigensek vagy albigensianusok tisztább, egyszerűbb életformára vágytak, de perzsa dualista elemeket vegyítettek gondolkodásmódjukba.

Válaszul a Római Katolikus Egyház megalapította az inkvizíciót, hogy gyökerestül kiirtsa az „eretnek” hitvallásokat és embereket. Bár senki sem tudja, hány embert börtönöztek be, kínoztak meg vagy végeztek ki, egy keresztes hadjárat, melyet III. Innocent pápa indított a XIII. század elején, húszezer férfit, nőt és gyermeket mészárolt le a franciaországi Béziers városában, amiért elutasították, hogy kiadják az eretnekeiket. Az első nagy inkvizitor, a dominikánus szerzetes, Torquemada Tamás idején a spanyol inkvizíció közel kétezer embert égetett el máglyán.¹ Az inkvizíció maradéktalanul kiirtotta az albigenseket, és súlyos veszteségeket okozott a valdensek soraiban.

A XVI. századra megérett az idő a reformáció számára. Tagadhatatlanul Isten keze munkálkodott ebben. Emellett a *Keresztény tan története* I. kötete több fontos indokot felsorol, amiért széles körben kétkedés ébredt az emberekben, és egyre erősödött a szándék, hogy megkérdőjelezzék a hagyományos tanokat:²

- A keresztes vitézekben kérdések merültek fel, miután új *hatások érték őket a muzulmán világ részéről és az ókori görög filozófiától*, melyet az arabok őriztek meg.
- *A papság és a pápaság romlottsága* nagyfokú kiábrándultsághoz vezetett, és kérdéseket vetett fel.
- A Katolikus Egyház *számos gazdasági visszaélést* követett el, beleértve az egyházadót, a hivatalok áruba bocsátását, a rokonok jól fizető hivatalokba helyezését, és a bűnbocsátó cédulák árusítását.
- *A nacionalizmus előretörésének* következtében az emberek kevésbé voltak hajlandók alávetni magukat a római pápának, különösen politikai ügyekben.
- *A miszticizmus*, a szubjektív vallási élményekre fektetett hangsúly hozzájárult az egyház tekintélyének aláásásához.
- *A katolikus humanisták* a rotterdami Desiderius Erasmus (1466-1536) vezetésével megkérdőjeleztek és újramagyaráztak számos hagyományos tant, etikai reformokat kezdeményeztek, és bebizonyították, hogy hamisítvány néhány, feltételezetten több évszázados dokumentum, melyek alapján az egyház és a pápa igazolta politikai hatalomra tartott igényét.
- *A teológiai és a szellemi meggyőződés* kétségkívül a legdöntőbb tényező volt.
- *A nyomtatás feltalálása*, mely 1456-ban Johann Gutenberg nevéhez fűződik, elősegítette a különböző nézetek terjesztését. Ekkor történt először, hogy a Biblia és más irodalom olcsón került kiadásra, és elérhetővé vált a tömegek számára. Az átlagemberek így összehasonlíthatták az egyház tanításait a Bibliával oly módon, ahogy addig csak kevesek

tehették ezt meg. Az egyházból kiszakadtak most ezekkel ismertethették meg nézeteiket egyszerű szórólapokon, és csaknem lehetetlen volt az összes ilyen irodalmat megsemmisíteni. Nyomatás nélkül kétséges, hogy a reformáció olyan mértékű sikert ért volna el, amilyet elért.

Annak ellenére, hogy korábban is voltak olyanok, akik kiszakadtak az egyházból, mint például Peter Waldo, John Wyclif, és Husz János, a reformációt nem ők indították el, hanem Luther Márton. Noha Luther eleinte csak a Római Katolikus Egyház tanainak és gyakorlatainak megreformálására törekedett az egyházon belül, a pápa hajthatatlan reagálása, és Luther saját nézeteinek logikája hamar arra készítette őt, hogy teljesen szakítson az egyházzal, és megalapítsa a protestáns mozgalmat.

Történelmi szempontból Luther egyedülálló, mint olyan ember, aki sikeresen robbantott ki egy szakítást Rómával. Teológiai szempontból is egyedülálló abban, hogy világosan fejtette ki a hit általi megigazulás tanát, és az egész teológiájának alapjává tette. Őt megelőzően más csoportok és egyének is támadtak sok olyan elemet a római katolicizmusban, melyeket ő is kifogásolt, és egyesek nagy mértékben eljutottak a hit általi megigazulás alapjaihoz, de megfogalmazásukban nem fejezték ki világosan szembenállásukat a Katolikus Egyházzal. Lutherre maradt, hogy kihirdesse a központi alapelvet, mely által az egész katolikus rendszert megtámadta, és amelyen az egész reformáció felépült.

Luther Márton és Kilencvenöt tézise

Luther Márton 1483-ban született a németországi Eislebenben, paraszti háttérű családban, de mikor tizenhét éves lett, családja bizonyára némi pénzre tett szert, mert beiratkozott az Erfurti Egyetemre, mely a kor legnevesebb német egyeteme volt. Fiatal emberként Luther élvezte az életet, és szertelen életmódot folytatott, de ugyanakkor jámbor katolikus volt. Húszéves korában látott először egy teljes Bibliát az egyetemen.

1505-ben Luther elnyerte a bölcsészdoktori címet, és apja kívánságának engedve jogot kezdett tanulni. Azon a nyáron azonban élete drasztikus fordulatot vett. Nem sokkal azután, hogy egy közeli barátját váratlanul megölték, Luther hirtelen heves viharba került, és csaknem agyonütötte egy villám. Félelmében fogadalmat tett Szent Annának, hogy ha megmenti őt a viharból, beáll szerzetesnek.

Miután túlélte a vihart, belépett az erfurti augustinianus rendbe atyja tiltakozása ellenére. Ott megszerezett teológiai tanulmányba kezdett, és pap lett belőle. Néhány éven belül feljebbvalója áthelyezte őt a wittenbergi kolostorba. A Wittenbergi Egyetemen filozófiát hallgatott, és elnyerte a Hittudományok Doktora címet. Végül neves teológiai professzorrá vált, valamint elismert prédikátorrá és pásztorrá.

1510-ben elzarándokolt Rómába, és különféle ájtatosságokat végzett szent helyeken. Például egy lépcsőn, mely feltételezés szerint Pilátus ítélő csarnokából való volt, térden csúszva ment fel annak érdekében, hogy elnyerje a teljes bűnbocsánatot, melyet IV. Leó pápa ígért meg 850-ben. Azt kívánta, bárcsak már holtak lennének a szülei, mert akkor segíthetne lelküknek kiszabadulni a purgatóriumból a szent városban mondott miséssel.

Luther a Római Katolikus Egyház legfenségesebb eszménye megtestesítőjének képzelte Rómát. Ám ennek helyében egy romlott, cinikus rendszert talált ott, melyet világi és egyházi politika, fényűzés és anyagiasság uralt. Saját szemével látta a reneszánsz pápaság világiasságát, és tudomást szerzett IV. Alexander pápa döbbenetes bűneiről és erkölcstelenségéről. Ez a pápa 1492-től 1503-ig volt hatalmon, számos szeretőt tartott, és sok törvénytelen gyermeke volt. Luther kiábrándultán tért vissza Németországba.

A kor pápája II. Julius katona volt, aki katonai erővel igyekezett kiterjeszteni a pápai hatalmat. Hatalmas vagyont halmozott fel hivatala felhasználásával, nagy pompában és fényűzésben élt, óriási értékű ékszereket viselt, és pazarlóan támogatta a művészetet, köztük Mic-

helangelo és Raffaello munkásságát. Utódja, X. Leó pápa, aki a reformáció idején uralkodott, nyolc éves korában lett abbé, és tizennégy éves korában bíboros. A nagyhatalmú de' Medici családból való volt, habzsolta az élvezeteket, szertelenül élt, és számos rokonát helyezte magas és jól fizető egyházi tisztségekbe, mit sem törődve azok erkölcstelenségével.

Mint szerzetes, Luther tudatában volt bűnösségének, és módfelett foglalkoztatta személyes üdvössége. Telve félelemmel és bűntudattal, üdvbizonyosságra törekedett szigorú önfegyelmezés útján, melybe beletartozott a gyakori gyónás egy papnak, a böjt, az ima, sőt korbácsolta is magát. Soha sem lelt azonban békességet vagy bizonyosságot ezeknek a gyakorlatoknak a segítségével.

Miközben a Szentírást tanulmányozta, eljutott a Róma 1,17-ig, mely szinte a szemébe ugrott: „Az igaz ember pedig hitből él.” A kijelentés egyszerre megvilágosította tudatát, mint egy fényzőn, ahogy felismerte, hogy sohasem üdvözülhet a cselekedetei által, hanem Isten kegyelmébe kell vetnie bizalmát a bűnei bocsánatához. Megértette, hogy a hit általi megigazulás Isten cselekedete, mellyel igazzá teszi a bűnöst, függetlenül annak saját cselekedeteitől.

A neves történész, Philip Schaff szavaival élve: „Ez a tapasztalat olyan hatással volt Lutherre, mint egy új kijelentés.” Schaff megmagyarázza ennek jelentőségét a protestantizmus szempontjából:

A páli megigazulás-tant, ahogy azt a Rómaiakhoz és a Galatabeliékhöz írott levelekben találjuk, addig soha nem értette meg senki világosan és egészében, még Augustinus és Bernardinus sem, akik összekeverték a megigazulást a megszentelődéssel. Ebben rejlik a különbség a katolikus és a protestáns felfogás között. A katolikus rendszerben a megigazulás fokozatos folyamat, melynek feltétele a hit és a jó cselekedetek; a protestáns rendszerben ez Isten egyszeri cselekedete, melyet a megszentelődés követ. Krisztus érdemein alapul, hit a feltétele, és jó cselekedetekben mutatkozik meg.³

Luther hit általi megigazulás tana volt a kulcsfelismerés, mely szikrát gyújtott a reformációhoz. Habár Luther még egy ideig római katolikus pap és szerzetes maradt, élete sarkalatosan más irányt vett. Annak alapján kezdett tanítani és prédikálni, ahogy újonnan megértette a Római levelet. Fokozatosan kezdte felismerni, hogy valami súlyos baj van a katolikus rendszerrel, mely az érdemszerző cselekedeteket, a vezeklést, a szentekhez való imát, a relikviákat, a búcsúkat, stb.-t hangsúlyozta a Jézus Krisztusba vetett egyszerű hit helyett.

A katalizátor, mely Luthert gondolkodásának csúcspontjához vezette, Leó pápa kezdeményezése volt, aki bűnbocsátó cédulákat kezdett árusítani a római Szent Péter bazilika építkezésének befejezésére. Ez a világ legnagyobb katedrálisának készült. Ahhoz, hogy a roppant összeget előteremtsék, a pápa megbízottakat küldött szerte a keresztény világba, hogy agresszív kampányt folytassanak a cédulák eladására. Németországban a bevétel fele valójában a mainzi érsek, Németország legmagasabb rangú egyházi hivatalnoka adósságának törlesztésére ment, melybe akkor verte magát, amikor megvásárolta hivatalát.

A bűnbocsátó cédulák árusítása a pápák jövedelmének fő forrása volt ebben az időben. A középkori katolikus teológia szerint mindenkinek büntetéssel kellett szembe néznie a bűnei miatt, ideiglenessel és örökkévalóval egyaránt. A megoldás a bűnbánat szentsége volt, melyben a bűnös megvallotta vétkét a papnak, abszolúciót (bűnbocsánatot) nyert az örök büntetés alól, és elégtételt szerzett (vezekelt a pap által előírt cselekedetekkel), hogy az ideiglenes büntetés alól mentesüljön. A legtöbb ember számolt azzal, hogy egy ideig szenvedni fog a purgatóriumban is.

Létezett azonban egy lehetőség. Krisztus és a szentek fölös érdemeinek mennyei kincstárából igényelve a pápa bűnbocsánatot ígérhetett az ideigvaló büntetés alól. Jellegzetesen előírt bizonyos ájtatos cselekedeteket, vagy egy bizonyos összeg megfizetését. Ha valaki ily módon

bűnbocsánatot vásárolt, ezzel azonnali és teljes elégtételt adott a bűneiért, vagy segíthetett egy halott rokonának megszabadulni a purgatóriumból.

1517-ben Németországban a pápai megbízott, Johann Tetzel különösen vérlázító módszerhez folyamodott. Az emberek érzelmeit vette célba, amikor arra buzdította őket, hogy szabaddítsák meg szeretteiket a purgatórium gyötrelmes lángjaiból, hogy beléphessenek a mennybe. Azt ígérte, hogy amikor meghallják a pénzerme csendülését a vas gyűjtőládában, szerettük lelke megszabadul a purgatóriumból. Arról is biztosította azokat, akik bűnbocsátó cédulákat vásároltak, hogy haláluk után egyenesen a mennybe mennek, és nem kell éveken át a purgatóriumban szenvedniük. Nem nehéz elképzelni, milyen hallatlanul sikeres volt Tetzel gyűjtése a pápa számára.

Sok teológus nézte rossz szemmel az ilyen taktikákat, és Luther Márton prédikálni kezdett a bűnbocsátó cédulákban való bizalom ellen. Végül Luther úgy látta, eljött az idő a további lépésre. 1517 október 13-án kifüggesztette a wittenbergi vártemplom kapujára kilencvenöt tézisét a bűnbocsátó cédulák ellen. Ez volt az elfogadott módja a tudományos vitára való felhívásnak.

Hagyományosan ezt az eseményt tekintik a reformáció kezdetének, noha ekkor még Luther nem vetette fel a Római Katolikus Egyházzal való szakítást. Tézisei közzétételével az volt a célja, hogy tudományos vizsgálatot vezessen, mely visszaszorítaná a bűnbocsátó cédulák árusítását, és megreformálná az egyház gondolkodásmódját. Nem szándékozott frontális támadást indítani a katolicizmus alapvető tanai ellen; a kilencvenöt tézis elsősorban a bűnbocsátó cédulákkal és az alapjukat képező teóriával foglalkozott. Luther arra számított, hogy a hierarchia tagjai kedvezően fogadják nézeteit, és leállítják a túlzó taktikákat, mint amilyen Tetzelé volt.

Ez az első lépés meglehetősen szelíd volt. Amit Luther azonban nem vett figyelembe, az a pápa jövedelmi rendszerének szívére mért csapás volt. Támogató hangok helyett, amit a hierarchiától remélt, halálos fenyegetésnek nyilvánították őt. Elrendelték, hogy ne beszéljen tovább erről a témáról.

Luther nem volt hajlandó elhallgatni. Az egyetemen sok munkatársa és diákja már elfogadta a nézeteit. Nyilvános vitát indított, és értekezéseket írt nézeteinek alátámasztására. A kilencvenöt tézis szórólap formájában széles körben elterjedt. Sokan kezdtek csatlakozni az ügyéhez, mert már hasonló fenntartásaik voltak a bűnbocsátó cédulák árusításával és az egyház világiasságával kapcsolatban.

Az egyik dolog hamar vezetett a másikhoz. Ha a bűnbocsátó cédulák árusítása helytelen, akkor az egész érdem-rendszer megkérdőjelezendő. Ha az érdem-rendszer helytelen, akkor a középkori katolicizmus szentség-teológiája alapvetően elhibázott.

Hamarosan világossá vált, hogy a probléma nem pusztán egy túlzó gyakorlat, hanem egy téves teológia. Annak érdekében, hogy a helyes teológiai alapot visszaállítsa, Luther kezdte tovább kidolgozni központi felismerését: a hit általi megigazulást. Nem jócselekedeteink által számítunk igaznak Isten szemében, hanem Jézus Krisztusba vetett hitünk által. Ez a tan a végéig megrázta a római katolicizmust.

Valószínű, hogy bizonyos szakadás végül minden körülmények között elkerülhetetlen lett volna, de a katolikus hierarchia durván félrekezelte az egész vitát. Ultimátumot küldtek Luthernek, hogy azonnal szüntesse meg nézetei terjesztését. Végül 1520-ban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Luther nem vonja vissza állításait, X. Leó pápa pápai bullát adott ki (hivatalos nyilatkozatot) az egyházból való kiátkozással vagy kiűzéssel fenyegetve Luther Mártont az eretnekségeért. Könyveit el kellett égetni, és ha nem tér meg hatvan napon belül, őt magát is elégetik.

Ezután a pápa nyomást kezdett gyakorolni Luther uralkodójára, Frigyes választófejedelemre, Szászország fejedelmére, az egyik hercegre azok közül, akik megválasztották a Német-Római császárt. Meg kellett volna büntetnie Luthert, vagy Rómába kellett volna küldenie,

hogy kiróhassák rá a büntetését. Frigyes azonban rokonszenvezett Lutherrel, és elhalasztotta a dolgot.

Luther kihívóan válaszolt a pápának, eretneknek és Antikrisztusnak nyilvánította. Sőt kijelentette, hogy aki a bulla mellett kitart, semmiképpen sem üdvözülhet.⁴ 1520 december 10-én Wittembergben egy nagy csoportot gyűjtött egybe munkatársaiból és diákjaiból, építettek egy máglyát és elégették a pápai bullát. A Római Katolikus Egyházzal való szakítás tényné vált.

1520-ban V. Károlyt, Spanyolország húsz esztendőös királyát választották meg a Német-Római Birodalom új császárává. A pápa őt is sürgette, hogy szerezzen érvényt a kiátkozás bullájának. A német fejedelmek azonban nem lelkesedtek a pápai tekintély fenntartásáért. Régóta úgy érezték, hogy az itáliai pápa belső ügyeikbe avatkozik, és megneszelték a lehetőséget, hogy megnyirbálják a kotnyeles pápai hatalmat. Mások teológiai okokból is rokonszenveztek Lutherrel.

Károly meghívta Luthert, hogy jelenjen meg első országgyűlésén (a német fejedelmek találkozóján), melyet 1521-ben Wormsban tartottak, és szavatolta biztonságát. Természetesen az előző században Husz Jánost elégették a máglyán egy hasonló ígéret ellenére egy hasonló gyűlés alkalmával, arra hivatkozva, hogy az eretneknek tett ígéret nem kötelez.

Az országgyűlésen a pápa követi eretneknek nyilvánították Luthert, és követelték, hogy vonja vissza tanait. Luther egy nap gondolkodási időt kért, majd azt válaszolta, hogy nem fogadja el a pápák vagy a zsinatok legfelsőbb tekintélyét, de visszavonja tanait, ha valaki bebizonyítja neki a Biblia alapján, hogy tévedett. Nem tudjuk, mit mondott pontosan, de a hagyomány így jegyezte fel szavait: „Itt állok. Nem tehetek másként. Isten segítjen. Ámen.” Tudta, hogy egy hajszál választja el a máglyától.

Másnap V. Károly Luther ellen fordult. Hogy megtartsa ígéretét, huszonegy napra biztonságot ígért neki, de kijelentette, hogy azután eretnekként fog bánni vele. Hazafelé tartva Luther egy fegyveres lovascsapat váratlanul „elrabolta” Frigyes választófejedelem vezetésével, és titokban őrizetben tartották Wartburg várában csaknem egy éven át, saját biztonsága érdekében. Időközben Luther lefordította az Újszövetséget német nyelvre, ami elősegítette, hogy a Biblia mindenki számára érthető legyen, és nagyban hozzájárult a német nyelv egységesítéséhez is.

Amikor Luther végül előjött rejtkehelyéről, már olyan nagy támogatottsága volt a német nép körében és a német fejedelmek többségének részéről, hogy nyilvánosan prédikálhatott és taníthatott. Noha élete hátralevő részében mindvégig halálos ítélet alatt állt, meghatározó vezetője tudott lenni sok éven át annak a mozgalomnak, amelyet elindított, 1546-ban bekövetkezett haláláig.

A reformáció elterjedése

Ebben a korban Nyugat-Európában legfőbb hatalmat Spanyolország, Franciaország, Anglia és a Német-Római Birodalom képviselték. A birodalom fél-független német fejedelemségek összességéből állt, mely magában foglalta a mai Németországot, Hollandiát, Svájcot, Csehországot, Ausztriát, és Olaszország egyes részeit. Oroszország ekkor kezdett hatalomra törni Kelet-Európában, és számos kisebb állam alkotta még Európát.

Amint láttuk, a protestáns mozgalom Németországban kezdődött, ahol a leghatásosabb hatást fejtette ki. A németek hamarosan választás elé kerültek a *lutheranizmus* és a *katolicizmus* között. Minden fejedelemséget uralkodójának vallási döntése jellemzett. A Német Római Birodalmat viták, politikai beharcok és végső fokon vallási háborúk szabdalták szét, melyek során a lutheránusok és a katolikusok kölcsönösen megpróbálták leigázni egymást.

1529-ben a Német Római Birodalom fejedelmei országgyűlést hívtak össze Speier városában. A katolikusok V. Károly császár vezetésével túlsúlyban voltak a Speieri országgyűlésen, amely megtiltotta a lutheránus tanítások hirdetését a Németország katolikus államaiban, de to-

leranciát hirdetett a katolicizmus számára a lutheránus államokban. A lutheránus fejedelmek tiltakoztak e döntés ellen, de mivel kisebbségben voltak, ők vesztek. A tiltakozó fejedelmeket protestálónak, azaz *protestánsoknak* nevezték. A versengés és a küzdelem folytatódott.

Végül az 1555-ös Augsburgi béke tett pontot a vita végére. V. Károly minden fejedelemség számára biztosította a jogot, hogy megválaszthassa vallását és gyakorolhassa azt. Az északi és a keleti német államok lutheránusok voltak, míg a birodalom déli része, köztük Bajország (Dél-Németország) és Ausztria katolikus maradt. A lutheranizmus Skandináviában is túlsúlyba került.

Svájcban a protestantizmus másik fő ága jelent meg, melynek követőit *reformátusoknak* hívták. 1523-ban Zürichben kezdődött, egy jelentős prédikátor és pásztor, Ulrich Zwingli nevével fémjelvezve, aki Lutherhez hasonlóan, először kétségeket kezdett táplálni a katolikus rendszert illetően. Abban különbözött Luthertől, hogy ő az Úrvacsorát csupán szimbolikusnak tekintette, és nem vallotta Krisztus valóságos jelenlétét annak elemeiben.

Zwingli 1531-ben meghalt, és hamarosan háttérbe is került Kálvin János jelentőségéhez képest. Kálvin Genfben működött, és teológiája meglehetősen hasonlított Zwinglijéhez. Átfogó teológiai írásai lefektették a református szárny alapját, ahogyan azt ma is ismerjük. Ez a vallás került fölénybe Svájcban és Hollandiában (mint reformátusok), Skóciában (mint presbiteriánusok), és egy ideig Angliában (mint puritánok).

A református hit ugyancsak jelentős számú követőre talált más európai országban is, köztük Franciaországban, Kálvin szülőhazájában. A király és a nemesség ragaszkodott a katolicizmushoz, és kegyetlenül üldözte az ottani protestánsokat, akiket hugenottáknak neveztek. A legismertebb példa erre a Szent Bertalan éjszakai mészárlás 1572-ben, amikor hugenották ezreit gyilkolták le bestiális módon a pápa határtalan megalégedésére. Sok francia protestáns elmenekült az országból. Végül a megmaradt hugenottáknak az 1598-as Nantes-i Ediktum védelmet biztosított.

Spanyolország szilárdan katolikus maradt; ott a reformáció sohasem vetette meg a lábát jelentősen. A legszigorúbb üldözésekre az inkvizíció vezetésével a reformáció előtt és alatt került sor. Olaszország, a pápaság otthona ugyancsak katolikus maradt, noha komoly létszámú szakadár fordult el a katolicizmustól, különösen északon.

A protestantizmus harmadik fő szárnyát a XVI. században az *anabaptisták* képezték, akiknek kezdete 1525-re, Zwingli egyes követőire nyúlik vissza. Elutasították a csecsemőkeresztséget, és a korai egyház tanainak, gyakorlatának, kormányzásának és életmódjának visszaállítására törekedtek, azt az egyházat tekintve alapul, mely még nem olvadt egybe a világi hatalommal Konstantin császár alatt. Az anabaptisták sohasem kerültek többségbe egyetlen országban sem, de elterjedtek egész Európában, különösen azokon a területeken, ahol a reformáció erős volt. A katolicizmussal, az ortodoxiával, és a protestantizmus többi ágával elentétben helytelennek tartották, hogy államegyházzá váljanak.

A protestantizmus negyedik fő ága az *anglikán*, vagy az Angliai Egyház volt, mely VIII. Henrik király alatt kezdődött 1534-ben. Henrik először elítélte Luther Mártont, mint eretneket, ám hamarosan ellentétbe került a pápával az első feleségétől való válása miatt. Szakított Rómával személyes és politikai okokból, és a pápa helyett magát nevezte az Angliai Egyház fejének. Habár ellenezte a teológiai változást, végül az anglikán teológusok átvették a protestantizmus alapvető tanait. Lánya, I. Mária királynő („Véreskező Mária”) megkísérelte visszavertíteni az országot a katolikus hitre, és kegyetlenül üldözte a protestánsokat. I. Erzsébet királynő alatt azonban Anglia végleg protestáns állammá alakult.

Az 1600-as évekre a protestáns reformáció elérte legnagyobb térhódítását Európában. Észak-Európa főként protestánssá vált, leginkább lutheránussá. Közép-Európában keveredtek a lutheránusok, reformátusok, anabaptisták és a katolikusok. Anglia anglikán volt. Dél-(Latin)-Európa katolikus maradt.

1618-ban kezdetét vette a Harmincéves Háború. Ez volt az utolsó nagyszabású kísérlet egész Németország rekatolizálására. A Westfáliai Béke 1648-ban véget vetett a háborúnak, véglegesen pontot tett az európai vallási villongásokra, és alaposan megkurtította a pápa politikai hatalmát.

A mai Európa főbb országait tekintve a római katolicizmus továbbra is túlsúlyban maradt Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Írország, Dél-Németország (Bajorország), Belgium, Ausztria, Lengyelország és Litvánia területén. Nagy Britannia, Németország nagy része, Svájc, Dánia, Svédország, Izland és Finnország túlnyomórészt protestáns volt.

Kelet-Európában a keleti ortodoxia uralkodott a maga hagyományos területein, köztük a mai Oroszországban, Ukrajnában, Fehéroroszországban (Belorussziában), Görögországban, Romániában, Bulgáriában, és Szerbiában. Ezekre az országokra nem gyakorolt jelentős hatást a reformáció. A mai Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia és Horvátország területe túlnyomórészt katolikus volt, de mindenhol figyelemre méltó protestáns kisebbséget lehetett találni. Albánia és Bosznia-Hercegovina főként muzulmán volt. Ezek a Kelet-Európai országok, kivéve a korábbi Szovjetunió és Csehszlovákia területét, ebben az időben az Ottomán Birodalom részét képezték, így muzulmán uralom alatt álltak.

Alig húsz éven belül, Luther Kilencvenöt tézise után, a protestantizmus négy fő ágra szakadt: lutheránusokra, reformátusokra, anabaptistákra, és anglikánokra. Nyilvánvaló, hogy minden készen állt egy teológiai forradalomra. Szerinte mindenfelé sokan kételkedni kezdtek a hagyományos középkori teológiában. Luther volt az, aki a döntő csapást mérte rá, de rövid időn belül a mozgalom olyan lendületet vett, mely messze túlhaladt magának Luthernek az eredeti elgondolásain. Ezeket a fejleményeket fogjuk tárgyalni a 2-7. fejezetekben.

Utóirat

Ironikus módon egyes protestánsok napjainkban azért ítélik el az egyetlenség-hívő pünkösti mozgalmat, mert a Jézus nevében való keresztséget, az Isten egyetlenségét „nyilatkoztatja ki”, és mert eltér a „történelmi ortodoxiától”. Valójában azonban az egyetlenség-hívő pünkösdiek azt magyarázzák, hogy tanításuk nem egy Biblián kívüli kinyilatkoztatásból ered, hanem a bibliai igazság újrafelfedezéséből származik, ahogyan azt a Szent Lélek megvilágította. Nyomatékosítják azt is, hogy a hagyományos főbb hitvallások sohasem lehetnek az ortodoxia elbírálói, hanem csak kizárólag a Szentírás.

Ez a védekezés pontosan ugyanaz, amivel a protestánsok érveltek Luther Márton és „új kinyilatkoztatása” mellett, Philip Schaffot idézve. Schaff további kommentárja példázza, hogy sajátos módon azt állították, senki az apostoli idők óta nem tanította pontosan a hit általi megigazulást Luther Mártonig, és fenntartották, hogy ez a megfogalmazás a lényegi magja az üdvösség tanításának. Saját védekezésében Luther elutasította a zsinatokra és a pápákra való hivatkozásokat – korának „történelmi ortodoxiájá”-ra –, és ragaszkodott ahhoz, hogy kizárólag a Biblia alapján ítéljék meg.

A protestánsok, akik következetesek akarnak maradni saját történelmükhöz és teológiájukhoz, nem minősíthetik az egyetlenség-hívő pünkösdieket eretnekeknek vagy kultuszkövetőknek csupán azért, mert nem követik a történelmi hagyományokat, hanem azokat a bibliai igazságokat teszik magukévá, melyeket széles körben elfeledtek és elhagytak. Inkább szólítsák fel őket bibliai vitára a kölcsönös tisztelet jegyében, azzal a céllal, hogy fényt derítsenek az igazságra.

2. Luther Márton és a korai lutheránus teológia

Mint láttuk, Luther Márton a teológiáját a megigazulás tanára alapozta, mely a római katolikus rendszer elvetésére készítette. Néhány hónappal azelőtt, hogy híres kilencvenöt tézist ki-függesztette, ténylegesen kilencvenhét tézist készített, melyek még inkább felölelték, még inkább megmagyarázták korai teológiáját. Ám a kilencvenöt tézis volt az, mely előidézte a Rómával való szakítást.

Amikor Luther célját, hogy beszüntesse a bűnbocsátó cédulák árusítását és megreformálja az egyház gondolkodását, megíúsította a hierarchia merev ellenállása, lépésről-lépésre arra kényszerült, hogy teljes terjedelmében átvizsgálja a katolikus teológiát. Néhány éven belül megtámadta a szentség-rendszert, és magát pápaságot a legsúlyosabb kifejezésekkel illette. Számára a Római Katolikus Egyház volt a babiloni szajha a Jelenések könyvéből.

Hit általi megigazulás

A hit általi megigazulás alapvető felismerése nem csupán a lutheranizmus alapja, hanem az egész protestáns mozgalomé. A hitből és cselekedetekből való megigazulás római katolikus tanával szemben Luther határozottan állította, hogy a megigazulás egyedül hit által lehetséges. Ragaszkodott ahhoz, hogy a Biblia német fordításában tegyék hozzá a Róma 3,28-hoz a „kizárólag” szót. Így az a következőképpen hangzott: „...az ember (kizárólag) hit által igazul meg...”

A megigazulás azt jelenti, hogy igaznak számítani Isten előtt. Amikor valaki hisz Jézus Krisztusban, Isten Krisztus igazságát tulajdonítja annak az embernek. Ahelyett, hogy a bűneire tekintene, Isten csak Krisztus igazságát látja, és ennek alapján jutalmazza.

A reformáció jelszavai voltak az egyedül a kegyelem, egyedül a hit, egyedül a Szentírás, és egyedül Krisztus (*sola gratia, sola fide, sola scriptura, sola Christus*). Más szavakkal az üdvösség kizárólag Isten kegyelméből nyerhető el, nem emberi cselekedetek által. A Biblia az egyedüli tekintély a tanok megítélésében, és a kizárólagos tekintély üdvösségünk szempontjából. Krisztus az egyetlen kiengesztelés bűneinkért; csak Ő benne találunk üdvösséget.

A Kereszt teológiája

Luther Márton úgy jellemezte teológiáját, hogy a „Kereszt teológiája”. Az üdvösség kezdettől végig Isten kegyelmének munkája, melynek árát a Golgotán fizette meg. Jézus kiengesztelése a kereszten az, ami lehetővé teszi számunkra az üdvösséget.

Luther szembe állította az ő Kereszt teológiáját más felfogásokkal, melyeket a dicsőség teológiájának nevezett. Csak ha azt tanítjuk, hogy az üdvösség kizárólag Isten kegyelméből, a Kereszt alapján nyerhető el, akkor valljuk a Kereszt teológiáját. Ha bármilyen emberi cselekedetet részévé teszünk az üdvösség folyamatának, akkor elveszünk abból, amit Jézus tett értünk, és helyette az embert dicsőítjük. Az ember társmegváltóvá válik, és a dicsőség teológiájához jut el, amely az emberi megvalósítást magasztalja. Luther egész teológiája az egyedül a hit általi megigazulás és a Kereszt teológiája körül forgott.

A Biblia legfelsőbb tekintélye

Luther elvetette a hagyományt, mint tekintélyt, és azt mondta, a Biblia a kizárólagos tekintély a tanok megítélésében. Következésképpen a protestáns reformáció újra hangsúlyozni kezdte a Biblia tanulmányozását, és a válasz abban való megtalálását az egyházi hierarchia helyett.

A Bibliára helyezett, megújult hangsúly jelentős eltávolodás volt a katolikus teológiától és gyakorlattól egyaránt. 1229-ben a Katolikus Egyház megtiltotta a laikusoknak, hogy olvassák a Bibliát, mert nekik nem volt teológiai jártasságuk. Úgysem értették volna, viszont összeavarta volna őket. Helyette el kellett fogadniuk az egyház magyarázatait és nyilatkozatait, mint tekintélyt érdemlőket.

Általában a Biblia valóban csak latin nyelven volt elérhető, az egyházi szertartások és tudományok holt nyelvén, nem pedig a nép nyelvén. Hasonló módon az egész liturgia latin nyelven folyt, ezért általában érthetetlen volt az átlagember számára, aki a misét hallgatta.

Luther kihirdette, hogy a Biblia, a liturgia és prédikáció a nép nyelvén kell, hogy szóljon. Hitte, hogy az átlagember képes felfogni a Biblia alapüzenetét (a Biblia könnyen érthetőségének tana), és lefordította a Bibliát német nyelvre, hogy érthetővé tegye népe számára.

Noha a hagyomány fölé emelte a Bibliát, Luther meglehetősen konzervatív volt ennek az alapelvnek foganatosításában. Kijelentette, hogy a híveknek csak azokat a nézetek és gyakorlatokat kell elvetniük, melyek szemben állnak a Bibliával, de szabadok a többi megtartásában. Sok későbbi protestáns ellentétben, köztük az anabaptistákkal, nem támogatta az összes hagyomány és liturgia eltörlését, melyek nem találhatók a Bibliában. Ha egy hagyomány egyértelműen téves a Biblia fényében, akkor a keresztényeknek el kell azt vetniük, de ha a Biblia nem szól kifejezetten az adott témáról, akkor szabadon megtarthatják.

Luther azt jelezte, hogy a Biblia tekintélye nem a kánonon nyugszik – azokon a könyveken, melyeket történelmileg elfogadtak –, hanem az evangéliumi üzeneten. A Bibliát az teszi tekintéllyé, hogy elénk tárja a hit általi megigazulás evangéliumát. A Biblia részei több vagy kevesebb értékkel bírnak, attól függően, mennyire mutatják be az evangéliumot.

Az Ószövetség nem annyira a témához tartozó, mint az Újszövetség, mert az Újszövetség világosabban tárja fel a hit általi megigazulást. Sőt, az Újszövetség egyes könyvei is fontosabbak, mint mások. A Jakab könyvét például Luther „szalmalevél”-nek nevezte, mert úgy hitte, hogy nincs összhangban a kizárólag hit általi megigazulás tanával.¹ Problematikusnak tartotta Jakab levelét, mert azt hangsúlyozza, hogy a hit csak cselekedetből láttatik meg, és katolikus ellenfelei előszeretettel idézték a Jakab 2,20-at: „A hit cselekedetek nélkül meghalt.”

Jakab levele kifejti, hogy a hit nem pusztán értelmi beleegyezés, hanem egy élő kapcsolat Istennel, mely nem segíthet, ha nem hoz létre cselekedeteket. Ha a hitnek nincsenek cselekedetei egy ember életében, ez azt bizonyítja, hogy hite nem valódi.

Az a tény, hogy Luther elvetette az összefüggést a cselekedetek és a hit között Jakab levelében, rávilágít szándékára, hogy a Bibliát saját hit általi megigazulás tana szerint magyarázza. Ily módon megalkudott saját tanításával, hogy a Biblia az egyedül tekintély a tanok megítélésében.

Luther elismerte, hogy a Bibliát a Szent Lélek világosságában kell magyarázni, de hozzátette, hogy a Lélek nem tanít semmi mást, csak az evangéliumot. Amikor néhány protestáns hangsúlyozni kezdte a Lélek munkáját, a próféciát és a Biblia szellemi megértésének szükségességét, Luther elutasította őket, mint „lelkesekeket” (vagy „fanatikusokat”), mondván, hogy nem ragaszkodnak az evangéliumhoz. Ők válaszul azzal a bírálattal illették Luthert, hogy a betű embere és nem a Léleké. Elméletben Luther nyitott volt a Lélek kenetére, de a gyakorlatban korlátozta a Lélek munkájának lehetőségét, amennyire felfogását a hit általi megigazulásról egyeztetni tudta vele.

Törvény és evangélium

Luther a törvényt (az Ószövetséget, különösen Mózes törvényét) és az evangéliumot gyökeresen különbözőnek látta egymástól. Azt mondta, hogy az evangélium helyettesíti a tör-

vényt, így éles összefüggéstelenséget vélt felfedezni Isten módszere között, ahogy az emberekkel az Ószövetségben bánt, illetve, ahogy ma bánik az emberekkel.

A törvénynek állami és teológiai célokat tulajdonított. Isten azért adta a törvényt Mózesnek, hogy megalapozza az állami szabályokat és az embereket a Krisztusban való hit általi megigazulás igazságára vezesse. Most, hogy már eljutottunk erre az igazságra, többé nincs szükségünk a törvényre.

Luther elismerte, hogy az erkölcsi törvények, melyek mind az Ó-, mind az Újszövetségben megtalálhatóak, megmutatják a megigazult embernek, hogyan kell élnie ahhoz, hogy elnyerje Isten tetszését. Nem helyezett azonban nagy hangsúlyt a törvényre, sem az ószövetségi törvényre, sem mindkét testamentum erkölcsi törvényeire. Számára a törvény erkölcsi útmutatója segítség, de nem az evangélium vagy az üdvösség lényege.

Az emberről szóló tan

Luther azt tanította, hogy minden ember bűnös születésétől fogva (eredendő bűn). Mindenki bűnben született, és örök kárhozatra van ítélve. Csak gonosz cselekedetek telnek tőlük. Senki sem választhatja a jót saját akarata szerint, még kevésbé tesz ténylegesen jót.

Nem csak cselekedeteink alapján vagyunk bűnösök, hanem természetünk szerint is. A bűnös természet azt jelenti, hogy csupán gonosz cselekedetekre vagyunk hajlamosak, valójában kénytelenek vagyunk gonoszt tenni, továbbá azt jelenti, hogy még csak nem is tudunk vágyakozni a jó cselekedetekre vagy az Isten keresésére. Az egyetlen mód arra, hogy valaki vágyakozzon Isten után, ha először Isten kegyelme munkálkodik benne.

Röviden, csupán arra van képességünk, hogy engedjük Istent Önmaga felé fordítani minket. Saját akaratunkból nem választhatjuk Istent, de ha Isten megérint minket kegyelmével, megváltoztathatja akaratunkat.

Üdvösségtan

Luther emberről szóló tana logikusan vezetett az egyéni predesztináció tanához (a feltétel nélküli kiválasztás tana), és pontosan ez az, amit tanított. Akárcsak Augustinus az V. században (végülis Augustinus szerzetes volt), ő is azt állította, hogy az ember csak Isten korábbi, feltétel nélküli kiválasztása alapján üdvözülhet.

Luther azért jutott erre az álláspontra, mert szeretne volna biztosítani a hit általi megigazulás tanát bármilyen megalkuvás lehetőségével szemben. Úgy vélte, hogy ha valaki használhatja az akaratát abban, hogy Istent válassza, akkor együttműködne Istennek az üdvösség munkájában, és ez cselekedetekből való megigazulást jelentene. Még ha valaki elismeri is, hogy először Isten kegyelmének kell működnie, ha az ő felelőssége, hogy elfogadja-e vagy elutasítja az üdvösség üzenetét, Luther gondolkodásában ez felhívította vagy lerombolta volna a kegyelem kizárólagosságát. Úgy tekintette, hogy bármely döntés, mely elfogadja Isten kegyelmét, vagy bármilyen egyetértés Istennel, cselekedetnek számítana, ezért ellentétes a hittel.

Következésképpen azt tanította, hogy Isten előre meghatározza, ki fog üdvözülni és ki fog elkárhozni. Isten kegyelmet ajánl fel mindazon egyéneknek, akiket kiválasztott, megváltoztathatja akarataikat, és hittel ajándékozza meg őket. Tehát a hit által igazulnak meg, melyet Isten adott nekik. Nem állhatnak ellene ennek a kiválasztásnak; ez tisztán Isten kegyelméből történik, és semmilyen emberi nem működik közre.

Wesleyánus, szentség-hívó vagy a pünkösti nézőpontból Luther felfogása a predesztinációról, a kegyelemről és a hitről téves. Bibliai meghatározással a hit az ember pozitív, cselekvő válasza Istennek. Isten kegyelmének elfogadása nem pusztán lehetséges, hanem szükséges. Ennek megcselekvése nem érdemszerző emberi cselekedetet, mely üdvösséget szerez, hanem

a megmentő hit lényege. A Bibliában lehetetlen elválasztani a megmentő hitet a hit engedelmességétől.²

Próbálkozásában, hogy elkerülje a dicsőség teológiáját (a cselekedetekből való üdvösség tanát), Luther úgy határozta meg magát a hitet, mint Isten ajándékát, mely az egyén akaratától függetlenül működik. Úgy gondolta, ez a meghatározás szükséges ahhoz, hogy elkerülje a Római Katolikus Egyház cselekedetekből való megigazulás tanát. Bár a hitnek ez a meghatározása biztosan kizárja az érdemszerző cselekedeteket, ugyanúgy kizárja, már bibliaellenes módon, magát az emberi akaratot is. Az tehát, hogy valaki saját felfogása szerint a megtérést válassza, pusztán hiú ábránd.

Luther úgy határozta meg a megigazulást, mint a feloldozás rendeletét, melyet Isten kihirdet a bűnösök felett. Úgy látta a bűnöst, mint aki Isten elé járul, szentségtelenül, igazság nélkül, érdemtelenül, és Isten igaznak nyilvánítja őt. Más szavakkal Luther azt tanította, hogy Isten kizárólag a keresztre tekintettel mossa le a bűnöket, és az által a hit által, melyet Isten adományoz mindazoknak, akiket üdvösségre választott. A megigazulásnak tehát semmi köze magához az egyénhez. Nem változtatja meg a személyt belsőleg. Ez kizárólag Isten elfogulatlan cselekedete, melynek árát a Golgotán fizette ki, és Isten adományozza azt az Ő előre elhatározott választása alapján.

Összefoglalva, Luther azt tanította, hogy az ember üdvössége elsősorban nem olyasmi, ami az emberben belül történik, hanem rajta kívül. Ennek árát Isten történelmileg a Golgotán fizette ki, és a predestináció mechanizmusán keresztül lett kihirdetve valaki felett. Magának az embernek semmilyen üdvösség-tapasztalata nincs a megigazulás pillanatában. Az illető ugyanúgy követ el bűnt, mint korábban, de most már, mint megigazult bűnös.

Nézőpontja hangsúlyozására túlzó kifejezéssel Luther azt írta fiatalabb munkatársának: „Vétkezz bátran!”³. Valójában nem a bűnös életformát támogatta, hanem alá kívánta húzni hitvallását, mely szerint nem számít, mennyire vétkezik egy keresztyén, Isten kegyelme befedezi őt, és nem engedi, hogy a bűn győzedelmeskedjen rajta. Luther az erkölcsös élet szószólója volt, de ezzel a teológiájával nem hangsúlyozta a szent életet. Annak érdekében, hogy a megigazulásra összpontosítson, elhanyagolta a megszentelődést. Középponti mondandója az volt, hogy mi nem tehetünk semmit saját megmentésünk érdekében; hinnünk kell, hogy Isten kiválaszt és megigazít minket. Annak, hogy mik vagyunk, mit teszünk, vagy akár mit szándékozunk tenni, semmi köze az üdvösségünkhöz; egyedül Isten választása a meghatározó tényező.

Luther üdvösség tanának célja az volt, hogy segítsen az embereknek legyőzni a kétségeiket, félelmeiket és az álszentséget, melyek a középkori, cselekedetekből való megigazulás rendszeréhez társultak, de ugyanakkor túl messze ment az emberi felelősség kiküszöbölésében. Luthernek nem állt szándékában bűnös életmódra buzdítani az embereket, de úgy tekintette, elkerülhetetlen, hogy az emberek továbbra is szokásszerűen vétkezzenek, miután keresztyénekké lettek. Mivel az üdvösség kizárólag Isten kegyelmétől függ, semmit sem lehet tenni érte, egyszerűen félre kell tenniük minden büntudatot a bűnök miatt.

Luther beszélt Isten folyamatos munkájáról, mely tényleges megigazuláshoz vezet. Mindazáltal ennek a fokozatos megigazulásnak nincs jelentősége Isten szemében az ember állapotát illetően, hanem pusztán a keresztyén élet folyamatában játszik szerepet. Így tehát Luther azt tanította, hogy az üdvösség fokozatosan elváltoztat minket; ez az a folyamat, melyet a később protestáns szerzők megszentelődésnek neveztek. Ahogy a keresztyén növekszik a kegyelemben, ténylegesen igazzá válik a cselekedeteiben. Ebben az összefüggésben a törvény – mindkét testamentum erkölcsi törvénye, Isten természetes törvénye, amely a lelkiismeretben jelenítik ki, és a szeretet alapelve –, segít megmutatni a keresztyéneknek azt az utat, amelyen járniuk kell ahhoz, hogy Istennek tetszenek.

Az Egyházzól szóló tan

Luther nézete az egyházzal pozitív volt – „anyaszentegyház”-nak nevezte – ám ez különbözött a római katolicizmustól. Bár szükségesnek érezte, hogy az emberek az egyházhoz tartozzanak, elutasította a pápa és a római katolikus hierarchia tekintélyét. A legfelsőbb tekintély Isten Igéje, nem a pápa vagy a papság. Továbbá minden hívő pap Isten szemében (a hívők egyetemes papságának elve). Jézus Krisztus lett a mi főpapunk; ezért nincs szükségünk más földi közbenjáróra. Minden keresztény járulhat maga közvetlenül Isten elé.

Luther azonban nem vetette el teljesen a papnak való gyónás eszméjét. Továbbra is úgy tekintette a bűnök megvallását egy lelkimunkásnak, mint ami elfogadható és segítő sok esetben, de az ember személyes kapcsolata Istennel nem alapulhat egy lelkimunkáson. Mindenkinek, mint papnak, van saját kapcsolata Istennel. Senkinek sem kell egy másik személyen keresztül megigazulnia Isten szemében, vagy elnyernie a bűnei bocsánatát.

A keresztények nem csupán saját maguk papjai Isten előtt Krisztus által, hanem minden keresztény egymásnak is papja. Nincs éles megkülönböztetés a papok és a laikusok között, mert mindenki közbenjár és szolgál a másikért.

Nem minden keresztény tölt be azonban olyan szerepet, mellyel nyilvánosan hirdetni az evangéliumot. Egy hívőnek elhívásának kell lenni a prédikálás szolgálatára. Ezt az elhívást sajátosan a fejedelemnek, a bírói hivatalnak, vagy a gyülekezetnek kellett jóváhagynia. A világi kormányzásnak és az egyházi kormányzásnak is el kellett ismernie, hogy egy személynek elhívása van a prédikálásra, azután fel kellett szentelnie.

A nyilvános istentiszteletet tekintve a középkori istentiszteletek középpontja a mise (Eukharisztia) volt. Csak a pap és esetleg a kórus énekelt latinul, és gyakran nem hangzott el prédikáció, hacsak a püspök nem jött el, hogy beszéljen. Luther új hangsúlyt helyezett a gyülekezeti éneklésre, és e célból német nyelvű himnuszokat írt, köztük az „Erős vár a mi Istenünk” kezdetűt. Ugyanakkor az ige hirdetést az istentisztelet legfontosabb elemévé tette.

Egyház és állam

Luther nagymértékben elfogadta a szoros kapcsolatot az egyház és az állam között. Természetesen elvetette, hogy a pápa legyen a legfelsőbb tekintély mind az egyház, mind az állam felett, de fenntartotta az egyház és az állam között azt a szoros kapcsolatot, ami a kereszténységet a IV. századtól, Konstantin császár idejétől fogva jellemezte.

Luther párhuzamot látott a törvény és az evangélium között, valamint az állam és az egyház között. Mint bűnösöknek, alá kell vetnünk magunkat az állam törvényeinek, de mint keresztényeknek, az egyházra kell tekintenünk az evangéliumon keresztül hirdetett megváltási üzenetért. A keresztényeknek nem szabad arra felhasználniuk az államot, hogy az egyház céljait elősegítse, és az állam sem használhatja fel az egyházat, saját céljai elérésére. Mindazonáltal az államnak kötelessége az egyházat támogatni, és a világi uralkodóknak joguk van részt venni az egyház kormányzásában. A gyakorlatban Luther szorosan együttműködött a német fejedelmekkel az egyház irányításában.

Ennek következtében azokon a helyeken, ahol a Lutheránus Egyház politikai befolyásra tett szert, hivatalos államegyházzá vált. Támogatást élvezett, legalábbis részben, azokból az adókból, melyet a kormány e célból szedett be. Néhány európai országban még napjainkban is ez a gyakorlat áll fenn.

Istenről szóló tan

Luther megtartotta az Istenről alkotott hagyományos középkori teológiát, köztük a szentháromság-tant is. Nem kedvelte azonban azt a filozófiai nyelvezetet, amelyet a szentháromság-tan meghatározására használtak, különösen ellenezte a *homoousios* („egylényegű”) kifejezést,

melyet a Níceai Hitvallásban írja le a kapcsolatot az Atya és a Fiú között.⁴ Amikor ismertette Servétus Mihály munkáját, aki tagadta a Szentháromságot, de fenntartotta Jézus istenségét, Luther bevallotta, hogy neki is vannak kétségei, de elvetette a könyvet, mint „gonosz” irományt:

Az olyan képzelgők, mint a szerző, úgy látszik, nem képesek elképzelni, hogy más embereknek, akárcsak nekik, lehetnek kísértéseik erről a témáról. De a fullánk nem maradt benn: odaállítottam Isten Igéjét és a Szent Lelket a gondolataimmal szembe, és megszabadultam tőle.⁵

A szentségek

Luther elvetette a szentségek katolikus felfogását, mint amely az érdemeket hangsúlyozza. Úgy határozott meg egy szentséget, mint fizikai cselekvést, melyet Isten választott arra, hogy az ő ígéretének jele legyen. Annak érdekében, hogy egy szertartás érvényes szentség legyen, két követelménynek kell megfelelnie: Krisztus által kellett bevezetve lennie, és szoros összefüggésben kellett lennie az evangélium ígéretével. Más szavakkal, kapcsolódnia kellett a hit általi megigazuláshoz.

A fenti kritériumok bevezetésével a középkori katolicizmus hét szentsége mindössze kettőre csökkent: a keresztségre és az Eukharisziára. Luther nem ellenezte a többi, de nem tekintette azokat szentségnek.

A lutheránusok továbbra is gyakorolták a konfirmációt, és természetesen a házasságot és a felszentelést is. Luther élesen ellenezte a bűnbánatot a cselekedetek követelményével, szándékában állt engedélyezni a papnak (lelkimunkásnak) való bűnvallást, mint amely hasznos, de nem alapvető. A lutheránusok elvetették az utolsó kenet kiszolgáltatását.

Vízkeresztség

Luther fenntartotta, hogy a keresztség a bűnök lemosására szolgál, és szükséges az üdvösséghez. Ebben a tekintetben nem csak a Római Katolikus Egyház álláspontjához ragaszkodott, hanem a kereszténység első öt századában uralkodó tanításához is.

Luther *Kis Katekizmusában* (1529) magyarázza a vízkeresztség jelentőségét, idézve Márk 16,16-ot és Titusz 3,5-7-et:

Kimunkálja a bűnök bocsánatát, a halálból és az ördögtől való megszabadulást, és örökkelvő üdvösséget biztosít mindazoknak, akik hisznek, amint az Ige és Isten ígérete kijelenti... Valójában nem a víz az, mely ezt létrehozza, hanem Isten Igéje, amely a vízzel és a vízben jelen van, valamint a hit, mely Isten Igéjébe veti bizalmát a vízben.⁶

Az *Augsburgi Megvallás* (1530) az ortodox lutheranizmus egy korai nyilatkozata azt mondja, hogy az eredendő bűn „örök halált szerez most mindazoknak, akik nem születtek újonnan víztől és Lélektől... A keresztségről, melyről ők (az egyházak) azt tanítják, hogy szükséges az üdvösséghez, és hogy a keresztség által Isten kegyelme van felajánlva”.⁷

Hogyan egyeztette Luther a vízkeresztség szükségességét a hit általi megigazulással? Bár napjainkban sok protestáns elveti azt a hitvallást, hogy a keresztség szükséges az üdvösséghez, azon az alapon, hogy az ellenkezik a hit általi megigazulással, Luther nem látott ellentmondást e két tan között. Megerősítette, hogy Isten rendelte a keresztséget a bűnök lemosására, és a hit az az eszköz, amely által ebben az isteni munkában részesülhetünk a keresztségkor. A hit teszi a keresztséget hatékonyá.

Ahogy a katolikusok, Luther továbbra is ragaszkodott a csecsemő keresztséghez, de némi nehézsége akadt annak magyarázatában, hogyan egyeztethető össze ez a gyakorlat a hit általi megigazulással. Először is azt mondta, hogy a keresztség a szülők hite által működik, amikor gyermeküket a keresztséghez hozzák.

Végül saját predesztináció-tanához fordult válaszáért. Egy ember azért menekül meg, mert Isten kiválasztotta őt, és felruházta megtartó hittel. Ebben a tekintetben nincs különbség a csecsemő és a felnőtt között. Senki sem gyakorolhatja saját akaratát, csak azt, amit Isten adott neki. Így tehát a csecsemő keresztség tagadása, csak azért, mert azok nem képesek tudatosan hinni, a cselekedetekből való megigazulás egyik formája.

Ha a keresztteljedési módot vagy formát tekintjük, látjuk, hogy Luther és követői nem válósították meg egészében a bibliai tekintély alkalmazását a hagyománnyal szemben. Luther kifejezte a bemeztéssel törtéző vízkerezttség kívánatosságát a Róma 6,4, és a görög *baptizo* (bemeztíteni) szó jelentése alapján, de azt mondta, hogy a bemeztítés nem szükséges, így a lutheránusok sajátosan meghintéssel kereszttelnek.⁸

Az *Az egyház babiloni fogsága* (1520) c. munkájában Luther beszél néhány emberről saját korában, akik ragaszkodtak a keresztségben a következő „szavakhoz: 'Megkeresztellek téged a Jézus Krisztus nevében'". Védelmezte ezek kereszttelésének érvényességét, mivel „bizonyos, hogy az apostolok használták ezt a formulát a kereszttelésnél, amint azt az Apostolok cselekedeteiben olvassuk.”⁹ Ismételten, ő azonban nem tartotta a formát alapvetőnek. Nem tekintette a módot vagy a formát úgy, mint amelyek kapcsolódnak a megigazuláshoz; ezért azok viszonylag lényegtelenek voltak.

Az Eukharisztia

A másik szentség, melyet Luther elismert az Eukharisztia volt, vagy az Úrvacsora. Számos ponton ellenkezett azonban a Római Katolikus Egyház korabeli gyakorlatával.

Először is ragaszkodott ahhoz, hogy a laikusok magukhoz vegyék a kenyeret és a bort egyaránt, annak érdekében, hogy teljességgel részesüljenek a szentség áldásából. A katolikus gyakorlat abban az időben visszatartotta a poharat a laikusoktól. Mivel a katolikusok hittek abban, hogy a bor szó szerint átváltozott Krisztus fizikai vérévé, nem akarták kockáztatni, hogy a vér elcsöppenjen, amikor körbeadják. Csak a szolgálatot végző pap ivott a pohárból, és megitta az egész tartalmát, így nem követtek el semmilyen helytelenséget.

Másodszor, Luther tagadta, hogy az Eukharisztia Krisztusnak egy újabb áldozata volna a résztvevők bűneinek bocsánatára, és tagadta, hogy az abban való részvétel jó cselekedetnek számít, mely segít elégtételt szerezni a bűnökért. Az ilyen hitvallás levont a Kereszt és a hit általi megigazulás értékéből.

Végül Luther ellenezte az átlényegülést, azt a tant, mely szerint az elemek ténylegesen Krisztus vérévé és testévé válnak. Saját nézete azonban olyan közel állt ahhoz, hogy a legtöbb protestáns a mai napig nehezen látja a különbséget.

A katolikus nézet alapján az elemek teljességgel Krisztus történelmi vérévé és testévé alakulnak át, még ha úgy is néznek ki, mintha csak kenyér és bor volna. Luther kigúnyolta ezt az elképzelést, mivel a kenyér és a bor nyilvánvalóan csak kenyér és bor maradt. De mivel Jézus azt mondta, „Ez az én vér”, és „Ez az én testem”, Krisztus vérének és a testének társulnia kellett a kenyérhez és a borhoz. Az elemek kenyér és bor maradnak, de ugyanakkor láthatatlanul tartalmazzák Krisztus valósgos vérét és testét. A későbbi szerzők *hozzálényegülésnek* nevezték ezt a nézetet, ami azt jelentette, hogy a lényegeg csatlakoztak egymáshoz, nem pedig teljesen átváltoztak valami mássá.

E tan fenntartásához Luther kidolgozott egy szokatlan nézetet Krisztus testéről. Krisztus fizikailag felment a mennybe, de mivel egyaránt emberi és isteni természettel rendelkezett, fizikai teste néhány isteni jellemzőt hordozott. Az egyik isteni tulajdonság a mindenhol jelenva-

lóság. Krisztus fizikai teste rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, olyannyira, hogy *ubiquitous* volt, azaz több helyen is jelen lehet egy időben. Bár teste a mennyben van, ugyanakkor mindenhol jelen lehet, ahol az emberek az Eukharisziát magukhoz veszik. Nem korlátozódik egyetlen helyre vagy egyetlen szertartásra egyidejűleg.

Luther élesen támadott más protestánsokat, köztük Ulrich Zwinglit, aki azt tartotta, hogy az Úr vacsorájának elemei csupán szimbolikusak. Eretneknek, pogánynak és az ördögtől valóknak nevezte Zwinglit. Azt mondta, inkább katolikusokkal együtt vesz Úrvacsorát, semhogy olyan protestánsokkal, akik a szimbolikus vagy szellemi nézethez ragaszkodnak.

Összefoglalás és értékelés

Öt központi hittétel jellemzi Luther Mártonnak és korának teológiáját, melyek megkülönböztetik a protestánsokat a római katolikusoktól:

1. *Hit általi megigazulás* a cselekedetektől való megigazulás helyett.
2. *A Biblia kizárólagos tekintélye*, ahelyett, hogy azonos tekintéllyel bírna a hagyomány és a Szentírás.
3. *A pápai tekintély elvetése*, ahelyett, hogy a pápa felsőbbségét elismernék az egyház és az állam fölött, amikor ez lehetséges.
4. *A hívők egyetemes papsága* a hivatásos papság helyett, akik egyedül szolgáltatathatják ki a szentségeket, így közbenjáróként szolgálnak az üdvösséghez.
5. *A keresztség és az Eukharisztia két szentsége* a hét szentség helyett, melyek a kegyelem eszközei.

Egyes emberek a korábbi századokban is megkérdőjelezték a középkori egyház ezen tanításainak egyikét vagy másikat, de aki hivatalos szakadást hozott létre, és a világosan meghirdette a fenti megkülönböztető pontokat, különös tekintettel a hit általi megigazulásra, ez a személy Luther Márton volt. Ő valóban a protestáns reformáció megalapítója.

Ennek ellenére Luther teológiája számos ponton zavaró az evangéliumi és pünkösdi hívők számára. Például Luther magyarázata a hitről valami egészen különbözőt jelöl annál, mint amit a legtöbb evangéliumi vagy pünkösdi hívő vall napjainkban. A lutheránus teológiában a megmentő hit nem egy tudatos elhatározás, vagy egy szabad akaratú válasz az evangélium üzenetére. Inkább olyasmi, amit Isten adományoz egy személynek függetlenül a személy döntésétől. A személy csupán passzív részese egy visszautasíthatatlan kegyelemnek; nem tehet mást, csak gyakorolja a hitet, amit Istentől kapott.

Ha valaki azt javasolta, hogy várjanak egy személy megkeresztelésével addig, míg az tudatos hitet nem mutat, Luther ellenezte ezt a felfogást, mint cselekedetektől való üdvösséget. Ha valakinek saját akaratából kellett válaszolnia, ez már cselekedetnek számított.

Evangéliumi protestánsok napjainkban nehéz döntéssel néznek szembe, amikor ellenzik azt a tanítást, mely szerint a keresztség szükséges az üdvösséghez. Ha a kizárólag a hit általi megigazulás tanát használják érvként, elvetik ennek a tannak a jelentését, ahogy azt Luther tanította. Másfelől, ha Luther felfogását használják, mely szerint a keresztség tudatos elfogadása érdemszerző cselekedet és ezért sem nem szükséges, sem nem hatékony, akkor azt is meg kell erősíteniük, hogy bármilyen döntési cselekedet – mint például a „bűnösök imájának” az elmondása – szintén érdemszerző cselekedet, így tehát sem nem szükséges, sem nem hatékony.

Röviden, Luther radikális meghatározása a kizárólag hitből való megigazulásról csak akkor tartható fenn logikailag, ha az ember elfogadja az egyéni predesztináció tanát is. Ebben a rendszerben az üdvösség bármilyen emberi döntéssel való összekapcsolása cselekedetből való üdvösséget jelentene.

Bibliai nézőpontból a hit általi megigazulás alapelve valóban az evangélium szíve, de Luther hit meghatározása súlyos tévedéseket tartalmaz. A tudatos választás együtt jár minden jelentős bibliai hit meghatározással. Ha egyszer valaki elfogadja ezt a bibliai igazságot, megérti,

hogy az evangélium parancsára adott pozitív válasz nem érdemszerző cselekedet, mely üdvösséget eredményez, hanem a hit cselekedete. Isten az, aki az üdvösség cselekedeteit kimunkálja az emberben, ahogyan az megmutatja az ő igazságát Istenben, betöltve Isten Igéjének feltételeit.

Noha Luther teológiája gyakran támadta a katolicizmus tanításait, sok esetben olyan közel maradt a Katolikus Egyházhoz, amennyire csak lehetséges volt. A keresztségről például fenntartotta, hogy a bűnök lemosására való, beleértve az eredendő bűnt is. A lutheránusok továbbra is gyakorolták a csecsemő keresztséget, meghintéssel az Atya, a Fiú, és a Szent Lélek nevében. Luther továbbra is megerősítette Krisztus valóságos jelenlétét az Eukharishtiában, noha csekély mértékben különböző módon. A Lutheránus Egyház ugyancsak fenntartotta a szoros kapcsolatot az állammal. Az istentiszteletben és a liturgiában megtartotta, amit csak lehetséges volt, és csak azt vetette el, amit a Biblia kifejezetten tiltott, mint például a szobrok imádatát.

Luther azért tartott meg oly sok katolikus hagyományt, mert rendkívüli, csaknem kizárólagos módon összpontosított a hit általi megigazulásra. Saját tanmeghatározása szerint más dolgok nem oly elsődlegesen fontosak. Ahelyett, hogy a Bibliát fölé emelte volna az összes hagyománynak, amelyet saját tana megkövetelt, hagyta, hogy a hagyomány a Biblia nagy részén felülemelkedjen, mert a Biblia alapvető üzenetét a megigazulás csontvázára csökkentette le.

Ennek következtében sérült az inspiráció és a tévedhetetlenség tana, valamint a Biblia kánona. A hit önmagában saját bibliai lényegének árnyéka lett a hozzákapcsolt predesztináció következtében. A megtérés leértékelődött, a hívők keresztségét elvetették, és a szent élet másodlagos fontosságúvá vált.

Luther konzervativizmusa arra készítette őt, hogy a legerősebb kifejezésekkel elutasítsa a későbbi protestánsok újításait, amint azt Zwinglivel szembeni kemény hozzáállásában látjuk. Ő maga óriási ugrást vitt végbe, de miután ezt megtette, úgy viselkedett, mintha ebben megrogzult volna. Amikor mások megpróbálták tovább kidolgozni alapelveit, Luther ellenállt a továbblépésnek. Vehemens volt ítéletében, és hajthatatlan vagy képtelen arra, hogy teljességgel kiaknázza saját meglátását.

Különösen ellenezte az anabaptistákat, mert azok elutasították a csecsemőkeresztséget, és jóváhagyta kegyetlen üldözésüket és kivégzésüket. Amikor a teológiai és politikai forrongás támadt az ő tanai következtében, mely végül parasztlázadáshoz vezetett a német fejedelmek ellen, Luther teljességgel a fejedelmek oldalán állt. Nem látta át, hogy épp úgy, ahogy ő szakított a egyház tekintélyi felépítményével, úgy nagyon sok ember akar megszabadulni a politikai tekintélyi felépítménytől. Írt egy gyalázatos értekezést, melyet a *Gyilkos és tolvaj paraszt hordák ellen* címzett, melyben azt mondta: „Aki csak teheti, sújtson le rájuk, nyársalja fel, mészárolja le” őket.¹⁰ Az uralkodók pontosan ezt tették a lázadás elfojtására.

Későbbi éveiben Luther sajnálatos módon antiszemita jeleket mutatott, mellyel hozzájárult a német kultúra végzetes mérgezéséhez oly mértékben, hogy még a náci is idézték néha elfogult megjegyzéseit saját álláspontjuk igazolására. Kezdetben Luther nagy reményeket táplált arra, hogy ha az egyház megreformálódik, a zsidók nagy számban fognak áttérni a keresztyénségre. Miután azonban ez nem következett be, ellenük fordult, és jóváhagyta könyveik elégetését és kiűzetésüket az országból.

Luther nézete a szentségről csak kevés bibliai felfogást tartalmaz. Bizonyos tekintetben középkori paraszti öröksége inkább hatással volt rá, mint a Biblia. Ezt mutatja a durva szavak használata, nyers válaszai az ellenfeleinek, és a sör iránti rajongása.

Másfelől sokat tett a szentség helytelen felfogásának eloszlására, melyek az ókortól fogva uralkodók voltak, mint például a szexualitás bűnösnek tartása, a szentség törvényeskedéssel való azonosítása, a szerzetesség és az aszkétizmus. Például kilépett a szerzetesrendjéből, elvetette a cölibátust, feleségül vett egy korábbi apácát, és megteremtett egy boldog házasságot és otthont.

Hírhedt példa arra, milyen ártalmasan hatott Luther teológiája a gyakorlati keresztény életre, az az eset, ahogy Hessei Fülöp, egy német fejedelem ügyét kezelte. Fülöp politikai célból kötött házasságot, de az évek során számos házasságtörő kapcsolata volt. Miután lutheránus lett, bűntudatot érzett, de nem volt ereje megváltoztatni életmódját. Beleszeretett egy tizenhét éves lányba, és úgy gondolta, hogy ha feleségül veszi, azzal kigyógyul a házasságtörés szenvedélyéből. A válást azonban ugyancsak halálos bűnnek tekintették. Mit tehetett hát?

Luther azt tanácsolta neki, hogy vegye feleségül a lányt, anélkül, hogy elválna a feleségétől. Noha ő is elismerte, hogy mind a válás, mind a bigámia bűn, Luther úgy találta, hogy a bigámia ebben az esetben még mindig a kisebb a két gonosz közül, rámutatva az ószövetségi poligámia példájára.

Luther továbbá azt tanácsolta, hogy a második házasságot tartsák titokban, mivel az a törvény ellen való. Amikor az igazság szóbeszédként terjedni kezdett, Luther javasolt egy „jó vaskos hazugságot”.¹¹

Ebben az esetben Luther nézete a keresztények és az egyház elkerülhetetlen bűnösségéről annak érdekében, hogy az államot támogassa, vakká tette őt a valódi megoldásra: hogy felszólítsa a fejedelmet megtérésre (ahogy Keresztelő János példája mutatja), és a bűn feletti győzelemre biztassa a Szent Lélek erejével.

Luther gondolkodása azonban szükségszerű, ha valaki abban hisz, hogy a keresztények megrögzött, tehetetlen bűnösök, mégis megigazultak maradnak annak a kívülről jövő hitnek köszönhetően, melyet Isten adományoz nekik feltétel nélkül, függetlenül az Isten, a bűn és az igazság iránti személyes magatartásuktól. Bár Luther azt várta el az emberektől, hogy szent életet éljenek, végső elemzésben tanai megengedték nekik, hogy ellenszegüljenek Isten akaratának égbekiáltó módon és büntetlenül.

Luther megkérdőjelezhetetlen nagysága ellenére apostoli pünkösdi szempontból nézve teológiája súlyosan hibás több ponton.

Luther valamilyen módon ellentmondásos egyéniség, mivel oly előrelátó és haladó gondolkodású bizonyos tekintetben, ugyanakkor oly korlátolt és visszahúzó másokban. Egyes történészek úgy írják le őt, mint az első modern embert, de ugyanakkor, mint az utolsó középkori embert is. Teológiaiilag fontos volt a protestáns reformáció számára, hogy ne álljon meg Luthernél, hanem törekedjen a további reformációra, és fedezze fel újra a bibliai igazságokat.

Luther számos korlátja mellett érdemének kell tekintenünk felismerését, elkötelezettségét és odaszentelését a hit általi megigazulás tanának. Mások is elvetették a középkori egyház sok bibliaellenes tényezőjét, de ő volt az, aki a szívéig hatolt a dolgoknak. A baltát a középkori egyház gyökerére vetette a cselekedetekből és érdemeiből való megigazulás elvetésével. Még napjaink katolikus teológusai is jellegzetesen elismerik, hogy Luther egy igen szükséges javítást ajánlott fel. A modern társadalom, mint egész, különösen pedig a bibliahívő keresztények mély hálával adóznak Luther Márton életéért és tanításáért.

3. Ulrich Zwingli és a korai református teológia

A protestantizmus másik fő ága Ulrich Zwinglivel kezdődött a svájci Zürichben 1523 körül. Zürich jelentős város volt, mely német nyelvű területen feküdt.

Zwingli 1484-ben született a svájci Wildhausban, és a helyi nyelvjárás szerint keresztnéve Huldreich volt. Bernben, Bécsben és Bázelen tanult, doktori címet szerzett, és belépett a római katolikus papság soraiba huszonkét esztendőskorában. Glarusban lett pásztor, miután több mint száz guildert megvásárolta a hivatal egy ellenlábas jelölt elől, majd később egy Einsiedeln kolostor káplánja lett.

Zwingli hazafias érzelmekkel fordult országa felé, fölébe helyezve érdekeit a Római Katolikus Egyház hierarchiájának és az itáliai vezetésnek. Korában a svájciak neves harcosok voltak, és gyakran szolgáltak zsoldosként külföldi háborúkban, és a pápa oldalán. Zwingli prédikált az ilyen háborúkban való részvétel ellen, mint amely végül kárára van Svájcnak. E nézetével szembeni ellenkezés ellenére Zwingli kiemelkedő prédikátorrá és közismert emberré vált.

Zwinglire hatással volt a katolikus humanista Erasmus tanítása, aki megkérdőjelezett vagy újramagyarázott néhány középkori tant, anélkül, hogy elhagyta volna az egyházat. Már 1516-ban, Einsiedelnben, mielőtt Luther 1517-ben szakított Rómával, Zwingli kezdett elfordulni a katolikus teológiától a hit általi, kegyelemből való üdvösség tanához. Nem ment keresztül olyan drámai megtérésen, mint Luther, de a Biblia tanulmányozásán keresztül és a józan gondolkodásmódot követve fokozatosan nézete megváltoztatására jutott. 1518-ra támadni kezdte a bűnbocsátó cédulák árusítását és más visszaéléseket, és izgalommal olvasta Luther korai írásait.

Ebben az időben a nép papjának hivatala (pásztor és szószéki prédikátor) megüresedett a Grossmünster Székesegyházban, Zürich legelső templomában, és Zwinglit jelölték erre a méltóságra. Ő elismerte, hogy megszegte cölibátusi esküjét míg Einsiedelnben tartózkodott (csakúgy, mint Glarusban), de megígérte, hogy megváltozik. Bűne a legkevésbé sem volt egyedülálló: legfőbb ellenlábas a hivatalt tekintve hat gyermek apja volt! Constance püspöke, akinek egyházmegyéjéhez Zürich is tartozott, hétezeröttszáz guildert gyűjtött be egyetlen évben (1522) azzal, hogy négy guilderre büntette meg a papokat minden egyes esetben, amikor feloldozást kértek a paráznaság bűne alól.¹

Zwinglit választották Grossmünster lelkipásztornak, és 1519-ben kezdett szolgálni. Nyomban protestáns témákról kezdett prédikálni. 1522-re nyilvánvalóvá vált Rómával való szemben állása, és felszólították, hogy védje meg a nézeteit egy nyilvános vitán. 1523-ban, miközben három fő vitát készített elő a katolikus apologétákkal, felvázolt hatvanhét cikkelyt vagy következtetést. Noha történelmileg nem volt oly népszerű és jelentős, mint Luther korábbi kilencvenöt tézise, ezek a cikkelyek sokkal mélyrehatóbbak és átfogóbbak voltak az alapvető protestáns tanok lefektetéséhez. Kihívást intézett az egész római katolikus rendszerhez, beleértve a pápaságot, a misét, a papi cölibátust, a bűnbocsánat árulását, a gyónást és a penitenciát.

Talán 1523 a legalkalmasabb év arra, hogy meghatározzuk a református teológia kialakulását. Különbözött a lutheranizmustól, mégis szorosan felsorakozott mellé a római katolicizmussal való szembenállásban.

Zwingli Zürich vallási vezetője lett, és ugyanakkor nem hivatalos politikai vezetője is. Egy reprezentatív egyházkormányzás presbiteriánus rendszerét alapította meg és számos eklézsiái és politikai reformot vezetett be. Vezetése alatt a svájci zsoldosok bérbe vételét betiltotta, eltörölte a hústalan böjtöt, és engedélyezte a papoknak a házasságot. Zwingli maga titokban há-

zasodott meg 1522-ben, majd nyilvánosan 1524-ben, ily módon le tudta győzni a győtrő bűnét, a paráznságot.

Zwingli hatása és a református mozgalom gyorsan terjedt Svájcban és a környező országokban. Néhány korai református vezető volt Johann Oecolampadius (1482-1531) Bázelen, Berthold Haller Bernben, Pierpaolo Vergerio Svájc olasz nyelvű régiójában, Martin Bucer (1491-1551) Strassburgban (akkor németország, ma Franciaország), Guillaume Farel (1489-1565) Genfben (francia nyelvű svájci területen), akit Kálvin János követett, majd Theodore Beza (1519-1605), Pierre Viret Lausanne-ban, és Peter martyr Vermigli (1500-62), egy olasz, aki teológiát tanított Strassburgban és Angliában. Heinrich Bullinger (1504-75), aki Zwingli utódja volt Zürichben.

Zwinglire nagy hatással volt Luther, de nem egyszerűen csak Luther tanítványa volt. Bár hálás volt Luthernek, Luther sok gondolatát függetlenül dolgozta ki, és teológiája sok esetben több nézetet kölcsönzött a katolikus humanistáktól.

1529-ben Zwingli és más svájci reformátusok találkoztak Lutherrel és más német reformerekkel Marburg városában, hogy megbeszéljék a tanbeli különbségeket és feltárják a lehetőségét erők egyesítésének eklézsiailag és politikailag. Ez a vita Marburgi Eszmecsere néven vált ismertté, mely megvetette az alapját az Úrvacsorával kapcsolatos különböző nézeteiknek. Zwingli nem tekintette ezt a különbséget a közösség akadályának, de Luther még azt sem akarta elismerni, hogy Zwingli egyáltalán keresztény.

Ám akárcsak Luther, Zwingli sem támogatta a nála radikálisabb reformereket. Amikor az anabaptisták 1525 körül követői között is megjelentek Zürichben, ellenük fordult, noha kezdetben rokonszenvezett sok nézetükkel. Megengedte és jóváhagyta a korai anabaptista vezetők kivégzését a zürichi városi tanács által.

A reformátusoknak nem sikerült egész Svájcot maguk mellé állítani; az ország kettéoszlott protestánsokra és katolikusokra. Mindkét oldal teljes felsőbbbségért versengett, és az uralmuk alatt levő területeken megtagadták a vallásszabadságot a másik féltől.

Zwingli buzdítására a protestánsok katonai fölényt szereztek a katolikusokkal szemben, hogy uralmukat kiterjesszék. Zwingli csatlakozott a csapatokhoz, mint káplán és stratég. Noha fegyvert viselt, ténylegesen nem harcolt. 1531-ben Kappelnél megsebesült a csatatéren, miközben egy haldokló katonáról gondoskodott. Azon a napon a győztes ellenség elfogta, és egy kapitány, aki felismerte, megölte őt. Testét elégették, és hamvait egy disznó hamvával elkeverve szétszórták.

Zwingli haláláról értesülve Luther, aki már „otromba pogánynak” nevezte, most úgy búcsúztatta, mint az „ördög mártírját”. Megjegyezte, hogy Zwingli „a káromlás súlyos és számátalan bűnében” veszett el, és kifejezte sajnálkozását, hogy a katolikusok nem tudták totálisan leverni követőit.²

Most lássuk Zwingli teológiáját. Jellemzően protestáns tanítás, de különös figyelemmel vizsgáljuk meg azon egyedi vonásait vagy területeit, melyre erős hangsúly helyez.

A Szentírás

Először is Zwingli vallotta, hogy a Biblia kizárólagos tekintély a tanok megítélésében. Akárcsak Luther, ő is elvetette azt a katolikus felfogást, hogy a Szentírás és az egyházi hagyomány azonos értékű tekintélyek. Továbbá tanította a Biblia tévedhetetlenségét.

Zwingli Luthernél erőteljesebben hangsúlyozta az értelem szerepét, ám alávettette azt a Szentírásnak. Az emberi értelem megtanít minket arra, hogy Isten létezik, de Istenről csak a Biblián keresztül tanulhatunk. A természetes értelem tehát nem dolgozhat ki teológiát saját magától. A legtöbb, amit tehet, hogy felismeri Isten létét, de ahhoz, hogy megértsük, kicsoda Isten, mit kíván tőlünk, és mi az igazság Vele kapcsolatban, az isteni kijelentéshez kell fordulnunk (a Bibliához) nem pedig az értelemhez.

Predestináció és üdvösség

Akárcsak Luther, Zwingli is azt tanította, hogy az üdvösség kegyelemből van hit által és nem cselekedetek által, és erősen hitt a predestinációban. A vezető protestáns reformerek számára a hit nem szabad akaratból adott válasz Isten kegyelmére, hanem egy előre elrendelt, visszautasíthatatlan választás Isten részéről. Isten feltétel nélkül dönti el, hogy ki fog üdvözülni, majd megmentő hitet adományoz azoknak, akiket kiválasztott. A hit absztrakt filozófiai fogalommal vált, mely az egyéntől függetlenül létezik és működik.

Az üdvösség tehát a predestináció útján érhető el, mely Isten gondviselésén múlik. Akárcsak Luther, Zwingli is ezt a nézetet támogatta, mivel ez elvetette a cselekedetektől való üdvösség minden formáját. Számára ez volt az egyetlen út a katolikus rendszer cselekedetektől való megigazulás rendszerének elkerülésére. A következőképpen magyarázta ezt a hitvallást:

Hitből és nem cselekedetek által menekülünk meg. A hit nem emberi erőből fakad, hanem Istenéből. Ő adja azoknak, akiket elhív, de azokat hívja el, akiket üdvösségre rendelt, és azoknak rendeli ezt, akiket kiválasztott, de azokat választja ki, akiket akar, mert ez Ő számára szabad és nyitott döntés.³

Zwingli azt tanította, hogy az ember tartozhat a kiválasztottak vagy a kárhozottak közé. A kiválasztottak azok, akiket Isten üdvösségre választott, és Istennek ezt a választását nevezte kiválasztásnak. Azok, akiket Isten kárhozatra enged jutni, az elkárhozottak, és Isten döntését, mellyel nem választja ki őket, kárhoztatásnak nevezte.

Honnan tudja valaki, hogy kiválasztott-e vagy sem? Zwingli válasza az volt, hogy emberileg szólva a kiválasztásnak csak a külső jeleit láthatjuk. A vágy Isten dolgai után bizonyítja Isten munkáját egy ember életében. Ha valaki megkeresztelkedik, templomba jár, imádkozik, részt vesz az Úrvacsorán, és istenfélő életet él, olyan jeleket mutat, mely Isten megmentő kegyelmének jelenlétét jelzi. Máskülönben nem volna megmagyarázható, miért akarja tenni ezeket a dolgokat.

Elméletben a kiválasztás emberi cselekedetre való tekintet nélkül történik, de a gyakorlatban erős ösztönzés volt az emberekben, hogy olyan cselekedetek mutassanak, amely bizonyítja számukra a kiválasztást. Bár egyesek arra következtettek, hogy a predestináció tana engedélyt ad a bűnre, a korai református protestánsokat arra készítette, hogy sok istenfélő szabályt kövessenek, mint a kiválasztás jeleit. Természetesen úgy magyarázták tevékenységeiket, mint amelyekre Isten kiválasztó kegyelme készíteti őket, nem pedig saját emberi vágyaik.

Lutherrel ellentétben Zwingli azt vallotta, hogy néhány nemes jellemű pogány is lehet kiválasztott, mint például a görög filozófusok, akiket az ókori teológusok oly mélyen csodáltak. Minden kiválasztott Krisztus kiengesztelése által menekül meg, de egyes kiválasztottak nem biztos, hogy a látható egyházhoz tartoznak, tehát lehetséges, hogy a pogány országokban némely emberek részesei a kiválasztásnak anélkül, hogy felfognák azt, vagy a látható egyház – tudna róluk.

Zwingli tanította az eredendő bűn tanát – mely szerint minden ember bűnben született, ezért csak Isten feltétel nélküli kegyelme által üdvözülhet. Vallotta azonban, hogy azok a csecsemők is részesei a kiválasztásnak, akik megkeresztelenül halnak meg.

Törvény és evangélium

Zwingli megközelítése a törvény és az evangélium viszonyához bizonyos tekintetben különbözött Luther Márton megközelítésétől. Luther hangsúlyozta, hogy a kettő között nincs folytonosság, nyomatékosítva, hogy az evangélium helyettesíti a törvényt. Zwingli sokkal na-

gyobb folytonosságot látott a kettő között. A törvény természetes módon fejlődött az evangéliummá. Az evangélium azonos az erkölcsi törvénnyel, vagy a szeretet törvényével, vagy a természetes törvénnyel, ahogy az a lelkiismeretnek kijelentetik; csupán más néven jelenik meg.

Zwingli szerint Isten kijelentette alapvető akaratát a Biblián keresztül. Teljes terjedelmében ezt most úgy ismerjük, hogy evangélium, de valójában az evangélium elemeit megtaláljuk az Ószövetségben és annak erkölcsi tanításaiban. Ahelyett, hogy azt mondanánk, a törvény helyébe lépett az evangélium, helyesebb azt mondanunk, hogy a törvény átáradt az evangéliumba. Az evangélium a legteljesebb kifejeződése Isten örökkévaló erkölcsi törvényének.

Zwingli az ószövetségi törvényt három osztályba sorolta. Először is az erkölcsi törvényre. A törvény egyes tanításai erkölcsi természetűek, és örökkévalóak. Ezek az evangélium részei. Másodszor vannak szertartási törvények, melyek előképeket és árnyakat tartalmaznak, és ezekkel Krisztusra mutatnak. Most, miután Krisztus betöltötte őket, nem kell azokat szó szerint értenünk. Végül a harmadik a világi törvény. Isten Mózes törvényének egyes alkotóelemeit arra adta, hogy szabályozza Izrael népének világi ügyeit, és ezeknek nincs közvetlen összefüggése az egyházzal. Útmutatást nyújtanak azonban, és bizonyos esetekben tanácsolnak a keresztény államban.

Az evangélium célja, hogy teljessé tegyen minket, és megadja a képességet az erkölcsi törvénynek való engedelmességhez. Nem arról van szó, hogy a törvényt egyszerűen eltöröljük, és idejét múltnak minősítjük egy teljesen más rendszerben, hanem inkább arról, hogy az evangélium megment minket, és képessé tesz arra, hogy betöltsük azt, ami mindig is Isten erkölcsi törvénye volt. Megszabadít minket a törvényszegés következményétől, és hatalmat ad – arra, hogy engedelmeskedjünk az erkölcsi törvénynek.

Látjuk Zwingli tanításában, hogy nagyobb hangsúlyt helyez a megszentelődésre és a szent életre. Luther teológiájában a törvény minden gyakorlati célra alkalmatlan, még akkor is, ha azt mondta, hogy megmutatja nekünk, hogyan tetszünk Istennek. Ám itt eljutunk a református mozgalom teológiájának egyik jellemzőjéhez: nagyobb hangsúlyt helyez Isten erkölcsi törvényének való engedelmességre, az Ó- és az Újszövetség tanításainak követésére, és a szentségre a mindennapi életben. Gyakorlati példa erre, hogy Zwingli felesége nem viselt többé ékszereket a házassága után.⁴

Az Egyház

Zwingli azt tanította, hogy az igazi egyház a kiválasztottak csoportja, azoké, akiket Isten választott. Ez láthatatlan, mivel nem tudjuk igazán, kik a választottak. Megfigyelhetjük a kiválasztottság jeleit, de a szívet csak Isten ismeri.

A látható egyház azokból áll, akik megvallják Krisztust, engedelmeskednek parancsainak, és elfogadható jeleit mutatják a kiválasztottságnak. Amikor látjuk, hogy az emberek megkelesztelkednek, megvallják Krisztust, templomba járnak, részt vesznek az Eukharisztia, és keresztény életet élnek, amennyire tudhatjuk, kiválasztottak, de ezt csak Isten tudja bizonyosan.

Zwingli a látható és a láthatatlan egyház megkülönböztetésével magyarázta a visszaesőket. Ha valaki elhagyja az egyházat és folyamatosan távol marad, akkor ő a látható egyházhoz tartozott, de sosem tartozott a láthatatlan egyházhoz. Ha valóban Isten választotta lett volna, mindvégig kitartott volna. Ha valaki folyamatosan távol marad az egyháztól, ez meggyőzően bizonyítja, hogy sosem volt igazán kiválasztott.

Zwingli tanította, hogy a helyi gyülekezetnek hatalmában áll, és kötelessége is tagjait fegyelmezni. Ha valaki az egyházhoz tartozónak vallja magát, az egyház szabályai szerint kell élnie. Ha nem úgy él, az egyháznak joga és felelőssége hogy fegyelmezze őt, és ha szükséges, kiközösítse. Amennyire lehetséges, a látható és a láthatatlan egyháznak összhangban kell len-

nie egymással, így azok, akik kereszténynek vallják magukat, valóban megvallásuk szerint igyekeznek élni.

Zwingli azt is mondta, hogy az egyháznak alá kell vetnie magát a világi törvényeknek. Akárcsak a lutheránusok és a katolikusok, habár nem ugyanolyan mértékben, Zwingli is a szoros kapcsolat híve volt az egyház és az állam viszonyában. Amint láttuk, képes volt főlényre tenni szert Zürichben, áttérítve a várost a református mozgalomra, és megalapozva egy olyan vezetést, amelyet akár teokráciának is nevezhetünk. A zürichi világi kormányzat az egyház tanításai szerint működött és érvényt szerzett azoknak, szabályozva lakosságának viselkedését, akár keresztényeknek vallották magukat, akár nem.

Az istentiszteleti rendet illetően Zwingli elhagyta a Római Katolikus liturgiát, és a nyilvános istentisztelet sok hagyományos jellemvonását, mint például a gyertyák és füstölők használatát. Ehelyett saját liturgiát vezetett be, mely a Biblia sajátos tanításain alapult. Ezzel ellentétben Luther megtartotta ezen hagyományos elemek jó részét.

Noha képzett zenész, énekes és zeneszerző volt, Zwingli megtiltotta a zenét az egyházban, beleértve a gyülekezeti éneklést is. Taszította őt a gyenge minőség, a képmutatás, és a pénzgyűjtés, mely korábban az egyházi zenéhez társult, és nem talált bibliai alátámasztást az egyházi zenére. Továbbá azt vallotta, hogy az igazi imádatnak személyesnek, és hangtalannak kell lennie.⁵

A szentségek

Ahogy minden protestáns, akárcsak korábban Luther, Zwingli is lecsökkentette a hét középkori szentség számát kettőre: a keresztségre és az Eukharisziára. Mind a katolikustól, mint a lutheránustól különböző megközelítést vallott, mondván, hogy a szentségek kezdeti vagy fogadalmi cselekedetek, de önmagukban nem hordoznak valódi erőt.

A katolikusok számára a szentségek ténylegesen a kegyelem eszközei, az üdvösség eszközei. A lutheránusok hasonló módon fenntartották, hogy valami valóságos történik a szentségek kiszolgáltatásakor: a keresztségben Isten kegyelme bűnbocsánatot ad, és az Eukharisziában Isten kegyelme Krisztus fizikai jelenlétét eredményezi. Mindkét állásponttal ellentétben Zwingli világosan leszögezte, hogy a szentségek egyszerűen csak szimbólumok, melyek azonosítják az embereket az egyházzal. Nem ruháznak fel belső szellemi kegyelemmel.

Hogy nézetét ne azonosítsák az anabaptistákéval, akik a szentséget tisztán szimbolikusnak tekintették, Zwingli a következő megkülönböztetést próbálta tenni: a szentségek nem csupán olyan események jelei, melyek már megtörténtek, hanem olyan eseményeké, melyek a szentségek idején bekövetkeznek. Nem pusztán a múltba tekintenek, hanem ígéretként működnek a jelenben is.

A keresztség például azt jelzi, hogy az ember csatlakozik az egyházhoz abban az időpillanatban, noha a keresztség önmagában nem teszi őt az egyházhoz tartozóvá. Ez az azonosulás cselekedete. Hasonlóképpen az Eukharisziában is az ember folyamatosan azonosul az egyházzal egy ismétlődő fogadalom által.

A szentségek tehát jelek vagy szertartások, melyek tudomására hozzák az egész egyháznak az azokban részt vevő hitét. Igazi jelentősége nem a személyben belül végbemenő munka, hanem egy közösségi hatás.

Amikor az anabaptisták a csecsemőkeresztség ellen kezdtek tanítani, Zwingli először hajlott az egyetértésre, mivel nem hitt abban, hogy a csecsemőket meg kell kereszteni ahhoz, hogy üdvözljenek, de hamarosan eltökélt szózólója lett a csecsemőkeresztségnek. A körülmetélés hasonlatával igazolta ezt a hagyományos gyakorlatot. Az Ószövetségben a fiúgyermekeket körülmetélték ahhoz, hogy szüleikkel együtt beléphessenek az ó szövetségbe, és kolossé 2,11-12 úgy írja le a keresztséget, mint a mi lelki körülmetélkedésünk részét.

Zwingli abban tévedett ezzel a hasonlattal, mondták az anabaptisták, hogy a keresztség az újjászületés része, nem a fizikai születése. Tehát a keresztség az ember lelki születésének a része, mely a megtéréshez és a Szent Lélek keresztséghez kapcsolódik. Azoknak az embereknek kell hát kiszolgáltatni, akik lelkileg születnek meg, nem természetesen.

Zwingli egyetértett Lutherrel abban, hogy az apostolok Jézus Krisztus nevében keresztek meg, és azzal érvelt, hogy a Máté 28,19. nem mutatja meg számunkra tényleges formulát, amit használhatunk. Ennek ellenére, Lutherhez hasonlóan és saját hagyomány megszüntető alapelveivel szemben, megtartotta a szentháromság-hívó formulát.

A tanítványok Jézus Krisztus nevében keresztek... Sehol sem olvassuk, hogy a tanítványok az Atya, a Fiú és a Szent Lélek nevében keresztek volna. Nyilvánvaló ezért, hogy a Máté 28-ban olvasható szavak nem egy formát vezetnek be, és a teológusok életük legnagyobb hibáját követték el e szöveg magyarázatánál. Nem mintha én tiltanám az e formában történő keresztelest. Egyáltalán nem. Egyszerűen csak rámutatok, hogy valódi és természetes értelmük szerint Istennek e szavai nem egy szigorú keresztségi formát állítanak fel. Ha ezt tennék, a tanítványok nem használtak volna más formulát, amikor keresztek.⁶

Ahogy Luther, Zwingli is csak egy bizonyos pontig terjesztette ki a reformációját, majd megállt. Sokkal tovább lépett, mint Luther, de hozzá hasonlóan elutasította, hogy elfogadja azokat a logikai következményeket is, melyek saját alapelveiből fakadtak. Egy bizonyos szint után megmaradt a hagyomány mellett, ahelyett, hogy továbbra is a Bibliát követte volna. Csaknem olyan hajthatatlan volt azokkal szemben, akik tovább léptek az ő elméletében, név szerint az anabaptistákkal szemben, mint amilyen eltökéltek voltak a katolikusok és a lutheránusok ő vele szemben.

Az Úrvacsorát vagy Eukharisziát tekintve Zwingli azt tanította, hogy ez a hálaadás és az örömezés ideje. Krisztus nincs testileg jelen a kenyérben és a borban, de lélekben jelen van a szertartásban. Hit által Krisztus láthatatlan módon találkozik az Ő népével.

Lutherrel szemben Zwingli azt mondta, Krisztus fizikai teste nem mindenütt jelenvaló: Nem lehet jelen egyszerre több helyen. Megdicsőült teste a mennyben van, és egyetlen fizikai helyen marad, mint minden fizikai test. Ezért nem lehet jelen a kenyérben és a borban egyaránt; Krisztus jelenléte az Eukharisziában nem lehet fizikai, hanem tisztán csak szellemi.

Nyelveken szólás

Míg a vízkeresztségről azt tanította, hogy csupán egy nem alapvető, külső „szertartási jel”, Zwingli fenntartotta, hogy a „Lélekkel való belső keresztség” szükséges az üdvösséghez. Elfogadta, hogy a nyelveken szólás néha jelként társul ehhez a keresztséghez, de azzal érvelt, hogy ez a külső jel nem alapvető. Fejtegetéséből kiderül, hogy ismert példákat a nyelveken szólásra saját korában, és nem volt ezzel szemben ellenvetése: „A Lélek külső keresztsége egy külső jel, a nyelveken szólás... ez a jel nem szükséges az üdvösséghez, mert csak ritkán adatik és keveseknek.”

Összefoglalás és értékelés

Összefoglalva, Ulrich Zwingli egyetértett Luther Mártonnal a hit általi megigazulás alaptanításában, beleértve a predestinációt és azt a különös csavart, amellyel a hit meghatározását adják. Sokkal tovább ment, mint Luther csaknem minden területen, különösen a hagyományos gyakorlatok elvetésében.

Zwingli alapelve a hagyományt tekintve elvetett mindent, amit a Biblia nem tanított egyértelműen. Míg Luther beleegyezett mindazon dolgok megtartásába, melyeket a Biblia nem kifejezetten ítélt el, Zwingli mindent el akart vetni, melyet a Biblia nem egyértelműen tilt, még ha az évszázadok óta hagyományként őrizték is. Látjuk működni ezt az ellentétes alapelvet a liturgia különböző megközelítéseiben.

A szentség egy másik kiemelkedő példa az ellentétre. Míg Luther továbbra is sok tekintetben olyan nézetet vallott a keresztségről és az Úrvacsoráról, mint a katolikusok, Zwingli gyökeresen változtatást hozott ebben a tanításával, mely szerint ezek egyszerűen szimbolikusak. A vízkeresztségről szóló tan azonban bizonyos szempontból túl messzire ment, más szempontból viszont nem ment elég messzire. Elvetette a keresztség bibliai jelentőségét, mint amely a bűnök lemosására szolgál, viszont megmaradt a csecsemő keresztség, a meghintés, és a Szentháromság-formula bibliaellenes hagyományánál. Mindazonáltal teológiájának iránya sokkal mélyrehatóbb, mint Lutheré, és sokkal inkább törekedett a bibliaellenes hagyományok felszámolására.

Bizonyos értelemben azonban visszafejlődést látunk, legalábbis lutheránus nézőpontból: Zwingli elmosta azt az éles megkülönböztetést a törvény és az evangélium között, amelyhez Luther ragaszkodott. Zwingli arra próbált rámutatni, hogy az evangélium a törvény csúcspontja, melyet a lutheránusok veszélyes iránynak tekintettek, attól tartva, hogy visszavezetheti az embereket a cselekedetek túlhangsúlyozásához. De református nézőpontból helyesbítő szerepe volt, arra indítva az embereket, hogy nagyobb hangsúlyt helyezzenek a szent életre.

Luther és Zwingli összehasonlítása aláhúzza korábbi megállapításunkat Lutherről: Luther alapvetően konzervatív volt minden kérdésben, kivéve a hit általi megigazulást. Ezen a ponton ő volt a kiemelkedő reformerek között, a legradikálisabb az üdvbizonyosság hirdetésében, tekintet nélkül a továbbra is jelenlévő bűnre az ember életében.

A 6. fejezetben megvizsgáljuk egy másik református vezető munkásságát, akinek Zwinglinél is nagyobb hatása volt, nevezetesen Kálvin Jánosét. A református protestantizmus követőit gyakran kálvinistáknak is nevezik, mivel Kálvin roppant munkát végzett a református teológia kifejlesztésében és rendszerezésében. Ennek ellenére nem mellőzhetjük Ulrich Zwingli korábbi közreműködését. Ő a református mozgalom megalapítója, és munkássága nagy részben előfutára volt Kálvin teológiájának. Kálvin kifejtette, kiterjesztette, finomította a református teológiát terjedelmes írásaiban, de az alap hittétel meglehetősen hasonlított ahhoz, amit Zwingli korábban magáénak vallott és felvázolt.

4. Az anabaptisták

A protestantizmus harmadik fő ága az 1500-as években az anabaptista mozgalom volt. Az anabaptisták napjainkban nem olyan elterjedtek, mint a másik három ág, de történelmileg igen nagy jelentőséggel bírtak. Bár sosem vált olyan formátumúvá, mint a lutheránus, a református vagy az anglikán egyház, egy különböző teológiai lehetőséget kínáltak.

A mozgalom Zwingli zurichi követő és támogatói közül indult, Svájcban. A korai anabaptista eszméket nyomon követhetjük vissza 1523-ig – addig az évig, amikor Zwingli kifejtette református teológiáját hatvanhét pontban – de az anabaptisták különböző mozgalommá váltak két évvel később, 1525-ben, amikor olyan felnőtteket kezdtek kereszteni, akiket csecsemőként már megkereszteltek.

E cselekedetüket mindenki úgy tekintette, mint egyértelmű szakítást úgy a Református egyháztól, mint a Katolikus Egyháztól. Philip Schaff szavaival szólva: „Az újrakeresztkedés követelménye gyakorlatilag az egész keresztény világot megkereszteletlennek nyilvánította, nem ismerte el kereszténynek, és szakadást okozott a történelmi egyházban. Az utolsó fonalat is elvágta, mely összefűzte a múltat a jellel.”¹

A korai vezetők közé tartozott Conrad Grebel (kb. 1498-1526), Felix Manz (megh.: 1527), George Blaurock, Ludwig Hätzer (1500-29), és Baltazar Hubmaier (megh.: 1528), a mozgalom legkorábbi teológusa. Egy Zwinglivel folytatott nyilvános vita után, 1525 elején került sor az első újrakeresztkedésre január 21-én, amikor Grebel megkeresztelte Blaurockot.

A mozgalom futótűzként terjedt Svájcban, Németországban és Ausztriában, és sok esetben önmagától alakult ki. Az anabaptisták hamarosan megjelentek Belgiumban is, Hollandiában is, Angliában is, és Kelet Európában is. A csehek közül egyes husziták váltak anabaptistákká.

Sok más vezető is megjelent, köztük, Hans Denck, Pilgram Marpeck, John Hut, Melchior Hofmann, Obbe és Dietrich Philips, Jacob Hutter, Michael Sattler és Menno Simons. A legkorábbi anabaptista hitvallás az 1527-es *Schleitheimi Megvallás*.

Az anabaptista vezetők először azt hitték, hogy Zwingli kedvezően fogadja nézeteiket. Hubmaier azt mondta, Zwingli egyetértett azzal, hogy a csecsemőket nem kell megkeresztelni. Zwingli arra is utalt, hogy támogatja az egyház és állam szétválasztására irányuló törekvéseket. Gyors reformokra buzdították, mint a mise hagyományos liturgiájának elhagyása és a képek, szobrok tisztelete. Zwingli azonban úgy döntött, hogy megvárja a hatalom jóváhagyását. Következésképpen elhatárolta magát a ezektől a radikálisabb reformerektől, és hamarosan szembeforduló álláspontot vett fel.

A katolikusok, a lutheránusok és a reformátusok eretnekeknek bélyegezték az anabaptistákat, és politikai forradalmároknak, vallási szélsőségeseknek festették le őket. Az elsődleges indok a hagyományos egyházzal való szakításuk volt, és mert az egyház és az állam szétválasztását hangoztatták.

Más vallási csoportok, élükön a reformátusokkal, kegyetlenül üldözték az anabaptistákat. Csak igen kevés toleranciára számíhattak, és mivel más csoportok hittek az egyház és az állam egységében, vagy legalábbis szoros együttműködésében, felhasználhatták az állami hatalmat a próbálkozásukban, hogy teológiai ellenfeleiket elpusztítsák.

A mozgalom kezdetén a Zürichi kormány letartóztatta a vezetőket, és vízbe fojtás általi halálra ítélte mindazokat, akik ragaszkodtak az újrakeresztkedéshez – olyan büntetésre, amelyet helyénvalónak tartottak. Conrad Grebelt bebörtönözték, de megszökött, és pestisben halt meg 1526-ban. Az első eretnek kivégzés, amelyet protestánsok hajtottak végre protestánsan, Felix Manz kivégzése volt, akit a Limmat folyóba folytattak 1527-ben.

Más református svéd város, mint Bazel és Bern hasonló irányelvet követett. Sok anabaptistát megöltek, mások elmenekültek. Ám mihelyt katolikus és lutheránus területre léptek, hasonló üldözéssel kellett szembenéznük.

A Speieri Országgyűlés 1529-ben – a német katolikus és lutheránus fejedelmek gyűlése – kihirdette, hogy minden anabaptistát halálra ítélnék kard, tűz, vagy más eszköz által, abban a percben, ahogy elfogták, bíraskodás vagy törvényszék nélkül. A legkegyetlenebb üldözésre került sor a katolikus éra alatt. Mivel nem akartak „vért ontani”, nem fejezték le az anabaptistákat, hanem máglyán égették el.

Zwingli kínpadon kínoztatta meg Hubmaiert, így kikényszerítette, hogy visszavonja hitvallását, de ez csupán rövid ideig tartott. Hubmaiert és Blaurockot hamarosan máglyán elégették Ausztriában, Hubmaier feleségét pedig belefojtották a Dunába. Hatzert, aki állítólag házasságtörést követett el, lefejezték a németországi Konstancban. 1530-ra kétezer anabaptistát végeztek ki, gyakran kegyetlen kínzásokkal.² Oly sok anabaptistát öltek meg vagy szórtak szét, hogy nem volt lehetőségük sehol sem fölénybe kerülni.

Az anabaptisták többnyire egyszerű, kegyes, igénytelen és tevékeny életet éltek. Jellemző volt rájuk, hogy keményen dolgozó földművesek voltak, akik megpróbálták fenntartani önmagukat mindentől függetlenül. Az üldöztetések nyomán a legtöbbjük Svájc és a környező országok elhagyására kényszerült és sokan közülük végül falusi közösségeket alapítottak olyan helyeken, ahol megtűrték őket, különösen Észak-Németországban, Hollandiában, Oroszországban és Amerikában.

Forradalmi anabaptisták

Az anabaptistákat érő súlyos üldöztetések úgy a katolikusok, mint a protestánsok részéről szétszórásra kényszerítette az anabaptistákat, és meggátolta őket abban, hogy szerveződjenek, kidolgozzanak egy következetes teológiát és megőrizték az egységüket. Felmerült az a kérdés is, hogy miként tudnának válaszolni. A legtöbb anabaptista pacifista volt, akik abban hittek, hogy semmit sem tehetnek azon kívül, hogy eltűrik az üldöztetést, vagy hogy elmenekülnek. Néhányukat azonban megkeményített az üldözés, és úgy döntöttek, hogy fegyveresen ellenállnak.

A legjelentősebb példát erre a német Münster városában találjuk, a westfáliai tartományban, ahogy egy csoport radikális anabaptista politikai hatalomra tett szert 1533-34-ben, és nyomban ostrom alá is vette őket a katolikus hadsereg. Elhatározták, hogy megvédik magukat, és királyukká választották Jan Beukels of Leident.

Az új vezetés szigorúan szabályozta az erkölcsi életet. Mivel azonban sok férjezetlen nő volt a városban, miután a férfiak nagy része elmenekült, a vezetés megengedte a poligámiát az ószövetségi példákra hivatkozva. Jan of Laiden háremet tartott és diktatorikus hatalmat gyakorolt. A vezetés beiktatott néhány kommunális szabály is, mint például a javak elkobzása háborús célokra, a szükségletek újrafelosztása a szegények érdekében, és a művelhető földek újra kijelölése a háztartások mérete szerint.

Sok németországi és hollandiai anabaptista megpróbált segítségére sietni az ostromlott városnak, és rövid ideig úgy tűnt, hogy a forradalmi elem túlsúlyba kerülhet a mozgalmon belül. Mind a katolikus, mind a lutheránus városok összefogtak azonban a Münsteri Királyság ellen, attól tartva, hogy a lázadás kiszélesedik. Végül a katolikus hadsereg bevette a várost 1535-ben és lemészárolta a lakosságot. A győztesek halálra kínozták Jan of Leident és két másik vezetőt, tüzes fogókkal szaggatva össze testüket, kitépték nyelvüket és végül tört döftek a szívükbe.³

A Münsteri Királyság felemelkedése és bukása örökre elvette az anabaptisták kedvét a forradalmi módszerektől. A mozgalom elutasított minden erőszakot, és megerősítette eredeti pacifista álláspontját. Ugyancsak elvetett minden teokráciára vagy közösségi államra irányuló

törekvést. E tragikus eseménynek az a kedvező hatása volt, hogy az anabaptisták visszatértek teológiai gyökereikhez, és mértéktartó vezetésükhöz.

Sajnos az ellenségeik felhasználták ez az erőszakos esetet az egész mozgalom lejáratására, túlhangsúlyozva a Münsteri Királyság jelentőségét. Az üldözés fokozódott, és sok pacifistát kivégeztek a forradalom elfojtásának ürügyén. A mozgalom súlyos hanyatlást szenvedett.

Menno Simmons (1496-1561) egy holland katolikus pap 1536-ban, aki hivatalosan áttért az anabaptista hitre, a legkiemelkedőbb vezetője lett a mozgalomnak Münster eleste után. Maga köré gyűjtötte a csüggedt anabaptistákat és újra kihangsúlyozta az erőszakmentesség melletti eredeti elkötelezettséget.

A helyreállítás

Az anabaptista hitvallás nem volt egységes; sok tanbeli változata létezett, különösen a kezdeti időkben. Ennek ellenére azonosíthatunk kulcstémákat és jellemző nézeteket.

Az anabaptistákat a tiszta, bibliai kereszténység utáni kutatás ösztönözte. A Zwingliéhez hasonló felfogást tettek magukévá, de sokkal tovább léptek, megpróbálva minden tanukat és gyakorlatukat egyedül a Biblia alapján kialakítani. Elhatározták, hogy mindent elvetnek, ami nem található a Bibliában. Ahelyett, hogy ragaszkodtak volna annyi hagyományhoz, amennyihez lehetséges, mint a lutheránusok, el akartak törölni, amennyi hagyományt csak lehet, és csak azt tartani meg, amit a Biblia világosan tanít.

Az anabaptisták a kereszténység eredeti formájára törekedtek. Sokkal inkább igyekeztek azt helyreállítani, mint a reformáció. Megpróbálták áthidalni a közben eltelt évszázadokat, és visszatérni az egyház kezdetéhez.

Számukra az egyháztörténet fordulópontja Konstantin császár megtérése volt a keresztény hitre, és ennek következménye, az állam és az egyház egybefonódása. Ettől az időtől kezdve az egyház tanait és gyakorlatait helytelen módon az állam befolyásolta, ezért az egyház téves irányt vett. A kereszténység államvallássá tétele pogányok millióit készítette arra, hogy belépjenek az egyházba igazi megtérés nélkül, végzetesen megrontva annak tanait és gyakorlatait. Az egyház, mint egész, hitehagyottá vált.

Következésképpen az anabaptisták azt mondták, nem próbálhatjuk meg egyszerűen csak kiigazítani a katolicizmust, vagy akár a lutheránus vagy a református teológiát. Inkább vissza kell térnünk a korai egyházhoz. Az eredeti apostoli kereszténységet kell helyreállítanunk.

Ez a helyreállítási próbálkozás már a reformáció előtt is felbukkant időnként. A XII. századi valdensek célja ugyanaz volt, visszatérni az eredeti, tiszta kereszténységhez. A ferencesek, egy kolduló szerzetesrend, amelyet Assisi Ferenc alapított, arra törekedett, hogy visszatérjen az apostolok egyszerű, eredeti keresztény életformájához és jellemvonásaihoz. A reformáció kezdetén egy prófétai mozgalom kialakulását a lutheránusok körében, csakúgy, mint a német parasztlázadást, bizonyos mértékig a helyreállítás szándéka buzdította.

Az anabaptisták az újszövetségi kereszténység visszaállítását szerették volna elérni, nem csupán teológiailag, hanem a liturgiában, az egyházvezetésben és az életmódban is. Az egyház minden szempontból való megtisztítására és kijavítására törekedtek az apostoli minta alapján.

Az állam és az egyház elkülönítése

Az eredeti kereszténység visszaállítására való törekvésük része volt, hogy az egyház és az állam teljes szétválasztása mellett kardoskodtak. Ennek az eszméje megkülönböztette őket körülbelül a kereszténység minden más formájától. Más ágak helyeselték az államegyház fogalmát, és ahol lehetséges volt, meg is alapították. Jelentős példák erre, az ortodox egyház Görögországban és Oroszországban, a katolikusok Franciaországban, Olaszországban és Spanyo-

országban, a lutheránusok Németországban és Skandináviában, és a reformátusok Svájcban. Amikor lehetőségük adódott, ezek a csoportok megpróbálták hatalomra szert tenni a vezetésben, és felhasználni az állam hatalmát saját vallásuk fellendítésére. Miközben mindenki ragaszkodott ehhez a középkori gondolkodásmódhoz, az anabaptisták visszatértek a legkorábbi keresztény felfogáshoz, és ugyanakkor előre mutattak a modern időkre a vallás- és a lelkiismereti szabadság melletti kiállásukkal.

Cinikusok azt mondhatnák, hogy az anabaptisták pusztán azért ragaszkodtak ehhez az állásponthoz, mert ők voltak az egyetlen olyan csoport, akiknek sohasem volt alkalmuk politikai hatalmat szerezni, kivéve a szerencsétlen és rövid életű kísérletet Münsterben. De az anabaptisták állásfoglalásának volt egy őszinte teológiai indoka: Nem találtak példát az Újszövetségben az állam és az egyház összefonódására, sem arra, hogy az egyház állami hatalmat használt volna fel a céljaira, vagy fordítva. Megértették Jézus tanítását a kettő szigorú szétválasztására. (Lásd Máté 22,21; János 18,36.) Az egyháznak nem szabad az állam támogatására törekednie, sem az állam nem kényszerítheti az embereket, hogy csatlakozzanak az egyházhoz, vagy engedelmeskedjenek annak vallási szabályaihoz.

A hívők keresztsége

Az anabaptisták a nevüket az „újrakeresztelkedők” elnevezésből kapták, mivel elvetették a csecsemőkeresztséget, és csak hívőknek szolgáltatták ki a keresztséget. Nem ez a nézet volt a legfőbb tantételük, de ez volt a legláthatóbb. Ellenfeleik azért jellemezték őket ezzel a megnevezéssel, mert olyan hívőket kereszteltek meg, akiket korábban megkereszteltek már, mint csecsemőket, de az anabaptisták nem ezzel a megjelöléssel illették magukat. Nem úgy fogták fel, hogy bárkit is újra keresztelnének meg; inkább abban hittek, hogy először keresztelik meg az embereket. Számukra a csecsemőkeresztség nem bibliai; ezért érvénytelen, és egyáltalán nem is keresztség.

Mint látni fogjuk, az anabaptisták döntő hangsúly helyeztek a hitre, a megtérésre és a szentségre. E tanok alapján a felfogásuk szerint csecsemőknek nem lehet hitük vagy bűnbánatuk, holott mindkettő bibliai előfeltétele a vízkeresztségnek. Következésképpen az anabaptisták csak azokat keresztelték meg, akik megtértek, és megvallották hitüket Jézus Krisztusban.

Amíg az emberek pusztán vitatták vagy pártolták ezeket az álláspontokat, azok nem szítottak éles ellentéteket, ám amikor ténylegesen keresztelni kezdték az embereket, az üldözés is kezdetét vette. A többi egyház Justinianus 529. cikkelyét idézte, amely halálbüntetést mond ki az újrakeresztelkedésért, és ezzel igazolta az anabaptisták kivégzését. Justinianus bizánci (Kelt-Római) császár volt, aki egy ideig képes volt egyesíteni a korábbi Római Birodalom területének legnagyobb részét a saját uralma alatt. Törvénykódexe az elkövetkezendő törvényi rendszerek alapjává vált nyugaton, és az újrakeresztelkedésre vonatkozó tiltását azoknak a szakadár csoportoknak az elrettentésére szánta, akik a Római Katolikus Egyházból gyűjtöttek megtérteket.

Megdöbbenő, hogy az első újrakeresztelkedésre 1525-ben került sor, csupán nyolc évvel a reformáció kezdete után. Míg Luther és Zwingli azt vizsgálták, mennyire mehetnek el a hagyományok elvetésében, az anabaptisták szó szerint alkalmazták a *sola Scriptura* elvét a keresztény hit és gyakorlat teljes spectrumában.

Az Egyház

Az anabaptisták azt tanították, hogy az egyház olyan hívekből áll, akik elkülönítik magukat a világtól, és akik Istennek tetsző életmódot folytatnak. Az egyház a szent hívek gyülekezete. Ahhoz, hogy valaki csatlakozhasson az egyházhoz, meg kell térnie a bűneiből, hitét Jézus Krisztusba kell helyeznie, és új életet kell kezdenie. A kereszténység más ágainak gyakorlatá-

val ellentétben nem tekintettek valakit pusztán azért egyháztagnak, mert a családja keresztény, mert keresztény államban született, vagy mert csecsemőként megkeresztelték. Inkább azt tanították, hogy kereszténnyé válni egyéni döntés és gyakorlat kérdése.

Mivel a hívők egyetemes papságának tanát vallották annak végső következményével, fenn tartották, hogy az egyházvezetésnek gyülekezetinek kell lennie, nem pedig hierarchikusnak. E felépítménytípusban minden helyi gyülekezet maga hozza meg a döntéseit, nem pedig az államra hagyja, hogy ügyeit irányítsa, vagy egy általános egyházszervezet tisztviselői.

Ezzel ellentétben a Római Katolikus Egyház szigorúan hierarchikus volt, és ugyanez nagymértékben jellemző volt a lutheránus és az anglikán egyházra is. A reformáció kidolgozta az irányítás egy módosított formáját, amit presbiteriánusnak nevezett, amely egyfajta ötvözet volt, mivel valamennyire bevonta az irányításba a laikusokat is. Az anabaptisták egyedülálló módon azt vallották, hogy a helyi gyülekezetnek magának kell saját ügyeit intéznie, meghatározni tagságát, fenntartania fegyelmét, és megválasztania vezetőségét. Felfogásuk szerint Krisztus teste önmagukat igazgató gyülekezetekből áll, melyek közösségben vannak egymással.

Az akarat szabadsága

Nézetükhöz híven, mely szerint a megtartó hit magában foglalja a tudatos, személyes megtérést a bűnből és az elkötelezettséget Krisztushoz, az anabaptisták határozottan elvetették az egyéni predestináció felfogását (feltétel nélküli kiválasztás). Ebben a kérdésben ismét gyökeresen eltértek napjaik más protestáns tanaitól, különösen Lutherétől és Zwingliétől.

Az eleve elrendelést – beleértve annak következményét, a feltétel nélküli örök üdvösséget – gonosz tannak tekintették, mely valójában arra buzdította az embereket, hogy bűnben éljenek. Ha valaki abban hisz, hogy Isten elrendelte őt az üdvösségre függetlenül attól, hogy mit tesz, érvelésük alapján, az ilyen ember hajlamos arra, hogy bűnös életmódot folytasson.

Hittek az eredendő bűn tanában. Ám annak tanítása helyett, hogy a csecsemők bűnösök Isten előtt, vagy hogy az embereknek visszautasíthatatlan kegyelemre van szükségük (predestináció) az üdvösséghez, azt tanították, hogy mindenki bűnös természettel, vagy bűnre való hajlammal születik. Krisztus áldozata azonban kihozta a csecsemőket az eredendő bűn alól.

A megtérés élménye

Az anabaptisták minden más XVI. századi keresztény csoportnál jobban hangsúlyozták a megtérés élményét. A katolikusok és a protestánsok többsége abban hitt, hogy ők születésüktől fogva keresztények és nem tudtak meghatározni semmilyen időpontot vagy élményt arra nézve, amikor tudatosan kereszténnyé váltak. Még akik buzgó hívők voltak közöttük, azok is jellemzően egy fokozatos hitnövekedésről és egy fokozatos ébredésről beszéltek. Legkorábbi tudatra eszmélésüktől fogva keresztényeknek érezték magukat, és vallották hitüket Istenben.

Az anabaptisták azonban ragaszkodtak egy meghatározott megtérés-élményhez. Meg tudták jelölni azt a pillanatot, amikor elfordultak a bűntől, és átadták magukat Istennek – a megtérésnek és az Istenbe vetett hit gyakorlásának egy meghatározott pontját.

Általában nem tekintették a vízkeresztiséget, vagy a Szent Lélek keresztiséget (abban az értelemben, ahogy a pünkösdiel ismerik) a megtérés részének. Az újjászületés-teológiájuk megtorpan a megtérésnél.

Ennek ellenére sok anabaptisa a megtapasztalásában tovább jutott, mint amit megtéréssel kapcsolatosan teológiájuk tanított. Mint ahogy azt elvárhatjuk egy olyan csoport esetében, amely hangsúlyozza az apostoli minta helyreállítását, a bűnbánatot, a valódi megtérés élményét, és a szent életmódot, sok anabaptisa vette a Szent Lelket a nyelveken szólás jelével. A

nyelveken szólás megjelent közöttük Svájcban és Németországban egyaránt, különböző időkben.⁴

Hollandiában Menno Simons nyilvánvalóan ismerte a nyelveken szólást, mert úgy említette meg Kornéliusz élményét, hogy semmi szokatlant nem jegyzett meg róla: "Látod, kedves olvasó; ez világosan arra tanít, hogy Péter parancsa szerint csak azokat kell megkeresztelni, akik vették a Szent Lelket, akik nyelveken szólnak és dicsőítik Istent, akik a hívők soraiba tartoznak, és nem a kicsiny gyermekek közé."⁵

Noha nem állíthatjuk, hogy a nyelveken szólás vagy a Szent Lélek keresztség a mozgalom egészének a jellegzetességei közé tartoztak, vagy részei lettek volna teológiájának, tudjuk, hogy sok anabaptisa szólt nyelveken.

A szent életmód

Az anabaptisák ugyancsak hangsúlyozták a megszentelődést, habár nem kifejezetten használták ezt a fogalmat. A lutheránus és a református tant a hit általi megigazulásról elégtelennek tekintették önmagában, mert nem hangsúlyozta a megújulás vagy az újjászületés valóságát. Fenntartották, hogy ha valaki újjászületett, erőt kap a bűn elutasítására. Többé nincs kényszerítve arra, hogy bűnben éljen.

Továbbá; ha megmarad a bűne mellett, és képmutató, megtéretlen életet él, az egyháznak el kell őt távolítani a közösségből. Az egyház csak olyan emberekből állhat, akik őszintén törekszenek az Istennek szentelt életre, és a szentség megmutatkozik az életükben.

Más szavakkal, az üdvösségnek meg kell tisztítania a keresztyének valóságos életét, ahogy át kell formálnia gondolkodásmódjukat. Az igazi megtérésnek és magának a reformációnak nem csak az emberek teológiáját kell megváltoztatnia, hanem át kell alakítania életüket is. A középpontban elsősorban nem a megvallás, hanem az életmód áll.

A meg nem újult emberek bűnös életet élnek, de a megújult embereknek (a hívőknek) szent, istenfélő, győzedelmes életet kell élniük.

Más szavakkal, az üdvösségnek meg kell tisztítani a keresztyének tényleges életét, ahogy módosítani kell a gondolkodásmódjukat is. A valódi megtérésnek és magának a reformációnak nem csak az emberek teológiáját kell megváltoztatnia, de át kell formálnia az életüket is. A középpontban nem elsősorban a megvallás áll, hanem az életmód.

A meg nem újult ember bűnös életet él, de a megújult (hívó) szent, istenfélő, győzedelmes életet. Ahhoz, hogy határozott útmutatást kapjunk a szent élethez, a keresztyéneknek tanulmányozniuk kell az Újszövetséget és szó szerint alkalmazni annak tanításait. Különösen Krisztus Hegyi beszéde tartalmaz fontos útmutatásokat az egyház számára.

Például Jézus azt mondja: „Ne esküdjete” (Máté 5,34.), ezért az anabaptisták elutasították az eskütételt mind társalgásban, mind törvényes eljárás során. Más keresztyén csoportok szabályokat dolgoztak ki az eskütételre, de az anabaptisták úgy döntöttek, követniük kell Krisztus szavait szó szerint, kivételezés nélkül. Mivel el voltak szánva arra, hogy mindig igazat mondjanak, nem volt szükség eskütételre ahhoz, hogy meggyőzzenek másokat igazmondásukról bizonyos helyzetekben. Számukra az esküvel tett szó az őszinteség két szintjét jelentette, amely azt sugallta, hogy a keresztyének szavában nem lehet megbízni közönséges társalgásban.

Hasonló módon tették magukévá a pacifizmust, szó szerinti, kitétel nélküli értelmezésben, Jézus szavai alapján: „Hallottátok, hogy megmondattok: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is. Hallottátok, hogy megmondattok: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom néktek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék.” (Máté 5,38-39; 43-44).

Következésképpen az anabaptisták elutasították, hogy elvegyék az emberi életet. A háborúskodást a világi rendszer részének tekintették és nem akartak benne közösséget vállalni. Isten nem vérontásra hívott el minket, hanem békességre. Egyesek ellenálltak a hadseregbe való besorozásnak, mások nem harcoló szolgálatot vállaltak. Hubmaier kivétel volt ez alól: ő védte a kormány jogát arra, hogy kardot használjon.

Néhány anabaptista közösséget hozott létre, amelyben megosztották a javakat a korai keresztények mintájára az Apostolok Cselekedetei alapján, de általában a mozgalom úgy tekintette ezt, mint elfogadható, de nem kötelező lehetőséget. Az Apostolok Cselekedeteinek példáját annak tanítására idézték, hogy keresztényeknek önként kell egymást támogatni.

Az anabaptisták erényes életmódot és öltözködést hirdettek. Elleneztek az ékszerviselést és a cifra díszítéseket. Hubmaier azt mondta, a „keresztények tiszteletreméltóan” öltözködjének az Úrvacsorához, idézve az I. Péter 3,3-at, mely tiltja az ékesítést.⁶ Simons elítélte azokat, akik ugyan keresztényeknek vallották magukat, de ékszereket és kihívó ruhákat viseltek. „Sosem vették figyelembe, hogy a magas rangú apostolok, mint Péter és Pál, világosan és határozottan megtiltották ezt minden keresztény asszonynak. És ha ez meg van tiltva az asszonyoknak, mennyivel inkább a férfiaknak, akik vezetők, és fejük a feleségüknek!”⁷

Az anabaptisták az erényességet hirdették, igyekeztek elkerülni a szélsőségeket, és csendes egyszerű életmódra törekedtek. Elleneztek a különféle világi gyakorlatokat, mint a szerencsejátékot, vad mulatozásokat, részegeskedést és kicsapongást, amik számos, magukat kereszténynek valló embert jellemeztek abban az időben. Sokan teljesen mellőzték az alkoholos italokat, annak ellenére, hogy a sör és bor elterjedt volt az európai étkező asztaloknál.

Nem fejlesztettek ki azonban új formákat az igaz cselekedetekre. Tanításaik világosan tükrözték, hogy a szentség nem eszköz az üdvösség megszerzésére, hanem létfontosságú kifejeződése a Krisztusban való új életnek, mely üdvösséget eredményez. A nyomaték a szentségen volt, nem a törvényeskedésen. Természetesen a törvényeskedés veszélye mindig fennáll, amikor az emberek a szentséget hangsúlyozzák, és néhány anabaptista valóban elhajlott a törvényeskedés irányába, mely máig is fennmaradt.

Történelmi szempontból az anabaptisták megerősítették a kegyelemből való üdvösséget, de ragaszkodtak ahhoz, hogy ha valaki megtért, nem marad meg korábbi állapotában. Egy megújult személy megváltozik, átalakul, és erővel ruháztatik fel. Az igazi megtért különbözik attól, aki korábban volt; ha nincs különbség, akkor valami hiányzik a megtéréséből.

Összefoglalva a szentség cselekedetei nem szükségesek az üdvösség megszerzéséhez, mivel az üdvösséget, mint bűnösök, kegyelem által nyerjük el. Ha megtértünk, Isten felhatalmaz minket arra, hogy megváltozott életre vezessen, a szentség pedig szükségszerű kifejeződése ennek az új életnek.

Az anabaptisták várták az Úr közeli visszatérését. Hitték, hogy Jelenések eseményei a küszöbön állnak; Krisztus vissza fog térni a földre, lerombolja az istentelenséget az ítéletével, és megalapítja országát a földön. A második eljövétel reménye kitartásra sarkallta őket az üldözésekben, és szentségre buzdította őket.

Istentisztelet

Az újszövetségi liturgia visszaállítására tett kísérletük során az anabaptisták istentiszteleti formája egyszerű volt, sok rituálé vagy hagyományos forma nélkül. Úgy döntöttek, hogy szigorúan az Újszövetséghez ragaszkodnak az istentiszteleteiken. Zwingli nyomán először nem voltak gyülekezeti énekeik, mivel nem voltak benne biztosak, hogy az éneklést alátámasztja az Újszövetség. Az idők során azonban arra a meggyőződésre jutottak, akárcsak Luther, hogy a gyülekezeti éneklés létfontosságú és bibliai része a nyilvános istentiszteletnek.

A Római Katolikus Egyházban a közös istentisztelet nézőközönségnek szóló előadás volt; az emberek, akik részt vettek a misén, csupán szemlélői voltak annak, ami történik, és utasítá-

sokat követtek. Lutherrel kezdődően a protestánsok nagyobb gyülekezeti részvételre törekedtek, és végül az anabaptisták ezt jobban megvalósították, mint bárki más. A gondosan elrendezett rituálék helyett az imádságra, éneklésre és az igehirdetésre helyezték a hangsúlyt. Egy világi történész szerint „A gyülekezett néha kiáltozott és táncolt, és mindig himnuszokat énekelt nagy szenvedéllyel. A prédikáció még fontosabb volt, mint a protestantizmus legtöbb konzervatív formáiban, és még inkább átfűtötte a menny utáni reménység, és a pokoltól való félelem.”⁸

Minden protestáns nagyobb hangsúlyt helyezett a prédikációra, mint a katolikusok. A katolikusok számára az istentisztelet középponti része az Eukharisztia volt – Krisztus vérének és testének áldozatként való felajánlása. A lutheránusok még sok rítushoz ragaszkodtak, és a hangsúlyt Krisztus valóságos jelenlétére helyezték az Eukharishtiában. A reformált gyülekezet a prédikációt tette egyértelműen az istentisztelet középpontjává. Elmondhatjuk, hogy az anabaptisták a prédikációra helyezték a hangsúlyt, és a protestánsok később követték ezt a gyakorlatot.

A Szentségek

Az anabaptisták elfogadták a két protestáns szentséget – az Úrvacsorát és a keresztséget – és mindkettőt csak szimbolikusan tekintették. Azt mondták, Krisztus nincs testileg jelen az Úrvacsorában; ez pusztán emlékezés arra, amit Jézus tett értünk, amikor meghalt a kereszten.

Az Úrvacsorával összefüggésben bevezették a lábmosás gyakorlatát is Jézus parancsa alapján a Ján 13,14-15-ben. „Azért, ha én az Úr és a Mester megmostam a ti lábaitokat, néktek is meg kell mosnotok egymás lábait. Mert példát adtam néktek, hogy a miképpen én cselekedtem veletek, ti is akképpen cselekedjete.”. Ebben az esetben is, mint ahogy jellemző volt rájuk, amennyire csak lehetséges volt, szó szerint magyarázták az Újszövetséget, különösen Jézus tanításait. Ahogy már láttuk, a vízkeresztség volt a közvetlen oka annak, hogy az anabaptista mozgalom különvált, de nem ez volt teológiájuk középponti jellemvonása. Nem tekintették a vízkeresztséget az újjászületés részének, vagy a kegyelem eszközének, hanem mint Isten megtisztításnak szimbólumát, a hit nyilvános megvallását, és az egyházhoz való csatlakozást látták benne. Jellemzően megkülönböztették a belső keresztséget a külső keresztségtől, azt vallva, hogy csak az előző újjászületés, és meg kell történnie ahhoz, hogy az utóbbiban is részesüljünk. Így tehát a bűnök bocsánata (bűnbocsánat) a vízkeresztség előtt történik.

Mindazonáltal azt tanították, hogy a hívők keresztsége akkor is szükséges; ez a parancs mindenkinek szól. Az ApCsel. 2,38-at idézve Hubmaier azt mondta: „Nem elég, hogy valaki megvallja a bűneit, és megváltoztatja az életét, hanem ezen túlmenően szükséges, hogy megkeresztelkedjék Jézus Krisztus nevében... Azok, akik hisznek, kötelesek engedni ennek az ígének, és alá kell vetniük magukat a keresztségnek.” Zwinglivel szemben a Márk 16,16-ot és az ApCsel. 2,38-at idézte, hozzátéve: „Ha a hit önmagában elegendő volna, akkor Krisztus és Péter feleslegesen rendelte el a keresztséget... Ebből következik, hogy minden keresztény köteles alá vetnie magát a külső vízkeresztség jegyének.”⁹ A mennoniták *Waldecki Katekizmusa* (1778) azt mondja: „Lényeges-e a keresztség az üdvösséghez? Igen. Azok, akik hisznek, és megkeresztelkednek, üdvözülnek. Márk 16,16.”¹⁰

Kezdetben az anabaptisták bemerítéssel vagy lelocsolással kereszteltek. Végül csak a bemerítést tekintették bibliai módnak.

Istenség-tan és keresztelkedési formula

Az anabaptisták többsége a hagyományos szentháromság-tant vallotta, de némelyek nem.¹¹ Ludwig Hatzer például írt egy himnuszt, melyben megerősítette, hogy Isten egy személy, és nem három.¹² Megvádolták azonban, hogy tagadja Krisztus teljes istenségét.

Nehéz pontosan azonosítani, hogy mit vallott ez a néhány szentháromság-tant ellenző hívő – vajon megerősítette, csorbította, vagy egy az egyben tagadta Jézus Krisztus teljes istenségét. Úgy tűnik, hogy mindhárom hitvallás képviselve volt. A XVI. századi Angliában néhány anabaptista besorolható volt az alábbi kategóriákba:

Korabeli dokumentumok tanúsítják, hogy milyen sok anabaptista vesztette el hitét a szentháromság-tanban. Némelyek a sabelliánus eretnekséget tették magukévá (megerősítve Jézus teljes istenségét), és tagadták, hogy egy személynél több lenne az Istenségben; mások az arianizmus egyik formáját tanították, tagadva a második személy istenségét, míg megint mások azt vallották, hogy Krisztus csupán ember volt.”¹³

Mint várható, arra is van bizonyíték, hogy néhány anabaptista Jézus Krisztus nevében keresztkellett meg, és nem a szentháromság-tan címeiben. Habár Hubmaier szentháromság-hívő volt és a szentháromság-tan formulát használta, az egyik kijelentése a vízkeresztséggel kapcsolatosan arra utal, hogy a Jézus nevében való formula ugyancsak elterjedt és elfogadott volt: „Inkább Isten, az Atya, a Fiú, és a Szent Lélek nevében történik, vagy az Úr Jézus Krisztus nevében.”¹⁴

Gyakran idézte az ApCsel. 2,38-at, hogy rámutasson, a megtérésnek meg kell előznie a vízkeresztséget, de a „Jézus Krisztus nevében” kifejezését úgy magyarázta, hogy Jézus Krisztus hatalma által. Simons hasonló módon azt állította, hogy a kifejezés egyszerűen a keresztyén keresztségre utal.

Lengyelországban a Minor Egyház, a reformáció egyik oldalhajtása, hitvallásává tette mind az anabaptizmust, mind a szentháromság tagadást, és úgy lettek ismertté, mint Lengyel testvérek. Végül, ahogy az 5. fejezetben leírtuk, ez a mozgalom tagadta Jézus Krisztus teljes istenségét, de eleinte úgy tűnik, hogy némely szentháromság-tagadó vallotta Krisztus istenségét.¹⁵

Egyes lengyel lelkimunkások azt tanították, hogy a keresztség szükséges az üdvösséghez, és némelyek ragaszkodtak a Jézus Krisztus nevében történő keresztséghez. Velük szemben Peter Morzkowski, a Lengyel Testvérek egyik pásztorja védte a szentháromság-formulát:

Most, ami a keresztségben használatos szavakat illeti, mennyire fontos ezeket a szavakat kimondani, melyeket mindmáig az egész keresztyén világ Krisztus szavainak vall, amint a keresztség kiszolgáltatásának formuláját? Azok számára azonban, akiknek ez nem tetszik, mert úgy vélik, az apostolok másféle formulát használtak, mondván, hogy ők nem ezekkel a szavakkal keresztkeltek, hanem csak Jézus Krisztus nevében, nekik érdemes hivatkozni Irenaeus szavaira (d. Kb. 200.): „A Krisztus nevében alatt Őt értjük, aki felkent, és aki maga is felkenetett és magát a kenetet, amivel felken.”¹⁶

Egy Lengyel Testvér a *Catechism and Declaration of Faith* c. művében, melyet George Schoman szerkesztett össze 1574-ben, úgy határozta meg a keresztséget, mint „vízbe merítése és feljövetele egy személynek, aki hisz az evangéliumban, és bűnbánatot tanúsít az Atya, a Fiú és a Szent Lélek, vagy Jézus Krisztus nevében....”¹⁷

Anabaptisták ma

Ma a legtöbb anabaptista mennonita, azaz Menno Simmons követője. Legnagyobb számban Németországban, Hollandiában és az Egyesült Államokban élnek. Jellemvonásaik a pacifizmus, a világtól való elkülönülés, és az egyszerű életmód.

A hagyomány szerint a mennoniták a szerénységet hangsúlyozták modorukban, öltözközüben és megjelenésükben. A nők jellemzően szoknyát viselnek, és nem nadrágot, nem horda-

Napjainkban a Mennonita Egyház elutasítja azt a természetellenes és bibliaellenes gyakorlatot, hogy a nők levágyják a hajukat...A mennoniták évszázadok óta nagy hangsúlyt helyeznek az élet egyszerűségére. Jelentős hangsúly van a keresztyének külső megjelenésén; az ékszerek viselése például tiltva van. A jelenlegi korunkban a mennonita „biblicizmus” maga rendelkezéseivel és korlátjaival neolegalizmusnak, újkori törvénykezésnek tűnik. Nem ez a szándék. A szeretet engedelmessége sosem törvényeskedés; a törvényeskedés szeretettelen alkalmazkodás egy szabályrendszerhez. Krisztus megváltó munkája középontiségének és alapjának örömteli felismerése, és Isten kegyelme megőrzi ezt az egyszerű és buzgó engedelmességet Krisztus Igéje iránt, hogy ne fajuljon formális törvényeskedéssé. Továbbá a Biblia túl komolyan vételének „veszélye” kevésbé fenyegető, mint a világiassá válás.”¹⁸

A hutteriták az anabaptisták egy kisebb, ma is létező csoportja. Jacob Hutter követői, akik Morvaországból (Cseh Köztársaság része) származnak, és közösségben élnek. Meglehetősen konzervatív életmódot folytatnak, egyszerűen öltöznak, és elutasítják, hogy tévét tartsanak otthonukban, mivel rendkívüli világi hatást tulajdonítanak neki.

Az amisokat eredetileg Jacob Ammann vezette, a mennoniták konzervatív ágához tartoznak. Azt tartják, hogy a fő test túl világiassá vált, és elhatározták, hogy az iparosodás előtti világ szerinti életmódot folytatnak. Elutasítják a gépi találmányok használatát, mint az autót, és a mezőgazdasági gépeket, mégis sikeres gazdákként tartják számon őket. Öltözközköb szél-sőségesen egyszerűek, jellegzetesen kerülük a színes ruhákat, a szalagokat, és más díszítéseket. A férfiak nem borotválkoznak, és a nőknek hosszú hajuk van. Egyes esetekben úgy tűnik, törvényeskedésig összpontosítanak olyan részletekre, mint a vitákra azon, lehet-e gombokat viselni, vagy lehet-e króm a szekerükön.

Összefoglalás és értékelés

37

A XVI. századi protestantizmus fő ágai közül az anabaptisták álltak hitvallásukban a legközelebb a későbbi wesleyánusokhoz, Szentség-mozgalomhoz, és a pünkösdiekhez. Jelentős mértékig előrevetítették ezeket a későbbi mozgalmakat. A XVII. századi angliai baptisták szintén elfogadták ugyanazokat a felfogásokat, noha nem volt közvetlen történelmi egymásutániség. Még a mai amerikai fővonalas egyházak, a protestáns és a katolikus is magáévá tett fontos alapelveket, melyeket először az anabaptisták vallottak, mint például az egyház és az állam különválasztása, és a különböző vallási nézeteket valló emberek iránti tolerancia. Sok szempontból az anabaptisták évszázadokkal látszanak megelőzni saját korukat.

Másfelől számos túlzásba estek, és hamis tanításaik is voltak. Ez valószínűleg elkerülhetetlen volt a példa nélküli mennyiségű teológiai írások és a nyomtatás miatt, valamint az évezredek hitehagyás hirtelen előretörése következtében, és a súlyos üldöztetések okozta zűrzavarban.

Az apostoli pünkösdiek újra és újra összhangba kerültek az anabaptista nézetekkel, köztük a következőkkel: az apostoli tan helyreállításának szükségességével, az egyház hitehagyásával Nagy Konstantin alatt és után, az egyház és az állam különválasztásával, a lelkiismereti szabadsággal, a személyes hit fontosságával, az őszinte bűnbánattal és megtéréssel, az feltétel nélküli kiválasztás és a feltétel nélküli örök biztonság elhagyásával, azzal, hogy az Úrvacsora emlékezés, a lábmosással, a hívők megkeresztelésével, a bemerítéssel történő keresztséggel, a kifejező istentisztelettel, a prédikáció középpontba állításával, a gyülekezeti irányítással, a pacifizmussal, az eskü mellőzésével, az életmód és öltözködés gyakorlati szentségével, és az Úr közeli visszatérésre való várakozással.

Az egyetlenség-hívő pünkösdiek úgy tartják, hogy az anabaptistáknak csak három kulcselemet kellett volna még hozzátenniük céljuk eléréséhez az apostoli egyház helyreállításában: Isten egyetlenségét, a Jézus Krisztus nevében való vízkeresztiséget a bűnök lemosására, és a Szent Lélek keresztséget a nyelveken szólás kezdeti bizonyítékával. Mégis van bizonyíték arra, hogy Isten egyetlenségének felfogása, a Jézus nevében való vízkeresztiség gyakorlata, és a Szent Szellem vétele megjelentek a korai anabaptista mozgalomban.

A vízkeresztiség, mint a megtérés része tekintetében, úgy tűnik, az anabaptisták rossz irányt követtek Zwingli szimbólum-nézete alapján. A másik lehetőség, amely rendelkezésükre állt – a katolikusok és a lutheránusok misztikum-nézete volt, mely elválasztotta a keresztséget a valódi hittől –, annyira idegen volt attól a bibliai hangsúlytól, melyet a megtérésre helyeztek, hogy nyilvánvalóan akadályt jelentett a keresztség, mint létfontosságú dolog elfogadásában a hittel kapcsolatosan. Mindazonáltal hangsúly helyeztek a vízkeresztiség szükségességére a megtérésben.

Az anabaptisták nem állították tökéletesen helyre a bibliai tanokat, de jelentős a fejlődésük gyorsasága és mértéke, különösen a protestantizmus más ágaival szemben. Az előrehaladásuk hatalmas volt, mivel, a reformáció kezdetének néhány rövid évében úgy tűnik, igazán apostoli hívők voltak, az ApCsel. 2,38-ban leírt tapasztalatokkal meghatározva.

5. A radikális reformáció

A történészek sajátosan a radikális reformáció meghatározást használják, amikor az anabaptistákról és más csoportokról beszélnek, akik nem csupán elvetették a Katolikus és Protestáns hagyományokat, hanem tovább is léptek azoknál. Mivel a 4. fejezetben már szoltunk az anabaptistákról, a figyelmünket most más egyének és csoportok felé fordítjuk. A "radikális" jelzőt nem negatív értelemben használjuk, csupán így jellemezzük azokat, akik eljutottak a protestáns reformáció határáig, egyes esetekben közelebb kerülve a Bibliához, de más esetekben távolabb kerülve attól.

Ha a radikális reformációról van szó, sok történész három osztályt állít fel: anabaptisták, spiritualisták, és racionalisták. Ebben a szövegösszefüggésben a spiritualisták nem azok, akik megpróbálnak halottak szellemével kapcsolatba lépni, hanem azok, akik hangsúlyozták a szellemi megtapasztalásokat, vagy a belső szellemi életet. A protestánsok fő áramlata misztikusoknak tekintette őket, és úgy gondolták, nem helyeznek elegendő hangsúlyt a tanításra.

A racionalistákat azért nevezték így, mert elvetették a hagyományos teológia különféle szempontjait, mint amelyek nem egyeztethetők össze az ésszerűséggel. A protestantizmus fő áramlata nézőpontjából az emberi ésszerűséget az isteni kinyilatkoztatás fölé emelték.

Apostoli pünkösdi nézőpontból némely nézetük kiigazításra szorul. Egyesek nem helyezték a megtapasztalást a tan fölé, hanem egyensúlyra törekedett Isten „szellemben és igazságban” való imádatával (Ján. 4,24.). Mások nem helyezték az ésszerűséget a kijelentés fölé, hanem felismerték, hogy ha logikusan vizsgálják, némely hagyományos tanokat nem támaszt alá a Biblia.

A radikális reformáció mindhárom áramlata egyetértett a következő három tanbeli pontban: az egyház és az állam különválasztása, a csecsemőkeresztség elvetése, megújulás Szellemben, vagy Szellemben való élet, a hit általi megigazulás pusztán megvallása helyett, a predestináció és a restauráció elvetése, a tanítványság fontossága (gyakorlati szentség), és gyülekezeti vezetés. Jellemzően arra jutottak, hogy a megigazulás lutheránus és református tana a gyakorlatban a megbocsátás egy új rendszere, amely a követőit arra bátorítja, hogy továbbra is vétkezzenek.

Mindehhez a radikális reformációban sokan elhajlottak a hagyományos katolikus és protestáns ortodoxiától a lélek alvásának tanításával (a lélek alszik vagy halott a feltámadás előtt), pokolra szállás (Krisztus leszállása a hádeszbe, hogy megszabadítsa az őszövségi igaz lelkeket), vagy Krisztus isteni ember volta (Krisztus teste a miénktől eltérően mennyei test volt, vagy nem Máriától örökölt test).

Az anabaptisták körében például Melchior Hofman és Menno Simons azt tanította, hogy Krisztus teste mennyei test volt, amit számos spiritualista is tanított, melyekről szólni fogunk.

Korai német spiritualisták

Röviddel a németországi reformáció kezdete után néhányan megkíséreltek tovább lépni magának Luthernek a szándékainál. Sokuk Isten mélyebb megtapasztalására törekedtek, és még az élet még biblikusabb, szellemibb módjára.

Köztük volt Luther munkatársa, Andreas Bodenstein von Carlstadt, a Wittenbergi Teológia professzora és dékánja. 1521 karácsonyán, míg Luther Wartburg várában rejtőzött, Carlstadt celebrált egy misét, melyet általánosan úgy tekintenek, mint az első protestáns Úrvacsorát. Luther sok követőjének az ösztönzésére eltörölte az olyan katolikus utalásokat az Eukharisziára, mint amely áldozat, elutasította, hogy felemelje a szent ostyát imádatra, és mind a kenyeret, mind a bort felajánlotta a laikusoknak. Úgy tűnt, hogy a lutheránusok elsőprő és gyors változások felé tartanak a teológiában, a gyakorlatban, és az életmódban.

A változékony helyzet hallatán Luther a kockázat ellenére visszatért Wittenbergbe, és átvette az irányítást a mozgalom felett. Visszaállította a hagyományos misét a latin liturgiával (egy időre), lelassította a reform lépéseit, és meggátolt sok javaslatot a radikális változtatásra.

Carlstadt azonban továbbra is haladt előre a gondolkodásmódjában, és hamarosan elszakadt Luthertől. Elvetette a csecsemő keresztséget, mint nem bibliai gyakorlatot, azt tanította, hogy az Eukharisztia csak szimbólum, és pacifizmust hangoztatott. Olyan elszántan támogatta a hívők papságának felfogását, hogy elhagyta a papi és az akadémiai öltözet viselését. Carlstadt hamarosan elvesztette befolyását a lutheránus fő áramlatban, de az anabaptisták ösztönzést merítettek egyes tanításaiból.

Nagyjából ugyanebben az időben a protestáns mozgalom Zwickau-ban, egy nagy, virágzó német városban radikális fordulatot tett Nicholas Storch, Thomas Dreschel és Marcus Thomas Stübner vezetése alatt, akiket Luther gúnyosan a „Zwickau-i prófétáknak” nevezett.

A középkori huszita és a valdens mozgalomtól vezérelve a „radikális biblicizmust hirdették, melyet a közvetlen kijelentések jellemeztek látomásokban és álmokban, valamint megszállottság a Szellemről, a csecsemő keresztség elhagyása, és a milleniumba vetett hit.”¹

A Zwickau-i próféták a Biblia szó szerinti követésére törekedtek, de ugyanakkor ragaszkodtak a Szellem megvilágításához, ha szükséges a Biblia megértéséhez. Luther azzal vádolta őket, hogy fanatikusok, akik lekicsinyítik az írott Igét; válaszul ők elmarasztalták Luthert, mondván, hogy csak a betű embere, és nem a szellemé. A Zwickau-i próféták néhány követője az anabaptista mozgalomhoz csatlakozott, amikor az nem sokkal ezután terjedni kezdett.

Thomas Müntzerre, egy pásztorra, aki egy ideig Zwickau-ban szolgált, nagy hatással voltak a Zwickau-i próféták, és viszonzásul ő is ösztönzőleg hatott az anabaptistákra. Akárcsak a Zwickau-i próféták, ő is elutasította a csecsemő keresztséget, egy szellemi hermeneutikát követett (bibliamagyarázatot), és gyakorolta a Szellem ajándékait. Hitt a Szent Szellem „közvetlen vezetésében látomás, álom, extatikus beszéd, vagy ihletett szövegmagyarázat formájában.”²

Müntzer állította, hogy rá és másokra kitöltetett a Szent Szellem, ahogy meg van ígérve a Jóel 2-ben, és beépítette azt a teológiájába, az üdvösségnek egy hármasság megtapasztalását tanítva. Először az embernek kereszttel kell mennie egy szellemi kétségbeesésen; ezután személyesen fel kell vennie Krisztus keresztségét; és ekkor veheti és kell vennie a Szent Szellemet. Különbséget tesz a belső és a külső szentség között, mondván, csak az előző elengedhetetlen az üdvösséghez.

Lutherrel szemben azt hangsúlyozta, hogy a hitnek tapasztalaton kell alapulnia. Ez nem az ember tevékeny közreműködése nélküli munkája Istennek, és nem csupán a Kiengesztelés történelmi eseményének elméleti felfogása. „Erőtéljes és rendszerezett módon védte a Szellemet birtokló hitet, szemben a wittenbergiek (korai lutheránusok) pusztán történelmi hitével, melyet ő hamisnak ítélt.”³

Müntzer prédikált a szociális igazságtalanságok ellen, és a társadalom radikális reformját sürgette az átlagemberek javára, akiknek nagy része szegénységben élt. Igazoltnak látta az erőszakot az emberek szabadságának kiharcolására az elnyomás alól, és remélte, hogy a prédikációi segítenek kirobbantani a társadalmi forradalmat, mely előfutára lesz a Millenniumnak.

Müntzer prédikációi ösztönözték az 1524-25-ös nagy parasztfelkelést Németországban és Ausztriában. Müntzer támogatta a zendülést, és igyekezett azt teológiai irányba terelni, de kudarcot vallott. A lázadást levertek, őt elfogták és kivégezték.

Carlstadt szimpatizált a felkelés céljaival, de mérsékelni igyekezett azt, és távol maradt tőle. Balthasar Hubmaier és mások, akik hamarosan a baptisták sorába álltak, ugyancsak bátorították a felkelést.

Luther a vezetők oldalán állt a parasztokkal szemben, és a lutheránusok, valamint a reformátusok elítélték Müntzert, Carlstadtot és más spiritualistákat, valamint az anabaptistákat az

erőszakos felkelés miatt. Az anabaptizmus, mint mozgalom, nem volt vétkes, mivel a felkelés megelőzte azt. A korai spiritualistákat, különösen Müntzert, terhelte bizonyos felelősség, de a parasztfelkelést sokkal inkább történelmi kényszer okozta, semmint néhány egyén, és ez a kényszer nem vallási természetű volt elsődlegesen. Továbbá, ha bíráljuk a spiritualistákat az erőszak támogatásáért annak érdekében, hogy felszabaduljanak a szegények és az elnyomottak egy zsarnoki, igazságtalan társadalomban, mennyivel szigorúbban kell bírálnunk a lutheránusokat és a reformátusokat minden ellenkezés, akár civil, akár teológiai, könyörtelen és erőszakos elfojtásáért, és azért a kísérletükért, hogy saját vallásos nézetüket leigázással terjesszék.

Világosan látszik, hogy Zwickau-i próféták, és Thomas Müntzer néhány követője betöltötte Szent Szellemmel a nyelveken szólás ajándékával, mert törekedtek a Szellem csodálatos ajándékaira, és megtapasztalták azokat, ahogy az Újszövetségben feljegyezve áll, köztük azt is, melyet a történészek extatikus beszédnek neveztek (nyelvek, nyelvek magyarázata, prófétálás). Az is valószínű, hogy amikor Luther 1520-ban azokról írt, akik megkeresztelkedtek Jézus Krisztus nevében, néhány spiritualistára utalt, mivel abban az időben az aktív protestánsok Luther saját követői és a spiritualisták közül kerültek ki, akiket inspirált Luther.

Ha ez a feltételezés helyes, akkor nem sokkal a reformáció kezdete után némelyek megkeresztelkedtek Jézus nevében, és be is töltöttek Szent Szellemmel. Továbbá, mivel ezek közül a spiritualisták közül némelyeket a husziták és a valdensek példája ösztönzött, akik a középkorban kezdtek működni, lehetséges, hogy tanításaikat ezeknek a mozgalmaknak a követőitől vették, akik felkarolták őket.

Caspar Schwenckfeld

Egy másik spiritualista Caspar Schwenckfeld volt (Kb. 1487-1561), egy német nemes és a Teuton Rend egyik lovagja, aki megtért a lutheránus hitre. Megpróbálta egyeztetni a katolicizmust és a lutheranizmust keresve a középutat a kettő között. Később úgy találta, hogy tanításai a lutheranizmus és az anabaptizmus között képez középutat.

Schwenckfeld az imádságra és a személyes odaszánásra helyezte a hangsúlyt. Ahogy más spiritualisták és az anabaptisták, ő is megdöbben azon, hogy a lutheranizmusnak láthatóan nincs hatalma erkölcsre nevelni a követőit. Következésképp ő egyaránt sürgette a megigazulást és a folyamatos megszentelődést is.

Schwenckfeld szentháromság-hívó volt, de szokatlan nézetet vallott a megtestesülésről. Az vallotta, hogy Krisztusnak két természete volt, de az emberi természetét „nem teremtett”-nek tartotta. Azt is hitte, hogy amikor Krisztus meghalt, alászállt a Hádeszbe, és kiszabadította a pátriárkák lelkeit.

A katolikusok és a protestánsok közötti korai ellentétek jó része, csakúgy, mint maguk a protestánsok között, a szentségek, különösen az eukharisztia köré összpontosult. Schwenckfeld azt javasolta, hogy mindenki a spirituális valóságra összpontosítson, ne pedig a fizikai összetevőkre. Krisztus igazán jelen van az Eukharishtiában, de szellemileg, és nem fizikai módon. Továbbá csak azoknak van jelen, akik hisznek. Az Eukharisztia szellemileg tápláló, de nem tartalmazza Krisztus fizikai testét.

Mivel nézeteik nem találtak kész elfogadásra, Schwenckfeld és követői, a schwenckfeldisták végül úgy döntöttek, hogy félreteszik az Eukharisztia témáját, amíg meggyezés nem születik a keresztyénségen belül ebben a témában. Inkább az Úrral való szellemi közösségre összpontosítottak.

Feltételezhető, hogy Schwenckfeld a vízkeresztséget is hasonló módon közelítette meg, feleslegesnek tekintve a külső szertartást, de törekedve a Szellemmel való keresztségre. Ellenezte a csecsemőkeresztséget.

Schwenckfeldnek nem sikerült kibékíteni a kereszténység különböző ágait. Luther elvetette Schwenckfeld nézetét, mint helytelent, és lenézésének kifejezésére következetesen „Stenckfeld”-nek nevezte őt, aminek jelentése, „bűdös mező”.

Sebastian Franck

Egy másik spiritualista, aki Schwenckfeldhez hasonló nézeteket vallott, Sebastian Franck volt (1499- kb.1542) Strassburgban. Pacifista volt, és azt vallotta, hogy Krisztus teste menyeyei eredetű volt, és Michael Servetus hatására elfordult a szentháromság-tantól, bár fenntartotta Jézus Krisztus istenségét. Hitte, hogy a külső egyház összeomlott a korai századokban, így az ő idejében egyetlen csoport sem képviseli az apostoli egyházat, de a szellemi egyház jelen van külső egyházban, és a pogányok között is. Írásai megőrizték sok anabaptista és spiritualista kortársának a nézetét.

Michael Servetus

Az egyik legbámulatosabb ember, aki a reformációból kiemelkedik, Michael Servetus. Teológiája egyedülálló: elismerték őt mind a spiritualisták, mind a racionalisták. Mindössze tizennégy évvel a reformáció kezdete után fellépett az istenségről való tan alapos helyreállításért, tagadva a szentháromságot, miközben fenntartotta Jézus Krisztus teljes istenségét és emberi voltát. Mivel az Egyesült Pünkösdi Egyház különös figyelmet szentel munkásságának, részletesen tekintjük át a személyével kapcsolatos tényeket.

Élete: Michael Servetus a latin megfelelője Miguel Serveto alias Reves névnek (magyarul Servétus Mihályként ismerjük – a ford.), spanyol volt, és 1511-ben (vagy feltehetőleg 1508-ban) született egy nemes, vallásos katolikus családban. Tizennégy éves korában belépett Juan de Quintana szolgálatába, aki ferences szerzetes volt, és a Párizsi Egyetem doktora, majd V. Károly császár gyóntatója lett. Tizenévesként Servetus két évig tanult jogot a Toulouse-i Egyetemen, Franciaországban. Itt látott először teljes Bibliát, és csatlakozott egy bibliatanulmányozó csoporthoz. A Szentírás olyan tapasztalatra vezette, amely megváltoztatta az életét.

1530-ban Servetus Itáliába ment Quintanával V. Károly megkoronázására, Bolognába. Azután nyilvánvalóan Németországba utazott a császár oldalán az Augsburgi országgyűlésre, ahol a protestáns vezetők a császár elé tárták a nézeteiket. Nem sokkal ezután Servétus kilépett Quintana szolgálatából, és Bázelen tűnt fel, Svájcban, ahol a protestáns vezetőkkel hitvitát folytatott. Ugyancsak eltöltött egy időt egy másik városban a Rajna mentén, Strassburgban, Németországban (ma Strassbourg, Franciarszág).

Servetus toulouse-i bibliatanulmányozása meggyőzte őt arról, hogy a Római Katolikus Egyház súlyos tévedésben van. Itáliai utazása, mely alatt szemtanúja volt a bonyolult vallásos szertartásnak, a világiasságnak a felső egyházi körökben, és a pápa körüli kultusznak, tovább erősítette a véleményét. Bár szimpatizált a protestánsok bírálatával a katolicizmussal szemben, arra a meggyőződésre jutott, hogy a protestánsok is hibáznak néhány fontos kérdésben, különösen ami a szentháromságot, a predesztinációt és a csecsemőkeresztiséget illeti.

1531-ben, húszéves korában Servetus kiadta a *Szentháromság-tan hibái* c. munkáját Strassburgban, mely megkérdőjelezte a hagyományos szentháromság-tant. Figyelemre méltó az eredetisége és a tudományossága miatt. A következő évben kiadta a *Két párbeszéd a Szentháromságról* c. könyvét.

Az ortodoxiával szembenálló nézetei miatt életét veszély fenyegette, ezért Franciaországba menekült Michel de Villanueve (szülővárosa után) név alatt, ahol neves orvos lett, valamint író és szerkesztő. A híres anatómista, Vesalius munkatársa volt, és elsőként fedezte fel és írta le a vér cirkulációját a tüdőn keresztül (ahogy a vér a szív jobb kamrájából a bal kamrába, majd a tödőbe áramlik). Kiterjedt levelezést folytatott Kálvin Jánossal, a genfi református ve-

zetővel. Elküldte Kálvinnak fő műve, *A kereszténység helyreállítása* kéziratát, mely titokban, és név nélkül került kiadásra 1553-ban.

Ahogy a könyv címe jelzi, Servetus nem csupán megreformálni, hanem helyreállítani akarta a kereszténységet. Felismerte, hogy az egyház hitehagyásba esett a negyedik században, amikor a Níceai Zsinaton elfogadta a szentháromság-tant, az egyház és az állam egybeolvasztását Nagy Konstantin uralma alatt, és az eklézsia hatalmának megszilárdítását a pápa uralma alatt. Akárcsak a reformerek, ő is az antikrisztus rendszerének tekintette a Római Egyházat, és felsorolt hatvan jelet az antikrisztus uralmára vonatkozóan, köztük a szentháromság-tant, a csecsemőkeresztiséget, a misét, és az oltári szentség átlényegülését. Továbbá a protestantizmust lényegében ugyanezen rendszer mellékágának tekintette, melynek nincs szervezett csoportja, ami hibátlanul képviselné az igazi egyházat. Hitte, hogy ez a rendszer hamarosan összeomlik, és az akkori kornak vége szakad az 1500-as években. Saját szerepét az igazi kereszténység helyreállítása előfutárának érezte, noha sejtette, hogy valószínűleg az életébe kerül ez a kísérlet.

Genfben feljelentette Kálvin egyik híve, aki valószínűleg magának Kálvinnak az utasítására cselekedett. A francia hatóságok letartóztatták eretnekség vádjával. A letartóztatása alatt sikerült megszöknie, bizonyára néhány befolyásos barátja segítségével. A katolikus törvényszék halálra ítélte őt, és jelképesen elégette a könyveivel együtt.

Servetus hónapokig rejtőzködött, míg végül úgy döntött, hogy Itáliába menekül. Az úton végzetes hibát követett el, amikor áthaladt Genfben, és néhány napig ott maradt. Egy vasárnapi istentiszteleten felismerték, és jelentették Kálvinnak, aki azonnal letartóztatta őt, és törvényszék elé állította eretnekségért. Kálvin jóváhagyásával Genf protestáns városi tanácsa halálra ítélte őt két pont miatt: a csecsemőkeresztiség elutasításáért, és a szentháromság tagadásáért. 1553 október 27-én, negyvenkét éves korában máglyán elégették. A füst és a lángok között utolsó szavai ezek voltak: „Ó, Jézus, örökkévaló Isten Fia, könyörülj rajtam!”⁴ Félóra múlva meghalt.

Kálvin munkatársa, Farel megjegyezte: egyetlen szó helyének megváltoztatása – ha az „örökkévaló” jelzőt nem Isten elé, hanem az „Fia” elé tette volna – megmenthette volna az életét. Így a haldokló Servetus utolsó kiáltása „utolsó üzenete volt dacolásának az emberekkel szemben, és megvallásának Isten felé.”⁵

Istenről és Krisztusról szóló tanítása: Első könyvében Servetus az istenséggel kezdi értekezését, valóságos emberként azonosítva Jézus Krisztust. A Fiú nem örökkévaló személy, hanem ember. A Fiú emberi, akárcsak mi, minden tekintetben, kivéve a bűnt, habár van szellemi teste és lelke a mennyből. Isten Fiának tényleges létezése a megtestesüléssel kezdődött, de beszélhetünk korábbi létezéséről Isten gondolatában. Ebben az értelemben szól Servetus utolsó könyvében az Ige vagy a Fiú nemzéséről a teremtés előtt.

Servetus megmagyarázta, hogy az Atya, Fiú és Szent Szellem címek az egy Istenre utalnak, három tevékenységi formájában – lényegében ezek megnyilvánulási módok, vagy kinyilatkoztatások. Az Ige Isten önkifejezése, mely a teremtéssel kezdődött. Az Ige nem azonos a Fiúval, mivel a Fiú a megtestesülésre utal. A Szent Szellem, Isten cselekvés közben, Isten hatalmának gyakorlása.

Istennek csak egy *hypostasis*-a van, nem három.⁶ (A görög *hypostasis* eredetileg „valami lényegét vagy valóját” jelenti, de a szentháromság-hívők úgy használták, mint „személy”-t). Servetus hajlandó volt a latin „személyek” szót használni, de csak eredeti jelentésben, mint „kinyilatkoztatásokat” vagy „jellemeket” (számára ez a görög *oikonomia* megfelelője.)

Következésképpen Servetus azt vallotta, hogy Jézus Krisztus nem csupán Isten Fia, hanem Maga Isten. Az Atya kijelentése, a teljes istenség testben.

„(Krisztus) valójában az Atya most... Ő Maga az Atya arca; nincs más személy az istenségben, csak Krisztus; nincs más *hypostasis*-a Istennek, csak Ő.... Ők (szentháromság-

hívők) azt állítják, hogy csak egy része, én azt mondom, Isten teljes Természete Ő Benne van. Benne van az Atya teljes istensége... Ő világ Istene és Ura... Az Atya a Fiúban van.”⁷

A Kolossé 1,19. és 2,9. alapján Servetus azt tanította, hogy „az Isten egész teljessége, az egész Isten, az Atya, tulajdonságai minden teljességével, ami csak Istenre jellemző, benne lakozik ebben az emberben.”⁸

Servetus néhány későbbi kijelentése miatt Kálvin és mások panteizmussal vádolták őt. Roland Bainter, Servetus legnevesebb életrajzírója azonban erre a következtetésre jutott: „Inkább emanacionista volt. Isten adja a létét, lényegét és különlegességét mindennek, és Isten tart fenn mindent.”⁹

Üdvösségtan. Servetus a hit általi üdvösséget tanította. A kegyelem „tesz minket szabaddá a bűntől, igazít meg ingyen, árasztja ki ránk a Szent Szellemet, részesít minket a mennyek országából.” Lutherrel és Kálvinnal szemben határozottan elvetette az „akarat leigázását”, és az ehhez társuló predestináció tanát (feltétel nélküli kiválasztás). Bírálta Luther hit által való megigazulás tanát, mint amely lecsökkenti a jócselekedet és a mindennek felett való szeretet értékét. Tagadta, hogy bárki is megigazulhatna cselekedetek által, de kereste a középutat a katolicizmus és a lutheranizmus között, mely fenntartja a hitből való üdvösséget, de figyelembe veszi a megszentelődést és a szeretetet is. Az igazság, mondta ő, hogy kegyelem által kapunk kegyelmet és hitet, és a „dicsőség jutalma a szeretet cselekedetei által növekszik. Hittel kezdjük, és a szeretetben tökéletesedünk”.¹⁰

Servetus megerősítette a víztől és Szellemtől való újjászületés szükségességét. Servetus számára, a katolikusokhoz és a lutheránusokhoz hasonlóan, de ellentétben a reformátusokkal és az anabaptistákkal, a vízkeresztség alapvető a megújuláshoz. Nem vallotta azonban, hogy a megkereszteletlen csecsemő üdvösség nélkül hal meg. A bűnért való felelősséget húsz éves körüli korra tette, és a keresztséget csak azok számára helyezte, akik megtérnek, és hisznek. Bemerítéssel kell történnie, és harminc éves kor körül javasolt, Krisztus példája alapján.

Servetus nem tulajdonított különösebb jelentőséget a keresztkelzési formulának, de hitte, hogy Isten teljes neve Krisztusban van. Azt magyarázta, hogy a Máté 28,19. nem három lényről tanít, hanem egyről:

Az Atya nevében, mert Ő a legfőbb, az igazi, és eredeti forrása minden ajándéknak. Jézus Krisztus nevében, mert általa leszünk méltók erre az ajándékra, „nincs más név az ég alatt, mely által üdvözülhetünk.” És a Szent Szellem nevében, mert mindazok, akik ebben a névben keresztkelkeznek meg, betöltekeznek Szent Szellemmel.¹¹

Itt úgy azonosítja „Jézus Krisztust”, mint az egyetlen megváltó nevet az ApCsel. 4,12. alapján, és akárcsak Justin és Irenaeus a második században, ő is a nevet említi a „Fiú” cím helyett.

Kálvinnak írt levelében Servetus a Ján. 3-5-re és az ApCsel. 2,38-ra utalt, hogy megalapozza a megtérés és a keresztség szükségességét, és arra biztatta Kálvint, hogy keresztkelkezjen meg és vegye a Szellemet:

A megújulás, fenntartom, a keresztség által történik... Nincs-e megírva, hogy víz által születünk újonnan?... A keresztség előfeltételeként Péter megtérést kívánt. Térjen hát meg a csecsemőd; és te magad térj meg, és keresztkelkezz meg, hogy igazi hited legyen Jézus Krisztusban, és végül megkaphasd a Szent Szellem ajándékát, ahogy ígérve van.¹²

Bár Servetus tanította a Szent Szellem vételének szükségességét, egyes állításai azt jelzik, hogy a Szent Szellemet automatikusan lehet venni a keresztségkor. Máshol azonban arról

szól, hogy a Szellem hit által nyerhető el. A továbbiakban leírja a Szellem vételének a megfogható, érzelmi élményét.

Servetus nem tartotta a nyelveken szólást a Szent Szellem kezdeti bizonyítékának, de utalt arra, hogy a valódi egyháznak a Szellem csodálatos ajándékaival kell rendelkeznie.¹³ Kálvin az egyik áskálódó megjegyzésében arra utalt, hogy Servetus a nyelveken szólást sürgette, de a szövegösszefüggés alapján Kálvin valószínűleg természetes úton megszerzett nyelvi képességre gondolt.¹⁴

Érdekes megjegyezni, hogy Servetus Kálvinnál sokkal élesebben elvetette az átlényegülés tanát, de azt tanította, hogy szellemi táplálékot veszünk magunkhoz az Eukharisziával.

Servetus nézeteire jó példa, csakúgy, mint erőteljes nyelvezetére, ez a kivonat egyik leveléből, melyet Abel Poupinnak, egy genfi papnak írt, és amelyet felolvastak a tárgyalásán:

A te evangéliumodban nincs egyetlen Isten, nincs igazi hit, és nincsenek jó cselekedetek. A te Istened egy háromfejű cerberus (a görög mitológia háromfejű kutyája, mely a Hádesz bejáratát őrzi); a hited egy végzetes (determinált) álom, és a jó cselekedeteket hiábavalónak tartod. A Krisztusba vetett hit számodra csupán színlelés, melynek semmilyen hatása nincs; és az istened a rabbá tett akarat zsarnoka. Nem ismered el a mennyei megújulást a víz lemosása által, hanem úgy tekintesz arra, mint haszontalan mesére, és bezárod a mennyek országát az emberek előtt, mint pusztá képzelgést. Jaj neked, jaj, jaj!¹⁵

Szimpatizánsok. Először úgy tűnt, Servetus sok embert meggyőz a nézetéről. Strassburgban egyesek az „egekig magasztalták”. Az ottani református vezetők, Mart Bucer és Wolfgang Capito először barátságosan álltak hozzá, és „Capitóról úgy vélték, hogy elfogadja a nézeteit.” Oecolampadius, a bázeli református vezető azt írta Ulrich Zwinglinek, hogy a strassburgiak közül néhányan elfogadták Servetus nézeteit. Sebastian Franck azt írta egyik barátjának, hogy „a spanyol Servetus szórólapjában azt állítja, hogy csak egy személy van az Istenben. A Római Katolikus Egyház azt tartja, hogy három személy van egy lényegben. Én inkább a spanyollal értek egyet.”¹⁶ Servetus maga azt állította, hogy Capito személyes beszélgetésben egyetértett a nézeteivel, és hogy Oecolampadius is látszólag elfogadta eleinte, de később visszavonta a jóváhagyását.¹⁷

James Ropes és Kirsopp Lake a Harvard Egyetemről a következőképpen foglalta össze a korai protestantizmus helyzetét:

Mostanáig nem volt egészen világos, milyen hozzáállást vett fel végül a kereszténység reformszárnya a hagyományos szentháromság dogmával szemben. Valóban, ahogy mondták, ideiglenesen benne volt az 1530-as Augsburgi Megvallásban, de a protestáns vezetők gondolkodása ingadozott a témában, a világos bibliai alátámasztás hiánya miatt... Luther ellenezte a kifejezéseket, melyeket a tan használt, és kihagyta őket a katekizmusából; Kálvin nem értett egyet az Athanáziuszi Hitvallással, és megvetően beszélt még a Niceai Zsinatról is, és csak alig érintette a tant a katekizmusában; Melancton a *Loci Teológia* c. írásában 1521-ben éppen hogy említette a tant, kivéve azt a kijelentést, hogy nem alapvető az üdvösséghez; Zwingli és Farel, Bucer és Oecolampadius egy szóval sem tesznek róla említést.¹⁸

Később, amikor Servetus tárgyalása folyt Genfben, néhányan szimpatizáltak a tanításával. Verferio, egy olasz pap azt írta:

Szomorú, hogy ennek a csirkefogónak támogatói akadnak a tudósok között, és azok között, akik nem csak névlegesen vallják az evangéliumot, hanem életük oszlopaivá kívánják

tenni azt. Azt mondom, amit tudok, nem azt, amit gyanítok. Tőlük, maguktól hallottam, nem másoktól, és mostanában, nem pedig régen... Egy barátom írta Bázeltől, hogy Servetusnak ott is vannak támogatói.¹⁹

A cremonai Paul Gaddi hasonlóképpen írt Kálvinnak. „Az eretnecség, mely legtöbbünket behálóz, a gőgös és sátáni Servetus tana... Mennyivel inkább támadnod kéne ezt az ördögi tant Neked, akire oly sokan felnéznek, mint aki a legmagasabb méltóságot viseled a tanok kérdésében.”²⁰

Számos vezető ember ellenezte Servetus kivégzését, előtte és utána egyaránt, némelyek azért, mert szimpatizáltak a nézeteivel, mások humanitárius és vallási alapon, megint mások azért, mert szemben álltak Kálvinnal. Történészek Servetus követőire bukkantak Itáliában, Lengyelországban, Litvániában, és Németországban.²¹ Ám a legtöbb esetben csak azért tartották őket annak, mert elvetették a szentháromságot; többségük nyilvánvalóan nem vallotta Jézus Krisztus teljes istenségét, ahogy Servetus tette.

A Bázeli Egyetem három professzorát – Borrhaus (Cellarius), Curio, és Castellio – gyanúsították azzal, hogy Servetus nézeteit vallják.²² Egy álnév alatt író olasz szerző az *Apológia Servetus Mihályért* c. munkájában dicsérte Servetus tanításait. Észak-Itáliában a valdensek közül néhányan anabaptisták lettek, és egyesek szimpatizáltak Servetus nézeteivel.

Matthew Gribaldi, egy páduai jogi professzor, és John Valentine Gentile, akit Bernben lefejeztek, támogatták Servetus nézeteit, de az előbbi a triteizmus irányába fordult, míg az utóbbi a subordinacionizmus felé. Egy másik szentháromság-tan ellenző, John Campanus, egy binitárius teológiát dolgozott ki. Végül a kor legtöbb szentháromság-tan ellenzője ariánus lett, vagy unitárius. Egyetlen állandó csoport sem követte Servetus sajátos tanításait.

Összefoglalás és következtetés. Michael Servetus teológiája eredeti volt és egyedülálló. Az írásai tartalmazzak ellentmondásokat, tévedéseket, kétértelműségeket, és ismétléseket, de figyelembe véve, hogy teológiáját gyakorlatilag magától, húsz éves korában dolgozta ki, az eredmény így is bámulatra méltó. Azonos értékű volt a legkiválóbb reformerekkel tudásban, iskolázottságban és szellemiségben, noha fő ellenlábasa, Kálvin János kevésbé szenvedélyes, rendszerezettebb, és érthetőbb az írásaiban. Rendkívül éles elméjű és erős egyéniség volt, aki egyedül állt szemben az „ortodoxiával”, és sokkal előremutatóbb bibliai teológiát dolgozott ki, mint bárki a kortársai közül.

Servetus Istenről szóló tana lényegében biblikus. Néhány megkérdőjelezhető elmélet, hibás kifejezés, és egyes történelmi nézetek kétséges elemzése ellenére, az egyetlenség-teológia két nélkülözhetetlen állásfoglalását világosan lefektette: (1) Egy Isten van, Akinek lényegében nincs megkülönböztetés. (2) Jézus Krisztus az igaz Isten, az Atya, az Istenség teljessége megtestesülve. A mai apostoli pünkösdiék nem Servetus követői, de a XVI. századi reformerek őket is habozás nélkül máglyára küldték volna Servetussal együtt.

Az üdvösség-tannal kapcsolatban Servetus a kegyelmet, a hitet és a megtérést hangoztatta, a vízkereszt és a Szent Szellem keresztség szükségességét, de nem világos, mit tapasztalt meg ténylegesen ő maga. Teológiája Jézus Krisztus nevééről és kilétéről, valamint a Máté 28,19. értelmezése arra enged következtetni, hogy Jézus Krisztus nevében keresztkedett meg. A Szent Szellem határozott megtapasztalásáról tett bizonyosságot, és Szellem csodálatos ajándékainak értékéről; nem lenne meglepő, ha nyelveken szólott volna.

Emberi hibákba is esett, amikor az asztrológia iránt érdeklődött, amikor a kényszer csalásra vitte, szemtelen megjegyzéseket tett, és arrogánsan viselkedett. Úgy tűnik előszeretettel szállt szembe mindenki más tanával, még az övéhez közel állókkal is, és nevetségessé tette ellenfeleit. Végül azonban alázatosan és bátran halt meg, meggyőződéssel és hittel. Mártírhálála ékezen szól a vallási tolerancia és a lelkiismereti szabadság mellett, mindenek felett pedig bizonyosságtétel a Jézus Krisztusba vetett hitről.

Amikor Servetus először kérdőjelezte meg a szentháromság-tant, a reformáció még a kezdetén volt, és mutatkoztak jelei annak, hogy a reformerek valahogy nem szimpatizálnak a tan-nal. Úgy tűnt, Isten megpróbálja visszaállítani a bibliai gondolkodásmódot ezen a területen, csakúgy, mint más témákban is. A reformerek döntő elhatározással néztek szembe: vagy megmaradnak a hagyományos ortodoxia mellett amennyire csak lehetséges, vagy logikus következtetésükhöz ragaszkodnak saját elvük, a Szentírás kizárólagossága alapján, és helyreállítják a Istenről szóló tant a Bibliából, nem pedig a hitvallásokra támaszkodva.

Sajnos a hagyományok követését választották, nem kívánva újabb ütközőfelületet adni a katolikusoknak velük szemben. Valójában „Oecolampadius a Zürichi koneferencián Zwingli-vel és Henry Bullingerrel, Capitóval és Bucerrel együtt kifejezték aggodalmukat Servetus lehetséges hatása miatt a katolikus kantonokkal való kapcsolatukra.”²³ A reformáció vagy helyreállítás érdekében való további lépés helyett a reformerek teljesen elvetették Servetus tanítását, és így megerősítették a szentháromság-tan pozícióját.

Faustus Socinus és az unitarinizmus

Egyes történészek az unitarianizmus atyjaként tartják számon Servetust, de a megnevezést sajátosan arra a tanra vonatkoztatják, mely egyaránt tagadja mind a szentháromság-tant, mind pedig Jézus Krisztus istenségét. Ezzel szemben Servetus megerősítette Jézus Krisztus teljes istenségét. Elősegítette a szentháromság-tan kritikai megvitatását, de nem terheli felelősség azért a mozgalomért, melyet a következőkben tárgyalunk.

Az unitarianizmus Itáliából indult, és Lengyelországban fejlődött tovább. Itáliában sok protestáns reformátusként kezdte, majd anabaptista nézeteket vallottak, miközben megmaradtak a predestináció tanánál, és végül racionalistákká váltak. Közülük többen elkezdtek megkérdőjelezni a szentháromság-tant, Krisztus istenségét, és a Kiengesztelést.

Először is a szentháromság-tan ellenzői alárendelték Krisztust az Atyának, de hamarosan arra jutottak, hogy Jézus egyáltalán nem Isten, hanem csak egy próféta. Nem úgy tekintettek Jézus halálára, mint helyettes áldozatra, hanem pusztán, mint Isten megbocsátó szeretetének kifejeződésére.

Camillo Renato (kb. 1500-0572), korai vezető volt a tanfejlődésnek ebben a szakaszában, és Laelius Socinus (Sozini) (1525-1562) a legfőbb magyarázója volt az unitárius felfogásnak. Faustus Socinus (1539-1604) az olasz Siennából származott, és Laelius unokatestvére volt. Világos és sajátos megszövegezést adta ezeknek a feltörekvő nézeteknek az istenségről és a kiengesztelésről. Később ő lett a legkiemelkedőbb vezetője a szentháromság-ellenzőknek Itáliában, majd Lengyelországban. Laelius és Faustus Socinus nézetei nyomán jött létre a socinianizmus, az unitárius felfogás egyik formája.

Faustus Socinus kihangsúlyozta, hogy a Biblia nem mond ellent az ésszerűségnek, ahogy a racionalizmus állítja. Tagadta Jézus Krisztus valódi istenségét, csupán embernek tartva Őt. Megmaradt annál a nyelvezetnél, mely kifejezi az odaszánást Krisztusnak, és az Ő imádatát azon az alapon, hogy Isten megosztotta Jézussal az istenségét egy örökbefogadási aktusban.

Socinus elvetette azt a magyarázatot, hogy Krisztus halála eleget tett Isten igazságának, hogy mi megszabadulhassunk. Azzal érvelt, hogy Isten megbocsáthat nekünk minden áldozat nélkül is, tehát Krisztus halála nem volt feltétlenül szükségszerű. Továbbá feltámadása és mennybe menetele fontosabb volt, mint a halála, mert az előzőek hirdették Isten szeretetével végső győzelmét. Ő úgy a megváltónk, hogy megmutatta az utat az üdvösséghez, melyre eljuthatunk, ha utánozzuk Őt.

Socinus a keresztséget lényegtelennek tartotta az üdvösség és a tanítványság szempontjából. Azt tanította, hogy a testtel együtt a lélek is meghal, és pacifista volt.

Életének utolsó huszonöt évét Socinus Lengyelországban töltötte, ahol többen elleneztek a szentháromság-tant a reformerek és az anabaptisták körében, csakúgy, mint a szomszédos

Litvániában. Úgy tűnik, eleinte néhány szentháromság-tan ellenző ragaszkodott Jézus Krisztus istenségéhez, de Socinus és mások hatására a lengyel szentháromság-tan ellenzők végül egységesen elvetették Krisztus istenségét. Korábbi anabaptista meggyőződésükhöz híven azonban sokáig fenntartották a vízkeresztség fontosságát Socinus tanítása ellenére. A lengyel anabaptisták ragaszkodtak legerősebben a bemeztetéshez, mint az egyetlen helyes módhoz, és a szentháromság-tan ellenzők továbbra is bemeztetéssel keresztelték meg vagy keresztelték újra a hívőket.

Lengyelországban a szentháromság-tan ellenzése egy sor felfogással kezdődött, köztük Krisztus istenségének megerősítésével, subordinacionizmussal (Krisztus alárendelése az Atyának) és triteimussal (három istenben való hittel). Ez fokozatosan átalakult a dietizmus irányába (két istenben való hit), majd az adoptionizmus felé (az a tanítás, mely szerint Krisztus egy ember, aki istenséget kapott Isten örökbefogadási aktusa által), és végül teljes az unitarianizmus jutott el (Krisztus istenségének tagadására). A nézetek hasonló evolúcióját látjuk a csecsemőkeresztség kezdeti elutasításától az újrakeresztelkedés gyakorlatáig, és végül a keresztség teljes elvetéséig.

Az unitarianizmushoz végül sokan csatlakoztak a protestáns mozgalmából Lengyelországban, akik kezdetben reformátusok, majd anabaptisták lettek. Ugyanakkor terjedt és erősödött Erdélyben (Magyarország és Románia). Végül azonban a katolicizmus felülkerekedett a protestantizmus nagy részén ebben a régióban a politikai hatalom és a jezsuiták befolyásának következtében.

A Rómániai Unitárius Egyház a XVI. századi szentháromság-tan ellenzés maradványa, mely Itáliában és Lengyelországban fejlődött ki. A modern Unitárius-Univerzalista Egyház nem közvetlenül ebből a gyökérből ered, hanem a XVIII. századi Új-Angliai kongregacionalizmusból. Ennek ellenére az alapítók sok nézetet vettek át a korai unitarianizmustól, és lényegében ugyanazt a felfogást vallották Istenről és a kiengesztelésről.

A modern felekezet megerősíti minden ember üdvösségét, és toleráns minden hitvallással szemben. Megtagadott minden másféle keresztény vagy természetfeletti tanítást, olyan mértékig, hogy Isten létezését is hitvallás kérdésének tekinti. Csupán etikus humanizmusra törekszik.

Összefoglalás és értékelés

A radikális reformáció egy sor rendkívül különböző hitvallást és gyakorlatot ölelt fel. Ezek közül sok nagyon elhajlott a Szentírástól, míg mások lényegesen helyreállították a bibliai igazságokat. A radikális reformáció egyes követői Isten egyetlenségét vallották, némelyek megkeresztelkedtek Jézus Krisztus nevében, és voltak, akik betöltekeztek Szent Szellemmel a nyelveken szólás kezdeti bizonyítékával.

Könnyen feltételezhetjük, hogy egyes személyek vagy csoportok megtapasztalták mind a Jézus nevében való keresztséget, mind pedig a nyelveken szólást, és eredeti apostoli megtérésben volt részük. Azt is feltételezhetjük, hogy a rendelkezésünkre álló bizonyítékok csak a jéghegy csúcsát képezik, mert az ilyen információk többsége kétségkívül rejtve maradt a heves üldözés, a különféle mozgalmak megosztott és eltérő jellege, és a teljes megértés és elfogadás kudarca, vagy az átlagemberek szellemi tapasztalatai és gyakorlatai feljegyzésének hiánya miatt.

A radikális reformerek többsége hangsúlyozta a Bibliát és a Szellemet egyaránt, valamint törekedett arra, hogy mindkettőt egyesítse az életében. Ez a megközelítés széles elfogadást nyert az egyszerű emberek között, és közeli hasonlósággal bír a modern Pünkösdi mozgalommal. Ahogy Gerorge Huntston Williams megállapította, a radikális reformáció volt „az előre vetítése és a magyarázata az elterjedt pünkösdi vagy ébredési és karizmatikus tapasza-

latnak, mely jellemző a kereszténység új, nagy népszerűségnek örvendő, konventikuláris (valási összejövetelek, melyek gyakran illegálisak vagy titkosak) formájára.”²⁴

6. Kálvin János és református teológiája

Mint láttuk, a protestantizmus református szárnya Ulrich Zwinglivel kezdődött Zurichben. Ám a Zwingli a mozgalom történetében korán meghalt, és az az ember, aki többet tett, mint bárki más, hogy megszövegezze, rendszerezze, és népszerűsítse a református teológiát, Kálvin János volt. A franciaországi Noyonban született 1509-ben – francia neve Jean Calvin – és Genfben emigrált, Svájcba, ahol protestantizmus vezetője lett, és valójában a francia nyelvű város kormányzatának a feje. Sok kötetet kitevő írásai – mind a rendszeres teológiája és a bibliamagyarázatai – a reformáció legkiemelkedőbb vezetőjévé tették, és a református teológia megtestesítőjévé.

Kálvin, aki római katolikusként nevelkedett, 1532-ben tért át a protestantizmusra. Kezdetben a katolikus humanisták gyakoroltak hatást a gondolkodására, majd ennél is nagyon hatással bírt Martin Bucer, a reformáció német vezetője Strassburgban. Bucer sikertelenül próbálkozott Luther és Zwingli tanításainak összeegyeztetésével, majd az utóbbi mellett tört lándzsát.

Kálvin 1536-ban, huszonhat éves korában adta közre fő munkáját, *A keresztény vallás rendszere* címmel. Az élete során folyamatosan átdolgozta és tovább írta ezt a könyvet, míg a végső változatot 1559-ben adta ki. Az első kiadás valahogy Luther tanítására építkezett. És sokkal kisebb volt, mint a későbbi kiadások, de bemutatta Kálvin teológiájának alapvető jellemvonásait, melyek gyakorlatilag egész élete során változatlanok maradtak.

A Keresztény vallás rendszerének kiadása sokak figyelmét felkeltette, és némelyek úgy üdvözölték azt, mint a protestáns reformáció legmeghatározóbb teológiai munkáját. Guillaume Farelle, a genfi református vezetőre olyan mély benyomást tett, hogy amikor Kálvin 1536-ban odalátogatott, rábeszélte, hogy maradjon ott. Azonnal megválasztották pásztor-nak, és szerepet vállalt a város vallási és politikai vezetésében. Politikai ellenfelei elűzték őt 1538-ban, de győztesen tért vissza 1541-ben. A további politikai áskálódások és küzdelmek ellenére vezető maradt Genfben haláláig, 1564-ig.

A keresztény vallás rendszere a keresztény teológia legismertebb könyve lett, logikusan megindokolt, pontos magyarázatai hozzájárultak sok ember áttéréséhez a református protestantizmusra. A református hagyomány mérvadó szövege, mely világosan megkülönbözteti a protestantizmusnak ezt az ágát a lutheranizmustól és az anabaptizmustól, csakúgy, mint a katolicizmustól.

Túlnyomó részben Kálvin hatásának köszönhető, hogy a református egyházat napjainkig a rendszeres teológia hangsúlyozása jellemzi. Történelmileg a kálvinisták írták a legtöbb protestáns művet a rendszeres teológiáról, és a modern evangélikus mozgalom vezető teológusainak többsége valamilyen formában kálvinista.

Isten természete és létezése

Kálvin kijelentette, hogy a természet és a lelkiismeret által mindenki tudhatja, hogy van Isten. Isten létezése nyilvánvaló még azok számára is, akiknek nincs Bibliájuk. Mivel azonban minden ember bűnös, nem igazán ismerhetjük meg Istent az Ő lényegében és tisztaságában, és mivel mi végesek vagyunk, nem igazán tudjuk felfogni az Ő végtelen természetét. Az egyetlen mód, hogy Istent személyesen megismerjük, és megértsük az Ő jellemét, az Ő kinyilatkoztatásai alapján lehetséges.

Isten a kinyilatkoztatásaiban hozzáigazítja Magát az emberi elme korlátaihoz. Sok olyan leírást találunk Istenről a Bibliában, amely nem meríti ki az Ő teljességét: ezek részleges kinyilatkoztatások a mi szókinszünk és gondolkodásunk korlátozottsága miatt. Például a Biblia beszél Isten füléről, szeméről, kezéről és szívééről, de nem gondolhatunk rá úgy, mint egy óri-

ási emberi lényre. Isten csak azért használja ezeket a hasonlatokat, hogy a mi gondolkodási szintünkön fejezze ki Magát, és olyan fogalmakkal, melyeket megértünk. Még ha ki is jelenti Magát Isten nekünk, nem ismerhetjük meg Őt tökéletesen bűnös voltunk, és véglegességünk miatt.

Kálvin elítélte a bálványimádás minden formáját. Különösen elvetette a katolikus szobrokat, mint bálványokat.

Nyomatékosan tanította, hogy Isten háromság. Kezdetben talán volt némi kétsége a tan felől, mert elfogadta, hogy a szentháromság meghatározására használt fogalmak nem biblikusak, és elvetette az Athanáziosi Hitvallást, a szentháromság-hit legmeghatározóbb megfogalmazását a korai kereszténység óta. Ahogy láttuk azonban, heves vitába keveredett Michael Servetus-szal a szentháromságról, és sikerült Servetust eretneknek bélyegeznie, majd halálra ítéltetnie. Ennek következtében Servetust máglyán elégették Genf külvárosában, noha Kálvin inkább le akarta fejeztetni.

Hangsúlyozta Isten szuverenitását és előrelátását. Isten kormányozza a világegyetemet, és beavatkozik annak működésébe.

A Biblia

A többi protestánszhoz hasonlóan Kálvin hangsúlyozta a Szentírás kizárólagos tekintélyét. Ám jelentős mértékben támaszkodott az ökumenikus tanács és a korai teológusok írásaira. Nem ugyanabban az értelemben tekintette őket mérvadónak, mint a Szentírást, mégis gyakran hivatkozott rájuk, mint a korai keresztények Istenről való felfogásának forrásaira, mely nagyon fontos a teológia fejlődésének szempontjából.

A hagyományos gyakorlatok értéke felé fordulva Kálvin véleménye közelebb állt Zwinglijéhez, mint Lutheréhez. Akárcsak Zwingli, ő is azt mondta, hogy el kell vetni minden nem biblikus hagyományt, és csak azokat szabad megtartani, melyeket a Biblia világosan tanít.

Angyalok és démonok

Kálvin módszeresen haladt végig a különféle bibliai tanításokon. Megerősítette az angyalok létezését, úgy írva le őket, mint Isten szolgálóit. Hasonlóképpen tanította a démonok létezését is, és úgy határozta meg őket, mint bukott angyalokat.

Az ember

Kálvin szerint az ember két részből álló lény, testből és lélekből tevődik össze. A lélek, melyet szellemnek is nevez, láthatatlan, anyagtalan és halhatatlan. Ez a nézet a lélekről a nyugati és a keresztény felfogás irányadója, mely a görög filozófiában fejeződik ki, és először Tertullianus hirdette világosan a keresztény teológiában.

Kálvin tagadta, hogy a lélek elalszik vagy meghal a test halálával, azt a tant, amely akkor a radikális reformációban uralkodott. Azt tanította, hogy ha az ember meghal fizikailag, a lelke öntudatos marad, és így vár a feltámadására, az ítéltre és az örök sorsára. Ellentétben Tertullianus-szal, aki azt vallotta, hogy az ember lelke a nemzési folyamaton keresztül kel életre (traducianizmus tana), Kálvin azt tanította, hogy Isten új lelket teremt minden alkalommal, amikor egy emberi lény a világra jön.

Azt is tanította, hogy minden ember bűnben született. Mindenki teljesen meg van kötözve a bűnnel. Teljesen megromlott, ami azt jelenti, hogy a bűn minden tekintetben megfertőzte az emberi életet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az embereknek nincsenek jó tulajdonságaik, vagy nem olyan gonoszak, amilyenek csak lehetnek.

Bűnös természetet örököltünk atyáinktól, és különösképpen örököltük Ádám bűnét. Tehát a csecsemő örökkévaló kárhozatra születik, hacsak nem részesül Isten kegyelmében. Ebben a

témában Kálvin nézete különbözött Zwinglijétől, aki tagadta, hogy a csecsemő tényleges bűnnel és kárhozatra születik.

A teljes romlottság nem jelenti azt, hogy az ember elméje tönkre van téve, hanem hogy megromlalta a bűn. Hasonlóképpen az emberi akaratot is olyannyira megromtotta a bűn, hogy az ember sosem választhatja Isten szolgálatát a maga akaratából.

Predesztináció

A teljes romlottság logikus következménye a predesztináció (eleve elrendelés). Ha a teljes romlottság, amit Kálvin meghatározott, helyes, akkor az üdvösség soha, semmiképp sem múlhat az ember döntésén. Ha Isten valaha is adna az embernek választási lehetőséget az üdvösségre vonatkozóan, akkor mindig rosszul választana, így sosem üdvözülhetne. Az egyetlen mód, hogy Isten megmentsen minket, a bűnösségünkre tekintettel, csakis eleve elrendeléssel lehetséges.

A predesztinációt gyakran úgy tekintik, mint Kálvin teológiájának a középpontját, bár ő nem úgy mutatta ezt be, de tanította és hangsúlyozta. A kálvinisták és más felfogást vallók között a vita gyakran összpontosult a predesztináció tanára, és Kálvin követői kidolgozták, kiterjesztették azt, és logikai következtetéseket vontak le belőle. Így a későbbi kálvinisták valójában többet hoztak ki ebből a tanból, és részletesebben fejtették ki azt, mint maga Kálvin.

Kálvin úgy határozta meg a predesztinációt, mint Isten örök végzését, mely által Isten eldönti Magában, mi legyen a sorsa minden egyes embernek. Nem azért üdvözül valaki, mert úgy dönt; Isten dönti el örökkévaló sorsát, mielőtt még megszületne.

Kálvin világosan tanította a kettős predesztináció fogalmát. Ennek alapján Isten minden embert egy vagy két lehetőség szerint rendelt el. Egyeseket kiválasztásra rendelt el: Isten arra választotta ki őket, hogy üdvözüljenek. Mindenki mást kárhozatra rendelt: nem választotta ki őket az üdvösségre, tehát ki vannak szolgáltatva a kárhozatnak. Az emberi döntés egyik esetben sem játszik szerepet.

Az általános mód, hogy bibliailag alátámasszák a predesztinációt az az állítás, hogy az üdvösségre való kiválasztás Isten előre ismeretén alapul. (Lásd Róm. 8,29.). Kálvin nyomatékosan elvetette ezt a nézetet. Isten nem pusztán tudja a jövőt és annak alapján cselekszik; Ő valójában előre elrendeli a sorsát minden egyénnek, a személy akaratától függetlenül.

Kálvin ellenfelei azzal vádolták ezt a tant, hogy Istent igazságtalanná teszi. Ő erre azt válaszolta, hogy nem ítéltük Istent igazságtalannak, amiért elrendeli azt, ami igazságos. Meghatározása alapján Isten bármit tesz is helyes, mivel Ő Isten. Nem bírálhatjuk a predesztináció tanát annak alapján, mi igazságos a mi felfogásunk szerint. Ha úgy tűnik, ellentmond az igazságérzetünknek, akkor a mi felfogásunk hibás.

Kálvin bírálói erősen kifogásolták, hogy Isten lenne a jó és a rossz meghatározója. Ő igaz és szent, és nem ítéltük meg Őt. A mi felfogásunk téves az Övéhez képest. (Lásd Róma 9,14.; 20-21.). Azzal ellenérveltek azonban: Isten az, aki adta nekünk az igazságról alkotott felfogást a teremtés, a lelkiismeret, és az Ő Igéjének kijelentése által. Ha a predesztináció tana ellentmond az igazságról és az igazságosságról való alapvető felfogásunknak, akkor felül kell vizsgálnunk a teológiánkat. Az eleve elrendelés tana talán azért sérti az Istentől kapott igazságérzetünket, mert az a Biblia félremagyarázásán alapul.

Kálvin is nehezen küzdött meg ezzel a problémával, végül arra a következtetésre jutott, hogy a predesztináció egy misztérium. Odáig ment, hogy a kárhozatra elrendelést „rettenetes elrendelésnek” nevezte (*decretum horribile*).¹ Nem tudta saját meglepődésére megmagyarázni a predesztinációt, vagy összeegyeztetni az emberi szabadságról való felfogásunkkal, de azt mondta, el kell fogadnunk, mert a Biblia tanítja. Ez volt a végső válasza a különféle ellenvetésekre, mely a tannal szemben felmerültek.

Törvény és evangélium

Kálvin Zwingli nézeteire építette tanítását az evangéliumról, mint Mózes törvényének folytatásáról. Luther nézete helyett, mely hangsúlyozta az éles megkülönböztetést a törvény és az evangélium között, Kálvin a kettő közötti folytonosságot hangsúlyozta, és az Ószövetség logikus fejlődését az Újszövetségbe.

Úgy határozta meg a törvény részeit, mint szertartási vagy erkölcsi törvények. A szertartási törvények, mint az állatáldozatok, érvénytelenek. Ezeket betöltötte Krisztus, és ezzel eltörölte. Ma már nincs célja a szertartási törvényeknek. Az Ószövetség erkölcsi törvényei azonban érvényben vannak. Sosem töröltettek el, hanem ma is hatályosak.

Az erkölcsi törvények elsődleges célja, hogy rámutasson a bűnösségünkre. Másodszor, kordában tartja a gonosztságot, hogy segítsen fenntartani a rendet a társadalomban. A törvény harmadik célja, hogy kinyilatkoztassa Isten akaratát azok számára, akik hisznek. Összefoglalva a törvény megmutatja a bűnösnek, hogy bűnös, visszatartó erő azok számára, akik vétkezni akarnak, és útmutatásul szolgál azoknak, akik Istennek akarnak élni.

Krisztus eltörölte a törvény átkát, azaz a törvény büntetését. Eltörölte a szertartási törvényeket, de az erkölcsi törvényeket nem. Az Ó- és Újszövetség egy egészet formál, és nincs ütközés vagy ellentmondás közöttük. Az Ószövetség tartalmazza az ígéreteket, míg az Újszövetség azok beteljesedését, de lényegileg a kettő azonos. Az erkölcsi törvény folytonos az ószövetségből az újba.

Ennek következtében a református mozgalom nagyobb hangsúlyt helyezett az etikára, mint a lutheránusok. Elméletben Luther és Kálvin egyaránt hangsúlyozták, hogy a keresztyényeknek be kell tartaniuk az erkölcsi törvényeket, de Luther a törvény hit általi visszaállítására összpontosított, míg Kálvin az erkölcsi törvények megőrzésére.

A kálvinizmus jellemzője, különösen a kezdeti időkben, az erkölcsiség, az etika, a szent élet aláhúzása volt, és a szigorú fegyelem. Valójában Kálvin azt tanította, hogy a keresztyény élet alapszabálya az önmegtagadás. Istennel való kapcsolatunkban alá kell vetnünk magunkat Isten akaratának, az Ő akaratát kell keresnünk, nem a magunkét. Másokkal való kapcsolatunkban nem a magunk érdekét kell néznünk, hanem szolgálnunk kell őket.

Jézus Krisztus

Kálvin megerősítette Jézus Krisztus isteni és emberi voltát a szentháromság-tan összefüggésében. Servetusszal ellentétben támogatta azt a tant Jézus Krisztusról, mely örökkévaló Fiúnak nevezte. Úgy szólt Jézusról, mint prófétáról, papról, és királyról, hogy ezekkel a címekkel határozza meg és ábrázolja Jézus szolgálatát.

Ahogy a Calcedoni Zsinat, Kálvin is megerősítette, hogy Jézusnak két természete volt, egy emberi és egy isteni, de egyetlen személy. Kihangsúlyozta annak a fontosságát, hogy a kettőt nem lehet összekeverni. A két természet nem elegyíthető össze olyan módon, hogy eltérő tulajdonságaik megszűnjenek. Például Krisztus embersége nem akadályozza meg, hogy a Szelleme mindenütt jelenvaló legyen. Bár Krisztus a Fiúisten testben, Isten, a Fiú mindenütt jelenvaló. Az emberi nem mindenütt jelenvaló, de az isteni az. Az emberi nem korlátozza az istenit, és az isteni sem változtatja meg az emberit. Az isteni természet tulajdonsága nem válnak emberivé; tehát Krisztus fizikai teste nem mindenütt jelenvaló.

Ilyen módon Kálvin szembe került Luther tanításával Krisztus fizikai jelenlétéről az Eukarisztiában. Luther azt vallotta, hogy Krisztus isteni természetének köszönhetően Krisztus fizikai teste sok helyen jelen lehet egyidejűleg. Tehát Krisztus emberi volta olyannyira része az isteninek, hogy bár a teste valójában nem mindenütt jelenvaló, mint a Szelleme, a fizikai test sok helyen megjelenhet egyidejűleg. Kálvin elvetette ezt a tant, mint Krisztus két természetének összekeverését azok különböző tulajdonságaival együtt.

Üdvösség

Kálvin felkarolta a protestantizmus alapfelfogását a hit általi megigazulásról. Úgy határozta meg a megigazulást, hogy Isten a bűnöst igaznak nyilvánítja. Ettől a pillanattól a megigazult kereszténynek az ő megigazultságának gyümölcseit kell felmutatnia.

A megigazulásra és a megújulásra egyidejűleg kerül sor. Amikor Isten megigazít valakit, meg is újítja, ezzel az ember újjászületik, és új természetet kap. Most már van hatalma a jó cselekedetekre, és a jó cselekedetek a próbája annak, hogy valaki valóban megigazult és megújult-e.

Jézus Krisztus halála tette az üdvösséget elérhetővé. Krisztus halála a kiengesztelés, az áldozat, mely eleget tesz Isten szent törvénye követelményének, és amely megszerezte az üdvösséget a kiválasztottaknak. Az üdvösség minden egyéni hívőre érvényes a Szent Szellem munkája által.

Az üdvösséget hit által lehet elnyerni. A hit magában foglalja az Isten ismeretét, az egyetértést Isten igazságával, és az Istenbe vetett bizalmat. Saját predestináció tanával összhangban Kálvin hangoztatta, hogy a hit Isten ajándéka, melyet a kiválasztottaknak ad. Ez nem olyasmi, amit az embert választ, hanem amit Isten választ a számunkra.

Összefoglalva, Isten először kiválasztotta azokat, akiket meg akart menteni. Azután Krisztus megszerezte nekik az üdvösséget a halálával. Utána Isten felruházta hittel azokat, akiket kiválasztott. Végül azok hite által Isten igaznak nyilvánítja, és a Szent Szellem megújítja őket.

Apostoli pünkösdi nézőpontból Kálvin helyesen tanította azt, hogy Krisztus halála, a hit, és a Szent Szellem munkája mind szükséges az üdvösséghez. Mivel Kálvin elválasztotta ezeket a tényezőket az ember akaratától, úgy tekintett rájuk, mint amelyek csak elméleti szinten működnek. Ezért Kálvin felfogásában a hit nem az, ami a Bibliában megjelenik, vagy ami személyes tapasztalat, nevezetesen a mi pozitív válaszuk Isten kegyelmére. Inkább pusztán olyasmi, amit Isten egyszerre megkövetel és ad is. Automatikusan felruházza vele azokat, akiket az üdvösségre rendelt.

Az eredmény egy csaknem mechanikusan működő rendszer. Isten felállított egy tervet, melyekhez ezek a tényezők szükségesek, majd valamennyit rendelkezésre bocsátja. Az ember tétlen szemlélő, aki semmilyen irányba nem tudja befolyásolni az eseményeket. A kálvinizmus szerint az üdvösség alapvető eseményei kívülről következnek be, az emberek részvétele nélkül.

Az egyház

Kálvin predestináció-tana nagymértékben hatással volt az egyházzal szembeni tanítására. Azt mondta, létezik egy látható egyház, vagy azok, akik megvallják Krisztust, és létezik egy láthatatlan egyház, azok, akik valóban kiválasztottak. Nem mindenki, aki vallást tesz, tartozik a kiválasztottak közé, de a látható megszűli a kiválasztottat. A kiválasztott a látható egyházban van. Kálvin nem kifejezetten támogatta, hogy a látható egyházon kívül is vannak egyesek, akik üdvözülnek, ahogy Zwingli tanította, noha nem nehéz a predestináció tanát ebbe az irányba is kiterjeszteni.

Honnan tudhatjuk biztosan, hogy valaki tényleg kiválasztott vagy sem? Nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, de megnézhetjük az emberek életének gyümölcseit, és láthatjuk a bizonyítékát, ha Isten megmentő kegyelme dolgozik bennük.

Meghatározhatjuk az igazi egyház jellemvonásait. Az igazi egyház Isten Igéjét hirdeti és kiszolgáltatja a szentségeket, nevezetesen a vízkeresztséget és az Úrvacsorát.

A tagok személyes szentsége azonban nem feltétlenül jele az igazi egyháznak. Ennek oka, hogy nem mindenki, aki tagja a látható egyháznak, tartozik valóban a kiválasztottak közé. Ha bűnösöket fedezünk fel az egyházban, látunk néhányat, akik semmirekellők. Másfelől a kiválasztottak is bűnösök még; időről időre még mindig vétkeznek.

Röviden, nem ítéltünk meg egy egyházat az egyének cselekedetei alapján, de megítélhetjük annak alapján, hogy hirdeti-e az evangéliumot, és kiszolgáltatja-e a szentségeket. Ha így tesz, akkor az egy igazi egyház. Bár nem minden tag tartozik a kiválasztottak közé, elvárhatjuk, hogy sokan kiválasztottak közülük.

Azt gondolhatnánk, hogy a megigazulás és a predesztináció tana, ahogy Luther, Zwingli és Kálvin tanította, nagy üdvbizonyosságot eredményezett a hívőkben, és nem volt többé kéttségük. Biztosak lehettek benne, hogy üdvözlnek, akármilyen is történik, akármilyen tesznek, vagy nem tesznek.

A gyakorlatban azonban sokan rettenetes kétségekkel küszködtek: Hogyan lehetek biztos abban, hogy kiválasztott vagyok? Az egyetlen válasz a cselekedeteikben és indítékaikban volt fellelhető. Ha valaki hűségesen járt gyülekezetbe, részt vett a szentségekben, és Isten akarata szerinti életre törekedett, akkor biztosan Isten kegyelme működött az életében. Ha azonban elhanyagolta ezeket a keresztyén kötelességeket, nyilvánvalóan nem vágyott Isten dolgaira, ez azt jelezte, hogy Isten megmentő kegyelme nem működik az életében.

Ennek következtében erőteljes indítatás lett az emberekben, hogy az egyház tanításai szerint éljenek, mivel csak ezzel győzhették meg magukat és a többieket, hogy a kiválasztottak közé tartoznak. Ironikus módon, egy olyan tan, mely elméletben teljesen elvetette az emberi akaratot, mint az üdvösség részét, valójában nagy hangsúlyt eredményezett a kegyes élet szükségességén.

Akárcsak Luther, Kálvin is azt vallotta, hogy fontos visszatérni az egyházi vezetés és szervezet biblikusabb mintájához, csakúgy, mint a tanokhoz. Úgy vélte, hogy az ideális struktúra, ahogy az újszövetségi egyház felépült, valahol középúton van egyfelől a katolikusok és a lutheránusok hierarchikus egyházszervezete, másfelől az anabaptisták kongregációs egyházi felépítménye között. Ez abból áll, hogy mind a lelkimunkásoknak, mind a laikusoknak részt kell venniük az egyház irányításában.

Ez a felfogás vezetett az egyházvezetés presbiteriánus formájához, mely a görög *presbuteros* szóból ered, melynek jelentése, „vén”. A presbiteriánusok, ahogy a reformátusokat Skóciában nevezték, lelkimunkásokat rendelték szolgálatra pásztoroknak, és prédikátoroknak, és laikusokat is rendelték véneknek. Ezeknek a véneknek állandó tisztségük volt nem csak a helyi gyülekezetben, hanem az egyház egészében.

A presbiteriánus rendszerben a szervezet vezető testülete lelkimunkásokból és vénekből állt a különböző gyülekezetekben. Olyan döntéshozatal, mint egy pásztor kinevezése és a tagok fegyelmezése nem kizárólag egy papi hierarchia vagy egy helyi kongregáció hatáskörébe tartozott, hanem mind a klérus, mind a laikusok képviseltették magukat a regionális szervezetekben.

A szentségek

Kálvin két szentséget ismert el a protestantizmusban, és ismét köztes álláspontra jutott egyrészt a katolikusok és a lutheránusok között, másrészt Zwingli hívei és az anabaptisták között. Elhagyta Zwingli korai tanításait, és kiépített egy elsődleges együttműködést a református mozgalommal, amely széles körben felkarolta a nézeteit. Sok lutheránust is odavonzott a szentségekről alkotott nézete, mert úgy tűnt, jobban összhangban van a protestáns gondolkodással, míg Luther tanítása a szentségekről közel állt a katolikusokéhoz.

Kálvin úgy határozta meg a szentségeket, mint külső jegyeket. Ezek nem tényleges csatornái Isten megmentő kegyelmének, ahogy a katolikusok és a lutheránusok tartják. Másrészt nem is csupán szimbólumok, ahogy Zwingli és az anabaptisták vallották.

A szentségek hatékonyak: eredményeik vannak. Az igazat megvallva, ezek nem az üdvösség eszközei; nem igazítanak meg, és nem szereznek kegyelmet. Mégis hatékonyak a Szent Szellem működése által.

Vízkeresztség és Szellem keresztség

A vízkeresztség az eredendő bűn lemosására való (Ádám bűnére), az elmúlt és jövőbeni bűnökre. Isten felhasználja ezeket az eszközöket, de nem korlátozódik azokra. Krisztus vére lemosa a bűnöket a keresztségben, de keresztség nélkül is képes lemosni valakinek a bűneit. Röviden, Kálvin azt tartotta, hogy a keresztség szükséges, de nem elengedhetetlen.

Mi is elismerjük, hogy a keresztség szükséges – nem lehet elhagyni, sem mellőzni, vagy lekicsinyelni. Ilyen módon semmi esetre sem szabadon választható. És nem csak hűségesen engedelmeskedni kell ennek a parancsnak, de úgy tekintjük azt, mint Isten szokványos eszközét a megmosásunkra, és megújításunkra: röviden, mint összekötőt az üdvösséghez. Az egyetlen kivétel, hogy Isten kezét nem köthetjük az eszközhöz. Ő maga is üdvözíthet. Mert amikor a keresztség lehetősége nincs meg, Isten ígérete önmagában is teljesen elegendő.²

Ez az álláspont elfogadja a vízkeresztség fontosságát sokkal inkább, mint a legtöbb mai evangélikus. Kálvin nem redukálta le azt pusztá szimbólummá, de gondosan ügyelt a hit elsőbbségére és Isten szuverenitására:

Bármikor keresztelkedünk meg, egész életünkre megmosattunk, és megtisztítottunk... (bűnbocsánat), és az első megújulást csak a vízkeresztség által érhetjük el... A vízkeresztségben az Úr bűnbocsánatot ígér nekünk: keresztelkedj meg és légy biztonságban. Nincs azonban szándékomban lebecsülni a keresztség erejét. Csak ragaszkodom jelezni a lényegét és a valóságot, amennyire Isten külsőleges eszközökkel munkálkodik. De ebből a szentségből, ahogyan a többiből sem nyerünk semmit, ha nem hitben vesszük magunkra.”³

A keresztség egy „kezdeti jel”. Biztosítékot ad a bűnbocsánatra, és „üdvbizonyosságot” Jézus vérének megújítása által. A keresztség önmagában nem szerez kegyelmet, de az Úr „hatékonyan véghez viszi, amit eltervezett.”⁴

Kálvin erősen támogatta a csecsemőkeresztséget, mint amely jól illeszkedett az eredendő bűnről, és a predesztináció általi üdvösségről szóló tanához. Azt is állította, hogy a keresztség érvényessége nem függ a keresztelő személyes szentségétől.

Mind a bemeztés, mind a vízzel meghintés elfogadható. Kálvin elismerte, hogy a bemeztés volt az Újszövetség keresztelési formája eredetileg, de alkalmazkodott a hagyományhoz, és a kálvinisták jellemzően meghintenek.

Kálvin ugyancsak megtartotta a hagyományos szentháromság-formulát. Lutherrel és Zwinglivel ellentétben, akik elismerték, hogy az apostolok Jézus Krisztus nevében kereszteltek, Kálvin azzal érvelt, hogy a „Jézus nevében” pusztán a keresztény keresztségre vonatkozik, a formula pontos meghatározása nélkül. Tagadta, hogy keresztelő János tanítványai Efézusban másodszor is megkeresztelkedtek volna, azt állítva, hogy az ApCsel. 19. jelentése szerint csak Szent Szellemmel keresztelkedtek meg.⁵

Az ApCsel. 19. tárgyalásánál Kálvin úgy írja le a Szellem keresztséget, mint amelyhez csodálatos jelek társulnak: „A Szent Szellem keresztség, más szavakkal a Szent Szellem látható ajándékai kézrátétel által adatott.”⁶ Azt vallotta azonban, hogy a Szellem csodálatos ajándékai megszűntek a korai időkben, és többé nem működnek:

Köztudott, hogy a Szellem ajándékai, melyek kézrátétel által adattak, nem sokkal később megszűntek... Ezért mi nem tagadjuk, hogy ez (kézrátétel a megerősítéshez) egy szentség volt az apostolok számára, de azt valljuk, hogy megszűnt, amikor a valóság elvétezt.⁷

Az Úrvacsora

Kálvin teológiájában az Úrvacsora egy látható jele a Krisztussal való közösségnek, mely a Szellem által lehetséges. Ahogy a keresztség a bűnök lemosásának a külső jele, úgy az Úrvacsora a Krisztussal való közösség külső jele. A tényleges közösség Krisztussal hit által lehetséges a Szent Szellem munkájának köszönhetően, nem az Úrvacsora elemeinek valamiféle titokzatos átalakulása következtében. Ahogy Krisztus vére lemosa a bűnöket a keresztségben, úgy a Szent Szellem hozza létre Krisztus és a hívő közösségét az Eukharishtiában.

Ez a közösség szellemi és nem fizikai. Az Úrvacsora nem csupán szimbólum vagy emlékezés, ahogy Zwingli és az anabaptisták tanították, mivel ez látható jele a szellemi valóságnak, mely valójában akkor következik be. Másfelől Krisztus nincs testileg jelen, ahogy a katolikusok és a lutheránusok állítják, de a Szellem felemel minket Krisztus testéhez. A Szellem bekapcsol minket Krisztusba a szellemi valóságban.

Egyház és állam

Kálvin felfogásában Isten isteni tekintélye az alapja minden törvénynek. Ideális esetben tehát a polgári törvényeknek az isteni mintát kellene követniük. Mivel az Újszövetség nem sokat mond a polgári törvényekről, Kálvin többnyire az ószövetségi mintákat és alapelveket idézte.

Genfben Kálvin olyan rendszert vezetett be, amely csaknem teokrácia lett, melyben az egyház irányítja az államot. Ahogy Servetus kivégzése is mutatja, kész volt felhasználni az állami hatalmat arra, hogy a vallási törvényeknek és tanoknak érvényt szerezzen, az ószövetségi mintára alapozva.

Kálvin arra biztatta a keresztényeket, hogy vegyenek részt kormányzásban, és ha lehetséges, befolyásolják a társadalmat a keresztény alapelvek irányába. Ha nincsenek a vezetésben, akkor alá kell vetniük magukat az állam tekintélyének. Van azonban egy kivétel: zsarnokság esetén a keresztényeknek erkölcsi joguk van arra, hogy megbuktassák a kormányt.

Keresztény fegyelem

Kálvin hangsúlyozta a szent élet fontosságát, beleértve az önfegyelmet, az etikát, a mértékletességet, az önmegtagadást, a díszítések és a fényűzés kerülését. Ő személyesen egyszerű életet élt. Azt írta a *Rendszerben*:

Annak, aki úgy él a világban, mintha nem a világban élne, el kell hagynia minden mértéktelenséget az evésben, és az ivásban, minden puhányságot, becsvágyat, büszkeséget, hivatkozást és pazarlást az asztalánál, a házában és öltözködésében, és el kell távolítania minden gondot és érzelmet, mely visszatartja vagy akadályozza őt a mennyei életre való törekvésben, és igazi díszekkel kell felruháznia a lelkét...ne feledjük, hogy el kell

számolnunk annak, aki sáfársággal bízott meg minket – aki oly nyilván parancsolja az önmegtartóztatást, a józanságot, a mértékletességet, a megfontoltságot, valamint a fényűzés, a büszkeség, a hivalkodás és a hiúság gyűlöletét. Aki nem vesz részt másban, csak amiben jóság van, aki saját ajkaival parancsol tartózkodást minden olyan élvezettől, mely visszatartja a szívet a tisztaságtól vagy besötétíti a jellemet.⁸

Kálvin vezetése alatt a genfi kormány szigorú törvényeket vitt keresztül és erőltetett át, melyek Kálvin tanításai szerint szabályozták valamennyi lakos életmódját. Az alábbiakban történészekről idézünk sajátos példákat:

A tánc, a szerencsejáték, a részegeskedés, a kocsmába járás, a káromkodás, a fényűzés, a túlzó nyilvános mulatságok, a különtség, az erkölcstelen öltözék, a buja vagy valóság ellenes dalok tiltva voltak a cenzúra által, és bírságot vagy börtönt szabhattak ki értük. Még az edények száma is szabályozva volt az étkezéseknél... Ugyancsak tiltva volt a rossz könyvek, és erkölcstelen regények olvasása.⁹

A katolicizmus minden megnyilvánulását – mint a rózsafüzér használata, a szent relikviák imádata, vagy a szentek napjainak megtartása – büntetést vont maga után. A nőket bebörtönözhatték azért, ha nem megfelelő kalapot viseltek... A konzisztórium (az egyház vezető testülete, amely lelkimunkásokból és laikus vezetőkől állt) és a tanács csatlakozott a szerencsejáték, a kártyajáték, a káromkodás, a részegeskedés, a kocsmázás, a tánc tiltásához... az illetlen vagy nem vallásos dalok, a mulatozások, a kicsapongó élet, az erkölcstelen öltözék tiltásához. Az öltözék színét és anyagát, az edények számát az étkezéseknél ugyancsak meghatározta a törvény.

Az ékszer és a csipke viselése tiltva volt. Börtönbüntetésre ítélték azt a nőt, aki illetlenül magasra tornyozta a haját. A színházakban csak vallási darabok mehettek, majd ezeket is betiltották.¹⁰

A neves svájci órákészítő ipar Genfben jött létre, mivel az ékszerkészítőknek új módokat kellett kitalálnia a megélhetésükre, miután a kálvinisták ellenezték az ékszerek viselését. Bernardino Ochino, egy katolikus szerzetesrend vezetője, aki protestáns hitre tért, és három évig élt Genfben, elragadtatással írt arról, amit ott látott:

A Szentírást folyamatosan olvassák, és nyilvánosan beszélgetnek róla.... Minden nap van nyilvános istentisztelet... A káromkodás, az átkozódás, bujaság, szentségtörés, házasságtörés és szemérmetlen életmód, melyek sok helyen uralkodtak, ahol eddig laktam, itt ismeretlenek. Itt nincsenek kerítők és szajhák. Az emberek nem tudják, mi az arcpirosító, és illedelmesen öltözködnek. A szerencsejátékok nincsenek szokásban. Olyan nagyvonalú a jótékonyság, hogy koldusoknak nem kell kéregetniük. Az emberek barátságosan figyelmeztetik egymást.¹¹

A kálvinisták nem bízták a dolgot pusztán a meggyőzés és a Szent Szellem hatalmára, hogy szentségre neveljenek. Nem támogatták a vallásszabadságot sem. Kínzást, kivégzést és száműzetést alkalmaztak, hogy kikényszerítsék a fegyelmet. Például 1542 és 1546 között ötvenyolc halálos ítélet és hetvenhat száműzetésre szóló ítéletet hoztak Genfben. 1558 és 1559 között 414 büntető ítéletet hoztak a húszeszes lélekszámú lakosság körében.¹²

Összefoglalás és értékelés

Kálvin János teológiája tovább vitte a reformációt, mint Luther tanai, de nem annyira, mint amennyire az anabaptisták törekedtek eljutni. Sok fontos kérdésben, mint a szentségek és az egyházvezetés, Kálvin a lutheránusok és az anabaptisták között állt. Támogatta a Zwingli által alapított gondolati iskolát, de sok pontban különbözött attól. Ezeken a területeken Kálvin nézetei általánosan érvényesültek a református mozgalomban, és egy kicsit közelebb került a lutheránusokhoz.

Lutherrel szemben Kálvin nagyobb hangsúlyt helyezett arra az életmódra, melyet a keresztényeknek követniük kell. Ennek következtében jelentős különbségek voltak a lutheránusok és a reformátusok életstílusa között, mivel a korai kálvinisták nagyobb mértékben ragaszkodtak a szentség bizonyos alapelveihez.

Különbség volt az egyházvezetésben is. Luther úgy tartotta, hogy az egyházvezetés lényegtelen, vagy kisebb jelentőségű, mint az evangélium hirdetése. Az egyház eldöntheti, hogy követi-e a hagyományokat, vagy azt a struktúrát alkalmazza, ami a legmegfelelőbb az adott körülmények között. Kálvin azt állította, fontos visszaállítani a bibliai egyházszervezetet, amennyire az megállapítható a Bibliából.

Bizonyos tekintetben Kálvin nem ment el olyan messzire, mint később a kálvinisták. Napjainkban a kálvinistákat általában két tanhoz társítják, melyeket Kálvin nem hangsúlyozott vagy dolgozott ki oly mértékben, mint későbbi követői. Ezek a tanok a predesztináció, melyet Lutherrel és Zwinglivel együtt vallott, és a vezetés presbiteriánus formája. Ezeken a területek Kálvin Luther és a későbbi kálvinisták közé helyezhető.

Nehéz túlbecsülni Kálvin János jelentőségét a protestáns reformációban. Csupán egy lépéssel van Luther Márton mögött történelmi jelentőségét tekintve. Mindenki másnál inkább meghatározta és rendszerezte a reformáció teológiáját, mely napjainkig a protestantizmus fő ágát képviseli, és hatással van az egész protestáns reformációra. A református egyház, (Európa belsejéből) a presbiteriánusok (Skóciából), a puritánok és követőik az Angliai Egyházból, és sok mai evangélikus teológiája Kálvin János tanításában gyökerezik.

Kálvin hatása a nyugati civilizációra hasonlóképpen felmérhetetlen. A történészek Nyugat-Európa és Észak-Amerika politikai, gazdasági és technológiai sikerét a protestáns erkölcsöknek köszönheti, különösen azoknak, melyeket Kálvin támogatott, az etika, az önfegyelem, a mértékletesség, a takarékoság, és a tisztesség terén.

Kálvin tanainak és életmódjának sok csodálatra méltó sajátsága ellenére apostoli pünkösdi nézőpontból akaratlanul is hiányérzet ébred a nagy teológiai rendszert tekintve. A szigorú logika és a merev felépítmény elzárja a Szellem mozgásterét és az Írás alternatív értelmezését. Kálvin kevésbé nyitottnak tűnik, mint Luther vagy Zwingli, a Biblia egyszerű, mégis hagyománnyal ellentétes magyarázatára (pl. nem vette észre, hogy az apostolok Jézus nevében kereszteltek), és elvetett fontos meglátásokat a radikális reformációtól.

Sokat tett a predesztináció tan megerősítése és megszilárdítása érdekében, mely aláássa az igazi biblia hitet. Apostoli nézőpontból a leglényegesebb, hogy Kálvin bezárta az ajtót az olyan bibliai igazságok további helyreállítása előtt, mint Isten egyetlensége, Jézus Krisztus nevében való keresztség, Szent Szellem keresztség, és a Szellem ajándékai.

6. A reformáció Nagy Britanniában

A protestantizmus negyedik fő ága, mely a XVI. században jelent meg, az Angliai (vagy anglikán) Egyház volt. A híveit anglikánoknak hívták; Amerikában pedig episzkopálisoknak. Ez utóbbi kifejezés az egyházvezetés hierarchiájára utal, ahol a püspökök (görögül *episkopos*) vezették az egyházat.

A XIV. században John Wycliff (1330-84) fontos előfutára volt a reformációnak, sok olyan tanítást hirdetve, melyeket később a reformációhoz kapcsoltak. Szemben állt a pápával, az átlényegüléssel, a vezekléssel és a bűnbánó cédulák árusításával. Ő és társai elsőként fordították le a teljes Bibliát angol nyelvre. Követőit, akiket lollardoknak neveztek, kegyetlenül üldözték és elnyomták.

Kis idővel azután, hogy Luther Márton szembefordult Rómával, számos angol kezdett a reformáció felé fordulni. Egyikük, William Tyndale (1494-1536) volt az első, aki közvetlenül görög nyelvről fordította le az Újszövetséget angolra, és az első, aki kinyomtatta a Biblia egy részét angolul. Az Ószövetség jelentős részét is lefordította, de mielőtt befejezhette volna a munkáját, mártírhálált halt, megfojtották. A King James Biblia nagy része az ő munkáján alapul.

VIII. Henrik és az anglikán egyház

Egyetlen nagy teológus, mint Luther vagy Zwingli sem szolgált katalizátorként az angol reformációban. A személy, aki felgyorsította az elszakadást Rómától VIII. Henrik volt, egy erre legvalószínűtlenebb figura, mivel nyomatékosan elítélte Luthert, mint eretneket, és viszonozásul a pápa a „Hit védelmezője” címet adományozta neki. A szakítás hátterében személyes és politikai okok álltak.

Gazdasági és diplomáciai okokból, mint tizenéves várományosa a trónnak, VIII. Henrik eljegyezte Aragóniai Katalint, a spanyol királyi pár, Ferdinánd és Izabella lányát. Mivel Katalin Henrik bátyjának özvegye volt, a katolikus törvények tiltották a frigyet Henrikkel, mert egy ószövetségi magyarázatra alapozva vérfertőzésnek minősítették azt. Ennek az akadálnak a leküzdésére VIII. Henrik apja, VII. Henrik megszerezte Julius pápa beleegyezését, egy különleges kivételezést a pápa, mint az egyház feje és Krisztus földi helytartója jóindulatából.

Katalinnak sajnos nem született fiúgyermek, amire VIII. Henrik vágyott. Valójában megunta a feleségét, mert beleszeretett Boleyn Annába, és úgy döntött, hogy felbontja a házasságát Katalinnak, hogy elvehesse Annát. Mivel a katolikus törvények nem engedélyezték a válást, Henrik VII. Kelemen pápa jóváhagyását kérte a házasság érvénytelenítésére, egy olyan végzést, amely a házasságot kezdettől érvénytelennek nyilvánítja. Azzal indokolta ezt, hogy a házasság törvénytörő volt a vérfertőzés miatt, és még a pápának sem volt joga ilyen törvényt figyelmen kívül hagyni.

Merész taktikázás volt megtagadni azt a felmentést, amelyet korábban kért és kapott, de mint egy befolyásos nemzet nagyhatalmú királya, Henrik számított arra, hogy a pápa eleget tesz a kívánságának, hisz ez elősegíti a jövőben az angol trón stabilitását.

Am egy nála is befolyásosabb uralkodó kívánsága is benne volt a dologban: Katalin V. Károly, a Német-Római Birodalom császárának az unokahúga volt. Károly egyaránt volt a katolicizmus védelmezője a protestantizmussal szemben, ugyanakkor pedig a pápa komoly politikai ellenfele. Henrik kérése idején Kelemen pápa valójában Károly hadifoglya volt, miután Károly kifosztotta Rómát. Kelemennek nagy szüksége volt Károly jóindulatára, és nem tehetette meg, hogy ellenére tegyen. Továbbá Henrik kérésének a teljesítése aláásta volna a házasság intézményét és a pápai felmentés érvényességét egyaránt.

Miután a pápa elutasította a házasság érvénytelenítését, Henrik súlyos lépést tett, amellyel megdöntötte Róma tekintélyét az uralmán belül. 1531-ban az angol papsággal kikiáltatta magát az Angliai Egyház fejének. 1532-ben pápai jóváhagyással kijelölte Thomas Cranmert Canterbury érsekének, a legmagasabb papi tisztségre Angliában. Cranmer lelkészként szolgált a Boleyn-házban, így támogatta Henrik céljait.

1533-ban Henrik titokban feleségül vette Boleyn Annát, és irányításával a parlament kijelentette, hogy az Angliai Egyház maga dönt saját házassági ügyeiben, pápai engedély vagy irányítás nélkül. Henrik kérelme a Canterbury érsek elé került. Cranmer megsemmisítette Henrik frigjét Katalinnal, és kihirdette, hogy a király Annával kötött házassága érvényes.

1534-ben a parlament kimondta, hogy a király a legfőbb feje az Angliai Egyháznak, és hivatalosan elszakadtak Rómától. Kiemelkedő katolikus személyiségeket, akik ellenezték ezt a lépést, köztük a korábbi főkancellárt, Thomas More-t kivégezték. Henrik hamarosan feloszlatta a szerzetesrendeket, melyek fontos központjai voltak a hatalomnak és a jólétnek, és amelynek tagjai közvetlenül a pápának engedelmeskedtek. A szerzetesrendek hatalmas vagyonát a korona és a királyság kezelésébe vette át.

Henrik célja az volt, hogy saját kezében egyesítse a politikai és az egyházi hatalmat; nem érdekelte az egyház gyakorlatainak és tanainak a reformációja. Arra törekedett, hogy ő működtesse az egyházat, saját tekintélyével helyettesítve a pápa tekintélyét.

Először tehát névleg protestáns volt, de lényegében katolikus a gyakorlatait és a tanait tekintve. Még miután az anglikán egyház ténylegesen protestáns is lett teológiájában, egyes tagok, akiket anglo-katolikusoknak neveznek, megmaradtak a katolicizmus közelében a liturgiát, a hagyományt, és szentségek szerepét illetően. Sajátosan úgy tekintették a Római Katolikus Egyházat, mint az igaz egyházat, úgy tartották, hogy az Angliai Egyház tisztább, vagy legalábbis a helyes tekintély Anglia számára. Az évek során számos kiemelkedő személyiség ebből a táborból visszatér a Római Katolikus Egyházba, de sokan máig az anglikán egyházban maradtak.

VIII. Henrik utáni fejlemények

Amíg VIII. Henrik irányította az Angliai Egyházat, nem sok teológiai változás történt. A protestáns tanítások azonban fokozatosan teret nyertek, különösen Henrik utódjának, VI. Edwardnak az idejében, aki Henrik fia volt a hatodik feleségétől, Jane Seymourtól. E fiatal király uralkodása alatt kiadták a *Book of Common Prayer*-t (Általános imakönyv), melyet Cranmer gyűjtött egybe 1549-ben. Ez lett az angol liturgia szabályzata, és egyik vagy másik formában még ma is használja sok angol nyelvű protestáns. Használatára az egyik példa a hagyományos esküvői szertartás. A másik, az Úr imája, melyet általában a *Book of Common Prayer*-ből idéznek („Bocsásd meg a mi bűneinket”) a King James Biblia helyett („Engedd el a mi adóságainkat”).

Ugyancsak Edward uralkodása és irányítása alatt adták ki a *Forty-two Articles of Religion*-t (A vallás negyvenkét cikkelye) 1553-ban. Cranmer munkái olyan tanokat fektettek le, melyek protestáns irányba fordították az Angliai Egyházat.

Amikor Edward tizenéves korában meghalt, Mária, VIII. Henrik és Katalin leánya követte őt a trónon. Ő elkötelezett katolikus volt, aki neheztelt a papi taktikázás miatt, mellyel félreállították az anyját. Megkísérelte Angliát visszatérteni a Római katolicizmusba. Üldözéseket folytatott, és úgy lett ismertté, mint véreskezű Mária, amiért kínoztta és kivégeztette a protestánsokat. Azok között, akiket máglyán elégetett, ott volt Thomas Cranmer is. Ekkor már azonban a nemzeti érzés és a protestáns teológia túlságosan megerősödött ahhoz, hogy Mária sikerrel járjon.

Máriát I. Erzsébet követte a trónon, VIII. Henrik és Boleyn Anna leánya, aki protestáns volt. Az ő idejében az anglikán egyház erősen megalapozódott a protestantizmusban. 1571-

ben Erzsébet életbe léptette a *Thirty-nine Articles of Religion*-t (A vallás harminckilenc cikke), mely a korábbi *Forty-two Articles* módosított változata volt.

Anglikán tan

A *Thirty-nine Articles of Religion* nagy mértékben még mindig Cranmer munkáján alapult, és az Angliai Egyház alapálláspontjává lett. Bár visszatértek néhány katolikus elemhez, ezeknek a cikkelyeknek többsége a kálvinizmus egy enyhített formáját tükrözte. Kikristályosította az anglikán teológiát, és az Angliai Egyházat protestánsként határozta meg.

A *Thirty-nine Articles* kihangsúlyozta a Biblia legfőbb tekintélyét, ahogy a protestáns mozgalom többi része. Az anglikánok azonban szoros kötődést tartottak fenn katolikus örökségükkel, a hagyományok megőrzésével. Nem mentek el odáig, hogy a hagyományt azonos tekintélyűnek tartsák a Szentírással, ahogy a katolikusok tették, de amennyire csak lehetett, ragaszkodtak a hagyományokhoz. Akárcsak Luther, törekedtek megtartani a hagyományokat, hacsak nem kerültek miatta nyíltan szembe a Bibliával. Továbbá azt tartották, hogy amely dologról a Biblia nem beszél, abban az egyháznak joga van felállítani egy kötelező érvényű hagyományt.

Például azt mondták, hogy az egyháznak joga van kidolgozni liturgiát (az istentisztelet hagyományos formáját), és senkinek sincs joga azt megváltoztatni saját módján. Mivel a Biblia nem ír elő egy bizonyos rendformát az istentiszteletre, az egyháznak felhatalmazása van azt előírni.

Ha egyszer az egyház ilyen módon gyakorolja a tekintélyét, minden egyes hívőnek és helyi gyülekezetnek igazodni kell ahhoz. Ha változtatás történik, akkor az egyház egészének kell változtatnia. A hangsúly az egységesített hagyományokon van, és nem az egyén lelkiismeretén és szabadságán.

Az Angliai Egyház nagyobb része megmaradt meglehetősen liturgikusnak, akárcsak a katolikusok és a lutheránusok. Azokat, akik kihangsúlyozták a hagyományos szertartásokat, „felső egyház”-nak nevezték, míg azokat, akik az istentisztelet evangélikusi formáját követték, „alsóegyház”-ként jelölték meg.

Az anglikánok elfogadták a protestantizmus központi tanítását, az egyedül hit általi megigazolást. Az erős anglo-katolikus beütés ellenére ez a tény világosan a protestantizmushoz sorolja ezt az irányzatot, akárcsak a pápai felsőbbség elutasítása és csupán két szentség megtartása (kereszttség és Úrvacsora).

Az anglikánok a protestantizmusba való belealapozódás folyamatában sok teológiai tant vettek át Kálvin Jánostól. Például elfogadták a szentségek spiritualista felfogását. Ugyancsak elfogadták Kálvin megkülönböztetését a látható és láthatatlan egyházzal annak magyarázatára, hogyan létezhet bűn az egyházban. Ez azt jelentette, hogy a visszaeső bűnösök tagjai lehetnek a látható egyháznak, de nem tartoznak a láthatatlan egyházhoz (azokhoz, akik üdvözlnek).

Az anglikánok hajlamosak voltak az Angliai Egyházat Isten egyetlen, igaz, látható egyházának tartani Angliában. Amint egy csoport el akart szakadni, hogy az angol reformációban tovább lépjen az anglikánoknál, az anglikánok megpróbálták megsemmisíteni őket.

John Knox és a presbiteriánusok

Skóciában John Knox kiemelkedő protestáns vezetővé vált. Genfba menekült, hogy elkerülje a katolikus üldözést, és ott Kálvin elkötelezett tanítványa lett. 1559-ben visszatért Skóciába, ahol prédikációi fontos tényezőkké váltak a nemzet protestantizmus felé fordulásában. 1560-ban a skót parlament hivatalosan elfogadta a protestáns hitcikkelyeket, melyet Knox és mások írtak, és betiltották a katolikus miséket.

Knox hatására a Skót Egyház erősen kálvinista irányzatot vett a tanaiban, és presbiteriánus lett az irányításában; a híveit presbiteriánusoknak nevezték. Sok skót emigrált Észak-Írországra, majd később az Egyesült Államokba, szilárd presbiteriánus gyülekezeteket alapítva meg ezekben az országokban.

A puritánok

Az angol reformáció kezdetétől sokan hitték úgy, hogy az anglikán egyház nem ment elég messzire. A Római Katolikus Egyházat hitehagyottnak tekintették, és azt akarták, hogy az Angliai Egyház szakítson minden katolikus elemmel. Az évek során egész sor szakadár csoport jelent meg, és többségük szigorúan kálvinista volt. Az anglikán egyház episzkopális irányítása helyett inkább a presbiteriánus formát választották. Mivel azt követelték, hogy az egyház tisztítsa meg magát az Újszövetség gyakorlatai és tanai alapján, úgy lettek ismertek, mint puritánok (purify=megtisztítani).

Amikor IV Jakab, Skócia király egyúttal I. Jakab néven Anglia királya is lett, a puritánok úgy érezték, eljött az Ő idejük, mivel Jakab presbiteriánusként nőtt fel, és egyetértett kálvinista teológiájukkal. Benyújtottak neki egy petíciót, változásokat kérve az egyházon belül. Jakab azonban az episzkopális egyházvezetést részesítette előnyben, mert úgy vélte, az jobban támogatja a király hatalmát, míg más formák alááshatják a tekintélyét. Csak egy puritán kérést volt hajlandó teljesíteni: egy új fordítását a Bibliának, melyet 1611-ben adtak ki, és amely úgy lett ismert, mint Jóváhagyott, vagy King James fordítás.

Jakab fiának és trónörökösének, I. Károlynak idejében heves politikai küzdelem következett a király és a parlament között. A nemesi és hagyományos, episzkopális anglikánok a királyt támogatták, míg a városi középosztály, néhány vidéki dzsentri, a puritánok, és a radikálisabb protestánsok a parlamentet. Az ellentét hamarosan nyílt háborúvá fajult.

Ebben az időben a parlament összehívta a Westminster Közgyűlést, mely főleg puritánokból állt, hogy vallási kérdésekben határozzanak. 1646-ban a közgyűlés elfogadta a *Westminsteri Hitvallást*, egy hosszabb és egy rövidebb katekizmussal. Ezeket a dokumentumokat hivatalosan elfogadta a Skót Egyház, és meghatározó alapjává vált a presbiterianizmusnak. A *Westminsteri Hitvallás* szilárdan kálvinista, de amellett tartalmaz néhány olyan elemet, mint a szövetségi teológia, mely sokkal nyomatékosabban jelenik meg a későbbi kálvinizmusban, mint magának Kálvinnak a tanításaiban. (Lásd a 10. fejezetet.)

Hosszú polgárháború után 1649-ben Károly királyt legyőzték, és kivégezték. A győztes parlamentáris hadsereg köztársaságot alapított Oliver Cromwell vezetésével, aki tábornoka volt, mint Lord Protector. Erőskező diktátorrá vált. A puritán alapelveket követve Cromwell az ország erkölcsi életének megreformálására törekedett, az anglikán egyház megtisztítására, és az episzkopális egyházvezetés lebontására, hogy presbiteriánus és kongregacionális vezetés jusson érvényre. Ugyanakkor nagyobb vallási szabadságot engedélyezett a különféle szakadár csoportok számára, mint amilyen valaha is volt.

Richard Baxter neves puritán lelkész és író volt ebben az időben. Egy másik híres puritán John Milton volt (1608-74), költő, és író, *Az elveszett Paradicsom* és a *Megtalált Paradicsom* c. eposzok, és más ismert művek szerzője.

A puritánok hangsúlyozták a személyes hitet, a bűnbánatot és a megtérést. Akárcsak a kálvinisták Genfben, a puritánok is kegyes életre törekedtek, mind belsőleg, mind külsőleg:

A ruházatuk erényes volt, sötét és dísztelen, a beszédük komoly és lassú. Megkövetelték a tartózkodást minden világi szórakozástól és érzéki örömtől. A színházak, melyek 1642-ben a háború miatt bezártak, zárva is maradtak 1656-ig a puritán megítélés miatt. A lóversenyeket, kakasviadalokat, birkózó mérkőzéseket, a medve vagy bikaviadalokat betiltották.¹

Még a jegygyűrű viselését is elvetették, katolikus hagyománynak nevezve azt.²

A puritánok szándékai helyesek voltak, és a szent életre helyezett hangsúlyuk dicséretes, de túl messzire mentek a törekvésükben, hogy a személyes erkölcsöt rákényszerítsék a világi társadalomra. Akárcsak a kálvinisták, de az anabaptistákkal ellentétben, az állami hatalmat használták fel arra, hogy nézeteiket és életmódjukat a hitetlenekre kényszerítsék.

Végül a törvényesített erkölcs kísérlete kudarcra végződött, mert a szentséget sosem lehet törvény által megszabni, annak a személyes megújulásból kell fakadnia. Az angol nép, mint egész, elvetette a puritanizmust, és Cromwell halála után visszaállították a monarchiát II. Károly uralma alatt.

Egyes puritánok az egyházi és az állami hatalom elvesztése után is az anglikán egyházban maradtak. Utódjaik egy evangélikus szárnyat hoztak létre, mely a mai napig is fennáll.

Szeperatisták és kongregacionalisták

Korábban néhány puritán úgy gondolva, hogy az anglikán egyházat lehetetlen megtisztítani, elkülönült a szervezett egyháztól. Őket szeperatistáknak, vagy independenseknek nevezték. Akárcsak az anabaptisták, a szeperatisták is azt vallották, hogy az egyház csak hívőkből áll, és hogy a helyi gyülekezetnek önmagát kell kormányoznia. Ám az anabaptistákkal ellentétben ők megtartották a csecsemőkeresztiséget.

Ilyen emberek köréből emelkedett ki a „prófécia mozgalom” az 1500-as években. Ez a csoport hangsúlyozta Isten Szellemének mozgását, és sokan nyelveken szóltak.³

A korábbi kísérletre, hogy megalapozzanak egy független kongregacionális egyházat Angliában, Robert Browne vezetése alatt került sor Norwich-ban 1580-ban. Ez végül kudarcra végződött, és Browne visszatért az anglikán egyházba. Mindamellett hasonló gondolkodású emberek lendületet adtak a mozgalomnak, melyet kongregacionalizmus néven ismerünk, miután elfogadást nyert az egyházvezetésben a kongregacionális forma. A legbefolyásosabb puritán independens John Owen volt (1616-83), Cromwell tanácsosa.

Az üldöztetések elől sok szeperatista emigrált Hollandiába, onnan pedig Észak-Amerikába. A zarándokok, akik Plymouth-ot, Massachusetts-t alapították 1620-ban, szeperatisták voltak. Hamarosan sok puritán is letelepedett Angliából erre a területre, ahol a szeperatisták és a puritánok összefogtak a New England Kongregacionalizmus formájában. A XX. Században ezek a kongregacionalisták egyesültek más csoportokban, és megalakították Krisztus Egyesült Egyházát (United Church of Christ).

A baptisták

A szeperatisták körében néhányan kezdték felülvizsgálni a keresztség tanát, és arra jutottak, hogy keresztelni csak hívőket lehet. Különösen egy független csoportra volt ez jellemző, melyet John Smyth vezetett, és amely London környékén gyűlt össze, majd Hollandiába telepedett át. Arra a felismerésre jutottak, hogy eddig nem helyesen kereszteltek, és hogy a tárgyról alkotott téves nézetek miatt, senki sem alkalmas arra, hogy megkeresztelje őket. Ezért 1608 végén vagy 1609 elején Smyth megkeresztelte magát, és körülbelül negyven felnőttet, elindítva ezzel a baptista mozgalmat.

Smyth hamarosan jobban megismerte a mennonitákat Hollandiában, úgy döntött, az ő keresztségük megfelelő, és azt akarta, hogy csatlakozzanak egymáshoz. (Meghalt, mielőtt csoportja valóban egyesült volna velük.)

Követői közül néhányan azonban elutasították ezt a lépést, és 1611-ben vezetőjük, Thomas Helwys kiadta az első Angol Baptista Hitvallást. Ez a csoport hamarosan visszatért Angliába, és megalapították az ottani baptista mozgalmat. A baptisták hitelvei sok tekintetben hasonlíta-

nak az anabaptistákéra, de nincs közvetlen történelmi folytonosság köztük. Úgy tűnik, hogy a korai baptistákra hatással voltak az anabaptisták Angliában és Hollandiában egyaránt, de hitelveiket legnagyobb részben a Biblia független tanulmányozása során állították fel. Nem a szervezett anabaptizmushoz tértek meg, hanem az anglikán, puritán, szeparatista háttérből emelkedtek ki, saját különálló mozgalmukkal.

A baptisták középponti tétele az volt, hogy az egyház hívők közössége. Személyes döntés alapján lehet hozzá csatlakozni, és csak azokat szabad befogadni, akik a megújulás bizonyítékait mutatják.

A vízkeresztség számukra a hit nyilvános megvallása volt, eszköze a látható csatlakozásnak a helyi gyülekezethez. Így hát elvetették a csecsemőkeresztséget, és csak hívőket kereszteltek meg. Továbbá ragaszkodtak ahhoz, hogy kizárólag a bemeztéses keresztség a biblikus mód, szemben a lelcsolással vagy meghintéssel.

Bizonyos mértékben azonban a baptista elnevezés helytelen, mivel nem vallották azt, hogy a keresztség szükséges az üdvösséghez. Szerintük ez nem része, hanem kiegészítője a megtérésnek. John Smyth *Short Confession of Faith in XX. Articles* (Rövid hitvallás 22. cikkelyben) 1609 c. írásában kijelenti, hogy a keresztség „pusztán külső jele a bűnök lemosásának.”⁴ Ennek ellenére, ha valaki egy másik felekezetből hozzájuk akart csatlakozni, meg kellett keresztelkednie általuk is. És valójában egyes baptisták tanították a keresztség szükségességét; az egyik XVII. századi jelentés szerint „Daniel Roberts, a baptisták tanítója a Berkshire megyei Readingben megerősítette, hogy „a vízkeresztségben a víz, mint alapelem, lemosa a bűnököt.”⁵

A baptisták másik fontos hitelve, hogy minden tant és gyakorlatot egyedül a Bibliára alapoztak: az egyházvezetés kongregacionális formáját, az egyház és az állam szétválasztását, és a lelkiismereti szabadságot. Fenntartották, hogy a helyi gyülekezetnek joga van elhívni és felszentelni saját lelkimunkásait. Hamarosan hangsúlyozni kezdték az egyház felelősségét a misszionáriusok kiküldésében.

A korai baptisták, köztük Smyth és Helwys nem fogadták el a kálvinista predesztinációs rendszert, mely általában jellemezte a puritánokat és a szeparatistákat, akiknek csoportjából kiváltak. John Smyth és követői például azt tanították, hogy az emberek nem örökölték Ádám bűnét, és hogy a meghalt csecsemők üdvözlnek.⁶ Úgy 1630 és 1640 között azonban más baptisták jelentek meg, akik elfogadták a kálvinizmust.

A nem kálvinista (örmény) baptisták úgy váltak ismertté, mint Általános Baptisták, mert azt vallották, hogy Krisztus mindenkiért meghalt, míg a kálvinistákat Kiválasztó Baptistáknak nevezték, amiért a kiengesztelést csak néhány kiválasztottra korlátozták. Ezek a csoportok elszigeteltek maradtak a XIX. századig.

Napjainkban mindkét nézet képviselve van a baptisták köreiben. Többségük azonban Kálvin rendszerével ért egyet: a szentek megmaradásával, vagy a feltétel nélküli örök biztonság tanával, ismertebb megnevezéssel az „egyszer üdvösségre jutott, örökre üdvösségre jutott” nézettel. Kisebb részüket, akik azt vallják, hogy a hívő elveszítheti az üdvösségét hitetlenség és engedetlenség által, Szabadakarátú Baptistáknak hívták (Lásd 10. fejezetet a Kálvinizmus kontra Arianizmus témában.)

A korai baptisták szentháromság-hívők voltak, és a szentháromság-formula szerint kereszteltek. Ahogy azonban a Bibliát tanulmányozták, némelyikük megkérdőjelezte a hagyományos szentháromság-teológiát, és elkezdtek Jézus nevében keresztelni. Például a *Propositions and Conclusions concerning True Christian religion* c. munka, melyet John Smyth és követői írtak 1612-14-ben Amsterdamban, bizonyítja az elégedetlenséget a hagyományos szentháromság-kifejezésekkel és felfogással szemben, és olyan nézetet mutat, melyet könnyen értelmezhetünk modalistának:

Isten szám szerint egy... Ezek a kifejezések, mint Atya, Fiú, és Szent Lélek, nem Isten lényegét tanítják, hanem csupán Isten megnyilatkozási formái: melyek ismertek Istentől... Isten kijelentette Magát az Atyában, a Fiúban, és a Szent Lélekben.⁷

Az 1656-ban, Londonban kinyomtatott *Sommerset Hitvallásban* „tették meg az első erőfeszítést, hogy az Általános és a Kiválasztó Baptistákat egyesítsék”. Meg sem kísérelték meghatározni Istent, mint Atyát, Fiút és Szent Lelket, hanem egyszerűen azt mondták: „Hisszük, hogy egy Isten van” és „Hisszük, hogy Jézus Krisztus valóban Isten.” Továbbá kifejezte az elfogadását, és talán előnyben részesítését a Jézus nevében való keresztségnek:

Minden férfinak és nőnek kötelessége, hogy megtérjen a holt cselekedetekből, hitét Istenbe vesse, és megkeresztelkedjen (ApCsel. 2,38.; 8,12.; 37.; 38.), ami azt jelenti, hogy alámerül, vagy eltemetkezik a vízbe (Róma 6,3.; ; Kol. 2,12.) az mi Urunk Jézus nevében (ApCsel. 8,16.), vagy az Atya, a Fiú és a Szent Lélek nevében (Máté 28,19.).⁸

Az Általános Baptisták 1660-as *Alapvető Hitvallása* (*Standard Confession*) mely általában *A hit rövid megvallása vagy kijelentése* (*A Brief Confession or Declaration of Faith*) címen ismert, hasonló fogalmakkal szól az Istenségről és a vízkeresztségről. Különböző cikkelyekben kifejezi a hitet az „egy Isten az Atyá”-ban, az „egy Úr Jézus Krisztus”-ban, és az „egy Szent Szellemben, Isten drága ajándékában”. Azután idézi az I. Ján. 5,7-et, mely így végződik: „Ez a három egy.” Megjegyzendő, hogy semmilyen megkülönböztető szentháromsági kifejezés nem fordul elő:

Az Általános Baptisták korai történetében az egyéni vezetők kérdéseket tettek fel a szentháromság-tannal kapcsolatban... Bibliatanulmányozásuk arra indított némelyeket, hogy elutasítsák a Szentháromságot, mint nem kanonikus tant... Az 1660-as Hitvallást úgy tekintették, mint a kétség bizonyítékát a Szentháromság témájában.”⁹

Ez a megvallás azt mondja, hogy mielőtt valakit lelkimunkásnak tekintenek, „először meg kell térnie a bűneiből, hinnie kell az Úr Jézusban, és meg kell keresztelkednie az Ő nevében a bűnök bocsánatára.” Ezután a következő útmutatást adja a keresztséghez:

A keresztkelés (ami magyarul *alámerítést* jelent) az Atya a Fiú és a Szent Lélek nevében, vagy az Úr Jézus Krisztus nevében; de csak azok számára, akik *bűnvallást tesznek Istennek, és megvallják hitüket a mi Urunk Jézus Krisztusban* ApCsel. 2,38.; ApCsel. 8,12.; ApCsel. 18,8.¹⁰

Később a baptista hitvallás elhagyta a Jézus nevében való keresztséget, és a „Szentháromságról” kezdtek beszélni, ami azt jelezte, hogy a hagyomány végül felülkerekedett. Ám még a tizenhetedik század végén is találunk baptistákat, akik Jézus Krisztus nevében kereszteltek. Robert Robinson (1735-90), egy neves angol baptista, megjegyezte, hogy az Apostolok Cselekedetei nem említi az Atyát, a Fiút, és a Szent Lelket a vízkeresztséggel kapcsolatban, csak Jézus Krisztus nevét, majd rokonszenvezően folytatja:

Sok keresztény biztosra veszi, hogy az apostolok jól értették az Úr Jézus szavait, és feltételezik, hogy e szavak alapján a keresztséget Krisztus nevében kell kiszolgáltatni, úgy gondolva, hogy az Apostolok cselekedetei igazolják őket.¹¹

Thomas Weisser leírta, hogy a tizenhetedik században sok baptista, köztük Francis Cornwell is, kizárólag Jézus Krisztus nevében keresztelkedett, és sokan vallottak Istentől

modalista felfogást. (Háromféle megnyilatkozás vagy tisztség személyek helyett).¹² Weissel talált bizonyítékokat olyan amerikai baptistákra is, köztük Daniel Hibbardra, akik Jézus nevében keresztkeltek meg a 1700-as években, és az 1800-as évek elején.¹³

Érdekes, hogy Francis Cornwell az ApCsel 38-at „örök evangéliumnak” nevezte és Krisztus „evangéliumi parancsának”. Továbbá kijelentette, hogy amikor az ApCsel 19. szerint a tizenkét tanítvány Efézusban nyelveken szólt és prófétált, az ApCsel 2.38 ígéretében részesültek „az Ő szent Szellemének ajándékában,” és a „szolgálati ajándékokban”.¹⁴

A baptisták jellemzően úgy tekintettek a Szellem csodálatos ajándékaira, mint amelyek megszűntek. A *Propositions and Conclusions* (1612-14) a csodálatos Szellem keresztséget a múltba helyezi:

A külső szellemi ajándékok, melyeket a Szent Lélek töltött ki Pünkösöd Napján a tanítványokra, a nyelveken szólás, a prófétálás, a gyógyítás és a csodatételek ajándékai, melyet Szent Lélek keresztségnek és tűzkeresztségnek neveztek (ApCsel. 1,5.), csak azért adattak, hogy jobb dolgokra vezessenek, akár a legnagyobb ajándékhoz, a megszentelődéshez, mely az új teremtés; amely az egyetlen keresztség.¹⁵

Néhány megvallás azonban azt jelzi, hogy az embereknek egy meghatározott tapasztalatra kell törekedniük a Szent Szellemmel. Az *igaz-evangéliumi hit* (*The True Gospel-Faith* London, 1654) azt mondja, hogy „Isten az Ő szellemét a hittel mondott imában való elmélyülés és kézrátétel által adja.”¹⁶ Ugyancsak számos helyről idéz az Apostolok Cselekedeteinek Jézus nevében való keresztelésével kapcsolatban, de sehol sem említi a szentháromság-formulát. Az *Alapvető Hitvallás* (*Standard Confession*) arra buzdítja a hívőket, hogy vegyenek Szent Szellemet, és éljenek szent életet:

Mindazoknak, akik hisznek, kötelességük *megkeresztelkedni*, hogy közel kerüljön Istenhez önátadásban Krisztus tanának alapelve szerint, tudván, hogy ima és a kézrátétel által lehet venni a Szent Szellem ígéretét... hogy mindenki vallja és gyakorolja Krisztus tanát, és szentül, bölcsen viselje magát teljes istenfélelemmel és tisztességgel; a látható dolgok semmit sem használnak: *mert szentség nélkül senki sem látja meg az Urat*.¹⁷

A puritánokhoz hasonlóan a baptisták is az Újvilágba kezdtek emigrálni, ahol vallásszabadságot reméltek. Sajnos azzal találkoztak szembe, hogy a puritánok Massachusetts-ben csak saját maguknak biztosítottak szabadságot, másnak nem. A helyzet orvoslására Roger Williams, aki segített beindítani az első baptista egyházat Amerikában 1639-ben, megalapította a Rhode Islandi közösséget, amely mindenkinek lelkiismereti szabadságot garantált.

1678-ban egy baptista prédikátor, akit Angliában bebörtönöztek, megírta minden idők legnépszerűbb angol könyvét a Biblián kívül. Ez volt John Bunyan könyve, *A zarándok*. (1628-88).

George Fox és a kvékerek

A tizenhetedik században egy másik fontos csoport emelkedett ki az angol reformációból: A Barátok közössége, ismertebb nevükön a kvékerek. George Fox (1624-91) alapította 1652-ben. Azt tanította, hogy minden kereszténynek lehet személyes tapasztalata Istennel, és kaphat belső vezetést vagy irányítást Tőle, melyet „Belső Világosság”-nak nevezett. Ugyanakkor törekedett arra, hogy minden tanítás a Biblián alapuljon.

Egy tipikus kvéker összejöveten nem volt sem igehirdető, sem vezető. Az emberek mind ültek, imádkoztak, elmélkedtek, és vártak Isten Szellemének a vezetésére. Bárki, aki indítást érzett, hirdethetett üzenetet, felolvashatott a Bibliából, vagy bizonyosságot tehetett.

Eleinte Isten Szellemé gyakran mozgott közöttük. Sokuk szó szerint reszketett Isten ereje alatt: innen jött a nevük: kvékerek (reszketők). Sokan betöltek közülük Szent Szellemmel a nyelveken szólás jelével.¹⁸ Fox *A csodák könyve* c. munkájában többek között csodálatos gyógyulásokat jegyzett fel, és olyan példákat is, amikor halottak támadtak fel.

Ahogy az anabaptisták, Fox is hirdette a szent életet, különös hangsúllyal a becsületességen, az egyszerűsége és az alázaton. Azt tanította, hogy a keresztények élhetnek győzelmes életet a bűn felett. Tanításait követve a kvékerek beszéde őszinte volt, elutasították ékszerek vagy paróka viselését, pacifisták voltak, és megtagadták az eskütételt. Hangsúlyozták az egyenlőséget minden ember között, és nagy figyelmet fordítottak az elnyomottak segítésére. Fox támogatta a teljes demokráciát, a fogyatékosokkal való törődést, az amerikai indiánokkal való igazságos bánásmódot, és a férfiak és nők közötti egyenlőséget.

Abban való erős hitük kifejezésére, hogy minden emberrel egyenlő módon kell bánni, mindenkit tegeztek. Koruk angol nyelvén ez csak az azonos társadalmi osztálybeliek között volt megengedhető, vagy az alacsonyabb rangúakat lehetett tegezni. A felsőbb osztálybelieket magázni kellett. A kvékerek elutasították, hogy bárkit megkülönböztessenek társadalmi osztálya vagy tisztsége alapján.

William Penn, egy kiemelkedő kvéker vezető megalapította a Pennsylvániai közösséget (a név jelentése: Penn erdeje) a kvéker menekültek és más csoportok számára. *A Kvékereknek nevezett csoport megjelenése és növekedése (The Rise and Progress of the People Called Quakers)* c. munkájában a kvékerek egyik jellemzőjét abban állapította meg, hogy szeretik egymást, szeretik az ellenségeiket, elutasítják a harcot, igazat szólnak eskü nélkül, nem fizetnek tizedet az államegyház támogatására, nem személyválogatók, és világosan beszélnek. Hangsúlyozzák a megtérés, a megújulás, és a szentség szükségességét.¹⁹

A Nincs kereszt, nincs korona (No Cross, No Crown) c. írásában szót emel a fényűzés, a falánkság, a díszes öltözködés, a világi élvezetek, az ékszerek, a világi könyvek, a smink és a világi játékok ellen, helyettük önmegtagadást, mértékletességet és az önuralmat támogatja. Kijelenti, hogy ha „Nincs fájdalom, nincs győzelem; ha nincsenek tövisek, nincs trón; ha nincs keserűség, nincs dicsőség; ha nincs kereszt, nincs korona.”²⁰

A kvékerek szellemi természetűnek tekintették a vízkeresztséget és az Úrvacsorát. Egyik szentséget sem gyakorolták szó szerint, fenntartva, hogy ezek a szertartások a Bibliában egyszerűen arra tanítanak, hogy tisztuljunk meg szellemileg, és szellemi közösséget gyakoroljanak a hívők körében.

A Biblia alapján az első kvékerek elutasították, hogy háromságban beszéljenek Istenről, vagy úgy, mint három személyről. Inkább hangsúlyozták, hogy Isten egy, és Jézus Krisztus Isten kinyilatkoztatása testben. George Fox azt tanította, hogy az Atya, Krisztus és a Szent Szellem nem volt megkülönböztetve örökkévalóságtól fogva, hanem Krisztus az Atyában van és az Atya Ő Benne. Továbbá a Szellem az Atyától és a Fiútól származik. Így folytatja a magyarázatot:

Ahogy a háromságot és a három személyt nem olvassuk a Bibliában, csak az általános imakönyvben és a misekönyvben, melyeknek a pápa volt a szerzője. De ami a bennünk lévő egységet illeti, Krisztus lényé az Atya dicsőségnek világossága, és Ő (az Atya) lényegének képmása bennünk; ez áll összhangban a Bibliával.²¹

Angliában William Penn „börtönben találta magát a londoni Towerben, amiért tagadta a Szentháromságot... Ahhoz, hogy kiszabaduljon, Pennek meg kellett mutatni, hogy nem tagadja Krisztus istenségét, csak Krisztus megkülönböztetését Istentől az Atyától.”²² A kvékerek védelmében Penn megerősítette Krisztus isteni és emberi voltát, valamint engesztelő művét, és megmagyarázta:

Ők (a kvékerek) hisznek a szent háromban, vagyis az Atya, az Ige és a Szellem Szentháromságában a Biblia szerint. És hogy ez a három igazán és teljesen egy; egy természettel és egy akarattal. De nagyon vigyáznak arra, hogy ne hagyják el a bibliai fogalmakat és kifejezéseket, ahogy a teológusok megkülönböztetnek és különválasztanak személyeket és lényegeket, stb.; ami miatt az emberek hajlamosak téves felfogásokat és nézeteket táplálni az Atyával, a Fiúval és a Szent Lélekkel kapcsolatban.²³

Thomas Weisser felidézte a korai kvékerek vezetői álláspontját, köztük Pennét, Francis Howgillét és George Whiteheadét, mely szerint világosan vallották, hogy Jézus Isten, és hogy az Atya, a Fiú és a Szent Lélek egyszerűen egy Isten, és nem három személy.²⁴

A későbbiekben a kvékerek hagyományosabb protestáns vonalat követtek, és formálisabbak lettek megtapasztalásaikban. Napjainkban némelyek evangélikusok, míg mások meglehetősen liberálisokká váltak.

Ann Lee (1736-81), egy kis csoport alapítója, akiket shakereknek neveztek, mélyen a kvékerek hatása került. Elfogadta a tiszta életet, a lelkes imádatot, a gyógyulást, a nyelveket, de szélsőségekbe esett közösségi életet és cölibátust hirdetve, valamint azzal az igénnyel lépve fel, hogy ő Krisztus második eljövetele. 1774-ben néhány követőjével együtt kivándorolt Amerikába és kommunát alapított, de halála után a mozgalom formálisabbá vált, majd eltűnt.

Összefoglalás és értékelés

Az angol reformáció nagymértékben megismételte az európai kontinens reformációjának folyamatát és megosztottságát, bár sajátos jellemvonásokat mutatott. A fő anglikán egyház hasonlított a lutheránusokra, a puritánok szigorúan kálvinisták voltak, a baptisták és a kvékerek pedig jelentős hasonlóságot mutattak az anabaptistákkal. Ez a gazdag és változatos teológiai örökség átkerült Amerikába is.

Azok között a csoportok között, melyek hangsúlyozták a visszatérést az egyszerű biblicizmushoz, különösen a szeparatistákat, baptistákat és a kvékereket találjuk. Bizonyítékok vannak arra, hogy törekedtek az Isten egyetlensége, a bemerítéssel történő vízkeresztség Jézus nevében, a Szent Szellem keresztség a nyelvek jelével bibliai igazságának helyreállítására, és a szent élet. Sok baptista Jézus Krisztus nevében keresztelt, de viszonylag kevesen keresztelkedtek meg Szent Szellemmel. Sok kvéker betöltekezett Szellemmel, de nem gyakorolták a vízkeresztséget. Némelyek mindkét csoportban megragadták az igazságot Krisztus istenségéről és Isten egyetlenségéről.

Nyilvánvaló, hogy Isten keze működött, és valószínű, hogy legalább néhányan megtapasztalták az ApCsel. 2,38. teljes élményét. Ami azonban az apostoli üzenetet illeti, a XVI.-XVII. század előkészülete volt Nagy Britanniában Isten még hatalmasabb munkájának, mely ezután következett.

8. A katolikus reformáció

A Római Katolikus Egyház nem maradt statikus a protestáns reformáció alatt; Továbbra is fejlődött, és nyomatékos választ dolgozott ki. A változásokat, amiken a XVI. és a XVII. században átment, gyakran katolikus reformációnak nevezik, vagy néha ellenreformációnak.

Bár bizonyos mértékig a katolikus reformáció válasz volt a protestáns reformációra, mégis több volt annál. A katolikusok nem csak megpróbálták megvédeni és megszilárdítani a támadás alatt lévő tanokat, hanem ugyanakkor törekedtek az erkölcsök és a gyakorlatok megújítására és hozzáigazítására a katolikus felfogáshoz.

Ahogy a katolikus történészek és teológusok napjainkban elismerik, számos visszaélés és erkölcsi romlás létezett a középkori Római Katolikus Egyházban.¹ Míg megerősítik, hogy az alapvető katolikus tanok helyesek voltak, elismerik, hogy sok vezető bűnököt követett el, és hogy a rendszer gyakran korrupt volt.

Mielőtt a reformáció elkezdődött, a katolikus humanisták, akik közül kiemelkedett Erasmus, már megkérdőjeleztek bizonyos tanokat és gyakorlatokat, és etikai reformokat javasoltak. Bár közvetlenül nem ajánlottak új tanokat, nem érezték magukra kötelezőnek sem a hagyományokat, sem a Biblia szó szerinti értelmezését. Bevezették a "Krisztus filozófiája" fogalmát, és hittek abban, hogy a Logosz (Ige) szólt a régi pogány filozófusokon keresztül. Erasmus még "Szent Szókratészről" is beszélt.

A reformáció azonban válaszút elé állította a humanistákat. Ők a Katolikus Egyházban maradtak, és megerősítettek sok olyan tant, melyeket korábban megkérdőjeleztek, vagy elvetettek.

Emellett néhány katolikus vezető úgy törekedett a rendszer megreformálására, hogy nem változtatott a tanokon. Neves példa volt erre Francisco Ximenes de Cisneros bíboros Spanyolországban.

Amikor a protestáns reformáció megjelent, a pápa és a hierarchia első reakciója az elutasítás volt. Számos teológus vállalta a feladatot, hogy megcáfolja a protestáns vezetőket, mind szóbeli vitában, mind írásbeli cáfolatban. John Eck (1486-1543) kiemelkedő professzor volt, aki személyesen szállt vitába Lutherrel és Carlstadt-tal. Később írt Melancthon ellen (Luther ifjabb munkatársa), akárcsak a református vezetők, Zwingli és Bucer ellen. Ennek ellenére a protestáns reformáció komoly meggondolásra készítette egy reformmal kapcsolatban még azokat is, akik hűek maradtak a Katolikus Egyházhoz.

A katolikus reformációt két fő elem jellemezte: a teológiai tudomány és a vita elnyomása. Tanult emberek igyekeztek lefektetni a katolikus álláspontot, kifejleszteni egy jól megtámogatott védekezést, és helyesbíteni az ellentmondásokat és a visszaéléseket. Azokat, azonban, akik eltértek a hagyományos ortodoxiától, nem engedték az egyházban maradni. Ha meg akarták reformálni az egyházat, azt belülről kellett tennie, alávetve magát a tanoknak és a vezetésnek.

Galilei tárgyalása

A viták elnyomására nevezetes példa Galileo Galilei tárgyalása. Galilei neves tudós volt és csillagász, aki hasznosította az új találmányt, a teleszkópot a kutatásainál. Kopernikusz elméletét követve, és saját asztronómia megfigyeléseire alapozva arra a megállapításra jutott, hogy a föld forog a nap körül és nem megfordítva. 1616-ban a Római Katolikus Egyház nézetét eretneknek bélyegezte, mivel a Biblia a nap felkeléséről beszél, és hogy Józsue megállította a napot.

A katolikus teológusok úgy magyarázták ezeket az állításokat, mint asztronómiai utalásokat, holott valójában egyszerűen csak egy jelenséget írt le. Azaz valóságszerűen írta le, nem tudományos megfogalmazással, hanem ahogy az emberi szem látja. Még ma is jellegzetesen napfelkeltéről és napnyugtáról beszélünk, holott tudjuk, hogy a nap szó szerint nem kering a föld körül.

A katolikus hierarchia azonban úgy ítélte meg, hogy Galilei tudományos felfedezése el-lentmond a Bibliának, ezért eretnekségnek tartották. 1633-ban arra kényszerítették Galileit, hogy vonja vissza állításait, és ne tanítsa tovább azokat, noha ő továbbra is meg volt győződve az igazáról.

Ahogy Galilei esete mutatja, a katolikus hierarchia ragaszkodott ahhoz, hogy mindenki szigorúan igazodjon a hivatalos egyházi dogmákhoz és magyarázatokhoz. Nem engedélyezték a vitát még tudományos kérdésekben sem, nemhogy teológiaiban. Kétségtelen, hogy ezt a hozzáállást vélték szükségesnek ahhoz, hogy valaki katolikus maradjon a protestáns reformáció növekvő nyomása alatt.

A dominikánusok

A dominikánusok, egy tanító és prédikáló szerzetesrend, melyet 1220-ban alapítottak, uralták a katolikus teológiát a XVI. század elején. Nézetüket nagy részben Aquinói Tamás tanításaira alapozták, aki a középkor kiemelkedő dominikánus teológusa volt.

Jelentős dominikánus teológus volt Thomas de Vio Cajetan (1468-1534). Találkozott Lutherrel Augsburgban, és sikertelen kísérletet tett, hogy eloszlassa tiltakozását. Írt egy sor hatásos kommentárt a Bibliához, és Aquinói Tamás műveihez, és a Biblia szó szerinti magyarázatát támogatta.

Francisco de Vitoria (1492-1546), egy másik jelentős dominikánus teológiát alkotott Aquinói Tamás alapján. Elemmezte a spanyol hódítást az Újvilágban. Spanyolország vezető világ-hatalom volt, és a katolicizmus bástyája. A spanyol konkviztádorok megdöntötték az Inka és az Azték Birodalmat, kegyetlenül lemészárolták indiánok ezreit, és nagy részét meghódították a mai Latin-Amerikának. Sok őslakost erőszakkal a katolikus vallás felvételére kényszerítettek, és katolikus papok misszionáriusokként csatlakoztak hozzájuk.

Sokan azon az alapon igazolták az Újvilág meghódítását, hogy az őslakosok pogányok és vadak voltak. Mivel súlyos bűnöket követtek el Isten ellen az olyan gyakorlatokkal, mint az emberáldozatok, tehát jogosan pusztították el őket. Továbbá a katolikusok nagy szolgálatot tettek nekik azzal, hogy elvitték hozzájuk a kereszténységet. Miközben indokokat kerestek, melyekkel igazolhatták a hódítást bizonyos esetekben, Vitoria elvetette a legtöbb népszerű okfejtést, és a folyamatban segített lefektetni az alapjait a nemzetközi törvényeknek.

Az kor utolsó nagy dominikánus teológusa Domingo Banez volt (1528-1604). Azt állította, hogy az egyházi hagyomány felette áll a Bibliai kijelentéseknek.

Jézus Társaság

A dominikánusoknak hamarosan meg kellett osztaniuk vezető szerepüket egy új szerzetesrenddel, melyet Jézus Társaságnak, vagy jezsuitáknak neveztek, akik komoly riválisává váltak a dominikánusoknak. Az alapítója Loyola Ignác volt (1491-1556), egy baszk pap Spanyolországból, akiknek álmai, látomásai, transzélményei és extatikus élményei voltak. Állítása szerint az egyik látomásában megjelent neki az Atyaisten és a Fiúisten; más szavakkal a szentháromságot látta szimbolikus formában.

III. Pál pápa hivatalosan elismerte a Jézus Társaságot 1540-ben. A rendnek három célkitűzése volt: megreformálni az egyházat, főleg oktatás által; küzdeni az eretnekség ellen, főleg a protestantizmus ellen; és hirdetni az evangéliumot a pogányoknak. A tagok sajátos esküt tet-

tek a pápának való engedelmességre. Isten katonáinak tekintették magukat, és a vezetőjüket tábornoknak szólították. Engedelmeskedniük kellett neki, és „méltóképpen tisztelték őt, mintha ő lenne Krisztus, mintha Krisztus lenne személyesen.”² Ignác olyan mértékben ragaszkodott az egyházhoz, hogy azt írta: „Hogy biztosak legyünk az ortodoxiánkban, ha a hierarchikus egyház feketének állítja azt, ami fehérnek látszik, akkor azt feketének kell tartanunk.”³

A jezsuiták nem tartoztak felelősséggel a hierarchiának, közvetlenül a pápának kellett beszámolniuk. Ők a pápa személyes hadserege lettek, akikkel fontos információkat közöltek, és akik az általános parancsláncolaton kívül kaptak irányítást. A jezsuiták hamarosan a pápa erős és hatékony eszközévé lettek az egyház megreformálásában és a protestánsokkal való szemben állásban.

A Jézus Társaság rendkívül jól szervezett és jól fegyelmezett volt. Magához vonzott és ki-nevelt sok elmét, akiket kiképzett az ellenfelei megcáfolására mind a protestáns, mind a katolikus oldalról. Úgy lettek ismertek, mint teológiai gondolkodók, sőt, szószálhasogatók.

A jezsuiták lettek a legjelentősebb erők a katolikus reformációban. Olyan sikeresek voltak a protestantizmus elleni küzdelemben, hogy egész országokat fordítottak vissza a katolicizmushoz, mint pl. Lengyelországot, Csehországot és Morvaországot. (Magyarország jelentős részét is – a ford. megj.) Peter Canisius (1521-97), és Robert Bellarmine (1542-1621) neves jezsuita teológusok voltak, akik írtak a protestantizmus ellen. Az utóbbi részt vett a bírói testületben, amely elítélte Galileit.

A Jézus Társaság ugyancsak erős misszionáriusi tevékenységet fejtett ki a pogány területeken, különösen Indiában, Vietnámban, Kínában, Japánban, Brazíliában, Etiópiában és Kongóban. Francis Xavier (1498-1552), Loyola Ignác eredeti társaságához tartozott, és neves misszionárius volt Indiában és Japánban.

Matteo Ricci (1552-1610) követte Francis Xaviert és megalapított számos missziót Kínában. Megengedte a megtérteknek, hogy visszatérjenek saját kultúrájukhoz, köztük a konfucianus felfogáshoz. Követői még a konfucianus rítusok gyakorlását is megengedték. Az egyház elítélte ezt a megközelítést 1742-ben, és elvesztette kínai híveinek többségét.

A legjelentősebb jezsuita teológus a XVI. és a XVII. században Francisco Suarez volt (1548-1617). Teológiájának nagy része ma is elfogadott jezsuita nézet.

A jezsuiták szilárd szervezetének és politikai hatalmának (mind világi, mind egyházi értelemben) köszönhetően sok katolikus, csakúgy, mint sok protestáns, félt tőlük. Az 1700-as években Franciaország, Spanyolország és Nápoly elűzte a jezsuitákat a területükről. 1773-ban a pápa feloszlatta a Jézus Társaságot, de 1814-ben teljességében visszaállították.

Más új mozgalmak

Avilai Teréz (1515-82), egy spanyol misztikus, karmelita apáca volt, aki sok órát töltött imában, és transzba esett, amely napokra megbénította, néha hónapokra. A negyvenes éveiben belső hangokat kezdett hallani, és látomásokat látott. Megalapította a református (mezítlábas) karmeliták első rendjét, mely szigorú szabályokat állított vissza, mint az állandó magányosság követelményét, amelyet a karmeliták fellazítottak az évek során.

Teréz egyik közeli barátja, aki szintén spanyol volt, John of the Cross (Juan de la Cruz) (1542-1605) megalapította a református karmelita házakat férfiak számára. Alávetette magát számos fegyelmezésnek és sanyargatásnak. Akárcsak Teréz, ő is misztikus volt, aki látomásokat látott, és órákat töltött el az Istennel való közösség keresésével. Terézt és Jánost is szentté avatták a haláluk után.

Itáliában egyes franciskánusok arra törekedtek, hogy visszatérjenek Assisi Ferenc eredeti, szigorú szabályaihoz. Végül elkülönült renddé váltak, akiket kapucinusoknak neveztek. Az egyik korai vezetőjük, Bernardino Ochino áttért a protestantizmusra.

A misztikus irányzat a katolicizmusban kvietizmusba hajlott (teljes passzivitás – a ford.) a XVII. században, Franciaországban. Ennek a nézetnek a követői azt vallották, hogy a tökéletesség folyamatos elmélkedő állapotból áll. Istenen kívül mindennel szemben közönyösek voltak, és nem aggódtak az üdvösség vagy a cselekedetek miatt. Az egyház 1699-ben elítélte őket.

Probabilizmus

Bartolomé Medina (1528-80), egy spanyolországi dominikánus egy új etikai teológiát vezetett be, melyet probabilizmusnak neveztek (a „bizonyítható” szóból – a ford.). Azt tanította, hogy amiképp helyes fenntartani egy valószínű véleményyt a teológiában, ugyanúgy helyes követni egy valószínű cselekvési irányt.

A legtöbb teológus egyetértett abban, hogy egyes tanbeli kérdések eldönthetetlenek. És ilyen esetekben az ember elfogadhatja a helyesnek tűnő nézetet, még ha nincs is teljesen bizonyítva, vagy ha másoknak ellenvetéseik is vannak. Medina kiterjesztette ezt a felfogást erkölcsi választásra is. Amikor döntéshelyzettel került szembe, megengedhető volt azt tenni, ami valószínűleg helyes volt, még ha voltak is bizonytalanságok körülötte.

Egyes teológusok, különösen a jezsuiták közül, olyan szélsőségesen alkalmazták Medina felfogását, ahogy ő maga nem is tanította: Ha ésszerű kétség merült fel valamivel kapcsolatban, hogy bűnös-e vagy sem, megengedhető volt megtenni, ha *nem* volt bűnös. Ha valaki elfogadható igazolást talált egy bizonyos cselekedetre, akkor nyugodtan megtehetette annak az igazolásnak az alapján, és figyelmen kívül hagyhatta az ellentétes érveket, még akkor is, ha a magyarázat, amit elfogadott, nem volt a legvalószínűbb. Az ilyen indoklás nyomán kapták a jezsuiták a szörszálhasogató jelzőt (ami ravasz, de félrevezető vagy hamis alkalmazását jelentette etikai alapelveknek).

A Biblia természetesen tanít különböző megközelítéseket. „Ami pedig hitből nincs, bűn az.” (Róma 14,23.). Ha valakinek kétsége van valamiben, akkor nem szabad megtennie. A kérdéses cselekedetre való alkalmazással a probabilizmus kiugró példa arra, hogyan tudja egy teológia elferdíteni és kijátszani a Biblia tanítását.

Predesztináció

Mint ahogy a protestáns berkeken belül vitát váltott ki a predesztináció, hasonló vitát váltott ki ez a tan a katolicizmuson belül is. A dominikánusok jellegzetesen hangsúlyozták Isten kegyelmének a szükségességét, így hajlamosak voltak a predesztináció fogalmaival gondolkodni, míg a jezsuiták általában az emberi szabad akaratot hangsúlyozták.

Egy portugál jezsuita, Luis de Molina (1536-1600) felhívta a figyelmet erre a kérdésre azt tanítva, hogy az emberi akarat szükséges az üdvösség folyamatában. Elismerte, hogy az üdvösség Isten kegyelméből van, és a folyamatnak Isten kegyelmével kell kezdődnie. Isten senkit sem részesít kegyelemben pusztán kiválasztás által, elrendelve erre néhány embert, hanem mindenki számára elérhetővé teszi. A különbség azok között, akik üdvözülnek és azok között, akik elvesznek, nem Isten választásán múlik, hanem az ember döntésén. Isten kegyelme mindenki számára adatik, de az ember dönti el, hisz-e vagy sem Istenben, és így üdvözül-e.

Dominikánus vezetők, köztük Báñez ellenezte ezt a nézetet, Augustinusra hivatkozva, az első teológusra, aki bevezette a feltétel nélküli kiválasztás tanát, és Aquinói Tamásra, aki hasonlóképp megerősítette a kiválasztáson alapuló predesztinációt, noha összekapcsolta azt Isten előre ismeretével az emberi akaratot illetően.

Végül, hogy a vitának véget vessen, V. Pál pápa 1606-ban kijelentette, hogy egyik nézet sem eretnek. Mindkettő elfogadható az egyházon belül.

Ennek ellenére egy dán püspök, Cornelius Jansenius (1585-1638) hevesen támadta Molina tanát egy könyvben, melyet Molina halála után adtak ki. Augustinus tanának egy szó szerinti magyarázatát támogatta, kettős predestinációt tanítva: Isten előre elrendel mindenkit vagy az üdvösségre, vagy a kárhozatra. Az Ő döntése abszolút, ezért az ember semmit sem tehet ezzel kapcsolatban. A kegyelem ellenállhatatlan és tévedhetetlen. Ha Isten arra választ ki valakit, hogy üdvözljön, kegyelemmel ruházza fel azt a személyt.

Mivel a janzenizmus, ahogy ismertté vált, meglehetősen radikális volt a kettős predestináció támogatásában és elítélt minden más nézetet, számos pápa elvetette. A janzenizmus azonban ennél a tannál többet foglalt magába. Ugyanakkor reform mozgalom is volt, mely tisztaságra, szentségre és spiritualításra szólított fel. A janzenizmus által egy neves matematikusnak, Blaise Pascalnak (1623-62) spirituális megtérésben volt része. A XVII. és a XVIII. században számos janzenista vette a Szent Szellemet a nyelveken szólás bizonyítékával.⁴

A Trenti Zsinat (1545-63)

A XVI. században a protestáns reformáció azzal fenyegetett, hogy elborítja egész Európát. Ennek következtében a Római Katolikus Egyház vezetői hamarosan szükségét érezték a hagyományos tanok megerősítését a protestantizmussal szemben, hogy megcáfolják azokat, amiket hibáknak tekintettek a protestantizmusban, és felszámolják az erkölcstelen gyakorlatokat a Katolikus Egyházon belül, mely támadhatóvá tette a protestáns kritizizmussal szemben.

A reneszánsz pápák közvetlenül a reformáció előtt, illetve annak kezdetekor alacsony erkölcsi szintre süllyedtek mind a pápaság, mind a hierarchia területén, miközben politikai és katonai hatalomra, jólétre és világi örömekre törekedtek. Végül azonban a pápák felismerték a főbb reformok sürgető szükségét az egyházban minden szinten. Következésképp 1545-ben III. Pál pápa összehívta a Trenti Zsinatot Észak-Itáliában. Több pápa irányításával, és a jezsuiták teológiai vezetésével három fő alkalommal ülésezett a zsinat, míg az utolsóra 1563-ban került sor. IV. Pius pápa megerősítette a zsinat határozatait 1564-ben.

A Trenti Zsinatnak meghatározó szerepe volt a Római Katolikus Egyház történetében, mivel számos döntő kérdéssel nézett szembe. Politikailag a pápa a hatalmának visszaállítására törekedett, különösen a Német Római Császárság erősödő hatalmával szemben. Teológiai szempontból az egyháznak el kellett döntenie, miként válaszoljon a protestánsoknak. Néhány püspök úgy gondolta, sok protestánst vissza tudnának nyerni, ha az egyház eleget tenne néhány követelésüknek, és kötnének bizonyos tanbeli kompromisszumokat. Mások azt mondták, a túlélés egyetlen módja, ha teljes szívvel elítélik a protestantizmust. Egyházi berkekben általánosan egyetértettek abban, hogy a rendszernek nagy szüksége van bizonyos reformokra.

A Trenti Zsinat sok fontos eredményt ért el. *Először is hangsúlyozta és megszilárdította a pápa hatalmát a Német Római császárral szemben, és az egyházi hierarchián belül.* Bár a pápa tévedhetetlenségéről szóló tant nem fogadták el 1870-ig, a zsinat leszögezte, hogy a pápa a legfőbb tekintély az igemagyarázatokban és a döntések végrehajtásában.

Másodszor erkölcsi és intézményi törvényeket vezetett be fentről lefelé. Bár az ösztönzés nem alulról jött, a pápa és a hierarchia felismerte a reformok, és az intézményi változtatások szükségességét, mely átszűrődött az egyház alsóbb szintjeire. Ez a reformáció szigorúan hagyományos és ortodox volt, különösen az erkölcsöt, a vallási életet és az egyházvezetést illetően, nem pedig a tanokra, liturgiára, vagy az alapintézményre vonatkozóan.

Harmadszor, a Trenti Zsinat merev szemben állást foglalt el a protestantizmussal szemben, és a folyamat világosan meghatározta a Római Katolikus identitást. A zsinat kánonja ismételten elítélte a protestáns álláspontot, kijelentve, hogy aki ezeket vallja, „Legyen anathema (átkozott).”

Nem sokkal korábban III. Pál pápa felélesztette az inkvizíciót, és a zsinat megerősítette azt, ismét működésbe hozva a protestantizmussal szemben. Az inkvizíciót a XII. században hozták

létre, de a reformáció kezdetén félre volt állítva. Az egyházi rendszer törvényszéke volt, mely a világi törvényektől függetlenül működött. A célja az volt, hogy megítélje és elpusztítsa az eretnekséget. Noha a legsúlyosabb visszaélések a reformáció előtt történtek, amikor az inkvizíció betiltott és elégetett könyveket, kiátkozott, megbírságot, bebörtönzött, megkínzott és kivégzett eretnekeket.

A Katolikus Egyház korábban betiltott bizonyos könyveket, sőt, a Biblia olvasását is megtiltotta a laikusoknak, de 1559-ben az inkvizíció érvénybe léptette az első hivatalos *Betiltott könyvek indexét*. Ezeket a könyveket eretnekeknek tekintették, ezért tiltották be. Továbbá egyetlen katolikus sem adhatott ki vagy olvashatott olyan könyvet, amelyet az egyház nem engedélyezett vagy nem tette rá jóváhagyása pecsétjét. Mind az inkvizíció (mérsékeltabb formájában), mind az *Index* fennmaradt VI. Pál pápa idejéig, aki az előzőt átalakította a Hit Tanának Egyházközségévé 1965-ben, és eltörölte az utóbbit 1966-ban.

Vizsgáljuk meg a Trenti Zsinat néhány fontos jellegzetességét.

Erkölcsei reform

A zsinat által bevezetett erkölcsi reformok meglehetősen jelentősek voltak. Számos szabályozást tartalmazott, melyek célja a rendszer általános visszaéléseinek a megszüntetése volt. Például meg akarta szüntetni az abszентizmust, azt a gyakorlatot, amikor egy püspök úgy tölt be egy hivatalt, hogy nem lakik és nem is szolgál az adott területen, csupán beszedi a jövedelmet.

A zsinat törvénytelennek nyilvánította a szimóniát (a hivatalokkal való üzérkedést); segítette véget vetni a nepotizmusnak (a rokonok kinevezésének), amit még a pápák is sokszor gyakoroltak; és erőfeszítéseket tett a felelőtlen felszentelések megszüntetésére. A középkorban gyakori volt, hogy magas egyházi hivatalokra befolyásos családok gyermekkorú fiait nevezték ki, majd sietve végigjárták vele a különböző papi rangokat, hogy beültethessék őket a legmagasabb hivatalok betöltésére. Az ilyen visszaélések kiküszöbölése érdekében a zsinat szigorú követelményeket támasztott minden hivatal betöltéséhez, és útmutatást adott a papság felszentelésére, és az egyházi hierarchia különböző fokozatainak való előmenetelre. Biztosítani akarták, hogy a vallási kinevezések morális és teológiai kritériumokon alapuljanak, nem pedig politikai, társadalmi és pénzügyi befolyáson.

További reformokat terveztek, melyek által a papok alaposabban megérthetik a Bibliát és a tanokat teológiai képzés segítségével. Azt remélték, hogy így jobban meg tudnak majd felelni a protestánsoknak, akik a Bibliára hivatkoztak, mint tekintélyükre, és lefordították a népek nyelvére.

A Trenti Zsinat vezette be a gyóntatószék használatát, mely bizalmas légkört biztosított a hívőnek, és megvédte a papokat a kísértéstől a bűnvallás alatt. A zsinat helyreállította és megerősítette a hagyományos szabályokat a papi ágyasok tartása és a házassággal szemben. Ugyanakkor a zsinat elismerte, hogy a bűnbánó cédulák árusítása sok „visszaéléshez” vezetett. Ennek következtében a bűnbánó cédulák árusítását – mely közvetlen kiváltója volt a reformációnak – végül beszüntették. A bűnbocsánat ezek után általában jócselekedetekért járt, és nem adományokért.

A Szentírás

A teológiával kapcsolatban a Trenti Zsinat kihirdette, hogy a Biblia és a hagyomány azonos tekintéllyel bír a protestáns nézettel szemben, mely szerint a Biblia a kizárólagos tekintély. Felfogásuk szerint, ahogy Isten a Bibliát ihlette a tanok ismertetésére, ugyanúgy ihlette a vezetőket is az egyháztörténelem során, hogy tanokat és gyakorlatokat tegyenek hozzá a bib-

liai kinyilatkoztatáshoz. A korai egyházi atyák írásai, az ökumenikus zsinatok határozatai, és a pápák döntései alkotják ezt a tekintéllyel bíró egyházi hagyományt.

A zsinat a Biblia részévé tette az apokrifokat, azokat a könyveket, melyek az Ó- és az Újszövetség ideje között íródtak, és amelyeket mind a zsidók, mind a protestánsok elvetettek. A korai századokban egyes egyházi szerzők Szentírásnak tekintették azokat, de egyetlen hivatalos egyházi zsinat sem fogadta el őket. A középkorban általában valamilyen mértékben Szentírásnak tartották ezeket a könyveket. Először a Ternti Zsinat hivatalosan tizenegy apokrif könyvet nyilvánított Szentírásnak. Ennek eredményeként a Római Katolikus Biblia ma hét további ószövetségi könyvet tartalmaz, és négy kiegészítést a meglévő könyvekhez.⁵

E döntés mögött az a lényeges indok állt, hogy ezen könyvek egyes ígérései alátámasztják azokat a katolikus hitvallásokat és gyakorlatokat, melyeket a protestánsok támadtak, köztük a cselekedetekből való üdvösséget, és a halottakért való imát. Bár a katolikusok védtek ezeket a gyakorlatokat a hagyományokra hivatkozva is, ezekre a könyvekre is úgy hivatkozhattak, mint „Szentírásra”.

A zsinat azt is kimondta, hogy az egyház magyarázata a mérvadó. Az egyénnek nincs joga saját módján magyarázni a Bibliát; bármikor kihirdet az egyház bizonyos magyarázatot egy bibliai helyhez, azt minden katolikusnak el kell fogadnia.

Jellemző példa erre a Máté 16,16-18., ahol Péter Jézust Messiásnak vallja, Isten Fiának, és Jézus azt válaszolja: „te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat”. A hivatalos katolikus magyarázat szerint Jézus Pétert nevezte az egyház alapkövének. Ezzel Pétert személyes földi helytartójává tette, az egyetemes egyház fejévé, továbbá átruházta ezt a kivételes tekintélyt Péter állítólagos követőire, Róma püspökeire. Így egyetlen katolikus sem tagadhatta, hogy a pápa vitathatatlan vezetője az egyháznak, és nem fogadhatott el semmilyen más magyarázatot a Máté 16,18-ra vonatkozóan, sem nem publikálhatott vagy olvashatott ezzel szemben álló véleményt.

A zsinat a továbbiakban azt is leszögezte, hogy a Vulgata, a Biblia hagyományos latin fordítása az egyház hivatalos Bibliája. Ezenkívül a fordítási folyamat ugyanúgy ihletett, mint az eredeti írás, tehát a fordítás önmagában tévedhetetlen. Ettől az időtől más fordításokat is jóváhagytak, köztük a Rheims-Douay angol nyelvű Bibliát.

Bűn és üdvösség

A protestánsokkal folytatott vita döntő pontja a bűn és üdvösség tana volt. A Trenti Zsinat megerősítette az eredendő bűn tanát, ezen ponton egyetértve a vezető reformátusokkal. Minden ember bűnben születik, és öröklő Ádámától mind a bűnös természetet, mind pedig a bűnt.

Ahhoz, hogy az eredendő bűntől megszabaduljon, az újszülöttet meg kell kereszteni, amilyen hamar csak lehetséges. Ha egy megkereszteletlen csecsemő meghal, a pokol tornácára jut, ahol nincs sem öröm, sem fájdalom. Mindazok, akik tagadják, hogy ez a keresztség lemossa az eredendő bűnt, és mindazok, akik elutasítják a csecsemőkeresztséget, átkozottak.

Az egyedüli, legfontosabb kérdés, mely megosztotta a protestánsokat és a katolikusokat a megigazulás tana volt. A Trenti Zsinat kimondta, hogy a megigazulás olyan folyamat, melyet Isten kegyelme kezdeményez („megelőző kegyelem”, a kegyelem, mely megelőzi az üdvösséget) és amit az ember elfogadhat vagy elutasíthat. Jézus Krisztus áldozata megszerezte az üdvösséget, és Isten kegyelme által fogadhatjuk el azt, nem a cselekedeteink által. A „hit általi megigazulás” több, mint „bizalom az isteni kegyelemben, mely eltörli a bűnökért Krisztusért”, ám ezek mellett nem „egyedül hitből” igazulunk meg.⁶ Isten cselekedetei ugyancsak fontos szerepet játszanak megigazulásunk fenntartásában és növekedésében:

Ha bárki azt mondja, hogy a ránk ruházott igazság nem megtartható és nem növelhető Isten előtt jócselekedetek által; hanem hogy ezek a cselekedetek pusztán a megkapott meg-

igazulás gyümölcsei és jelei, nem az indok, aminek a növekedés köszönhető: legyen átkozott... Ha bárki azt mondja... hogy az említett megigazulás, jó cselekedetek által, melyeket Isten kegyelméből és Jézus Krisztus érdemére tekintettel tesz valaki.... nem érdemli ki a kegyelem növekedését, az örök életet, és az örök élet elnyerését... legyen átkozott.⁷

A Trenti Zsinat fokozatosnak mutatja be a megigazulást. A protestánsok a megigazulást azonnalinak tekintik: a hit pillanatában Isten szabadon igaznak nyilvánítja az embert Krisztus áldozata alapján. Ezzel ellentétben a trenti katolikusok azt tartották, hogy a kifejezés magában foglalja mind a bűnbocsánatot, mind pedig a megszentelődés folyamatát. A protestánsok a megszentelődést különálló folyamatnak tekintették, azok pedig, aki a peredesztinációt vallották, nem tartották úgy, hogy a megszentelődésnek szerepe lenne az egyén üdvösségében. A katolikusok azt mondták, hogy az ember helyes kapcsolata Istennel nem csak Krisztus igazságától függ, hanem az ember saját igazságától is, melyet azzal fejleszt ki, hogy engedi Istent munkálkodni benne.

Senki sem tudhatja, hogy ki van-e választva az üdvösségre. Következésképp mindenkinek állandóan követnie kell a szentség-rendszert, különös tekintettel a keresztség után elkövetett bűnök meggyónására. A jó cselekedetek által, amilyen a vezeklés, az ember betölti Isten törvényét, és kiérdemli az örök életet.

Röviden, a Trenti Zsinat szerint a megigazulás hittel kezdődik, de jó cselekedetek által növekedik. Mind a hit, mind a jócselekedetek szükségesek a megigazulás folyamatához az ember élete során. A Trenti Zsinat tehát elvetette azt a felfogást, hogy üdvösség egyáltalán nem érdemelhető ki. Ehelyett minden ember kiérdemli az üdvösséget, aki ténylegesen jóvá válik. Természetesen Isten kegyelme által lesz jóvá az ember. Ennek ellenére ennek a nézetnek az alapján az üdvösség hitből és cselekedetéből van, és nem csupán hitből.

Bár a Katolikus Egyház elfogadta a predesztinációt, mint megengedhető felfogást a dominikánusok és a jezsuiták vitájában, és bár a Trenti Zsinat intett a predesztináció misztériumában való elmerüléstől, elvetette a különféle kálvinista nézeteket a témával kapcsolatban, köztük az alábbiakat: az ember teljesen elvesztette szabad akaratát Ádám bűnének következtében, nem tud együttműködni Istennel a kegyelem elfogadásában, nem állhat ellene Isten kegyelmének, nem eshet ki a kegyelemből, és egy megigazult személynek hinnie kell, hogy predesztinálva van az üdvösségre.

Szentségek

A Trenti Zsinat jóváhagyta a középkori egyház hét szentségét: a keresztséget, a bértálcázást, az Eukharisziát, a gyónást, az utolsó kenetet, a felszentelést és a házasságot. A vízkeresztség szükséges az üdvösséghez, mert lemosa a bűnöket, és elősegíti az megújulást. A gyónás szükséges a keresztség után elkövetett bűnök miatt.

Érdekes, hogy a zsinat nyitva hagyta a kiengesztelés kérdését, így a protestánsok könnyen visszatérhettek a katolikus közösségbe, amíg a szentháromság nevében kereszteltek:

Ha bárki azt mondja, hogy a keresztség, melyet még az eretnekek is az Atya, a Fiú és a Szent Lélek nevében szolgáltatnak ki azzal a szándékkal, amivel az egyház is teszi, nem az igazi keresztség: legyen átkozott.⁸

Tehát egy protestánsnak is lehetett érvényes keresztsége, és megújulhatott. Ahhoz, hogy üdvözüljön, alá kellett vetnie magát a Római Egyház tanításainak és tekintélyének, de nem kellett újrakeresztelkednie. Habár Trent szigorúan elítélte a protestantizmust, ez az engedmény lehetővé tette a katolikusok számára a huszadik században, hogy a protestánsokat „elkülönült testvérek”-nak nevezzék, és arra jussanak, hogy ők is üdvözülnek, még ha saját egyhá-

zokban is maradnak. Ez a széleskörű elfogadás azonban a katolikusok részéről a szentháromságba való keresztség egységén és engedményén alapul.⁹

A zsinat megerősítette az átlényegülés tanát, azt a hitvallást, mely szerint az Eukharisztia kiszolgáltatásánál a kenyér és a bor átváltozik Jézus Krisztus fizikai testévé és vérévé, valamint hangsúlyozta, hogy minden alkalommal Krisztus újra megáldoztatik, mint engesztelő áldozat. Továbbá minden elem tartalmazza a teljes emberi és isteni voltát Krisztusnak. Közvetve ez a nézet igazolja a katolikus gyakorlatot, a szentek seregének imádatát. Ugyancsak feleslegessé teszi mindkét elem bevételét. A laikusok csak a kenyeret veszik magukhoz; ha bárki mindkettőt magához akarja venni, aztán átok sújtja.

Más tanok

Számos már vitatott kérdés mellett a Trenti Zsinat megerősítette a középkori egyház hagyományos tanait és gyakorlatait. Ezek között a latin nyelvű misét; a tisztítótűz tanát; Szűz Mária és a szentek segítségül hívását és imádatát; a relikviák és képek imádatát; és a bűnbocsátó cédulák értékét.

Összefoglalás és értékelés

A tanok, a liturgia és szemlélet tekintetében a Trenti Zsinat fenntartotta a múlttal való folytonosságot, de felélénkítette a Római Egyházat, és formát adott neki a következő négyszáz évre. Például a Tridenti mise, melyet ez a zsinat léptetett érvénybe, lett az általános latin liturgia, míg végül a II. Vatikáni Zsinat bevezette a modern liturgiát nemzeti nyelveken, de néhány csoport és hagyományörző ragaszkodott a trenti zsinati formához.

Bár a Trenti Zsinat nem jelzett szakítást a múlttal, olyan világos megszövegezéssel határozta meg a tanbeli álláspontot, ahogyan a Katolikus Egyház korábban még nem tette. Az egyház filozófiájának és gyakorlatának sok aspektusa a századok folyamán alakult ki kevés teológiai szemben állással, de az események most a hitvallás világos kihirdetését kényszerítették ki. Ily módon a zsinat meghatározta az irányt a jövőre vonatkozóan. Emellett, bár nem szüntetett meg minden visszaélést, korlátozott számos visszaélést, melyek miatt az egyházat jogosan és szigorúan bírálták, és ettől az időtől az egyház általánosan a reformokat követte.

Mint a Római Egyház történetének sarkalatos pontja, a Trenti Zsinatnak volt néhány vetélytársa. A VI. század végén I. Gergely pápa megalapozta a Római Katolikus Egyház irányvonalát a következő ötszáz évre azzal, hogy jóváhagyott és egyesített sok népszerű hitvallást és gyakorlatot. Miután a pápaság elérte a korrupció és erkölcstelenség mélypontját a IX.-XI. század között, VII. Gergely pápa (Hildebrand) új erkölcsi szabályokat léptetett életbe. Reformjai nagymértékben megerősítették a pápai hatalmat és tekintélyt, valamint befolyásoló tényezővé tették az egyházat a reneszánsz korban. Ezután a XVI. században a Trenti Zsinat meghatározta a Római Katolikus Egyház szellemiségét a XX. századig, különös tekintettel a katolikus identitásra szemben a protestantizmussal. A II. Vatikáni Zsinatig (1962-65) a Katolikus Egyház nem vett fel jelentősen új magatartást és szemléletet, és egészen addig folytatólagosan a Trenti Zsinat tanait erősítette meg.

9. A lutheránus ortodoxia

Mint láttuk, 1534-re a reformáció a protestantizmus négy fő ágát hozta létre. Ezek közül három – a lutheránus, a református, és az anglikán – nagy állami egyházzá vált Európa egyes részein. A XVI. és XVII. században ezek a mozgalmak kikristályosították a teológiájukat klasszikus álláspontjukká. Bár szinte egy nap alatt jöttek létre, és kulcstanaik már kezdettől jellemezték őket, számos teológiai vitán keresztül érték el végső formáikat.

Ebben a fejezetben a lutheránus teológia fejlődését tárgyaljuk, Luther Márton halála utáni időktől a Egyességi iratig (*Formula concordiae*) 1577-ig. Ez az irat feljegyzi a fontos viták eredményeit a lutheránus táboron belül a XVI. században, és ez az ortodox lutheranizmus megfogalmazása napjainkig.

Philipp Melanchthon

A lutheranizmus első rendszerező teológusa Philipp Melanchthon (1497-1560), Luther Márton fiatal munkatársa volt, aki csatlakozott a Wittenbergi Egyetem karához 1518-ban, alighogy a reformáció elkezdődött. Eleinte erősen hatott rá Luther befolyása, és korai írásaiban csaknem teljességében Luther tanait adja vissza.

1521-ben (huszonnégy éves korában) jelentette meg a *Loci Communes Rerum Theologicarum* című művét (*Köznapi vagy alapvető teológiai témák*), mely a reformáció első rendszerező dogmatikai munkája. 1530-ban megírta az első főbb lutheránus hitvallást, az Ágostai hitvallást, amit maga Luther hagyott jóvá. Ez a hitvallás az Augsburgi Országgyűlésről készült, ahol V. Károly császár felkérte a protestánsokat, hogy fogalmazzák meg hitvallásukat, különös tekintettel arra, amiben különbözik a katolikusokétól.

Az idők során Melanchthonra hatással voltak a katolikus humanisták és a református protestánsok, és néhány nézete fokozatosan megváltozott, különösen Luther halála után. Számos példa mutat rá, hogy elmozdult Luthertől Kálvin János irányába. Emellett különbözött a szellemisége Luthertől abban is, hogy míg Luther a helyes tant hangsúlyozta az egység árán is, addig Melanchthon az egységre törekedett a teljes megegyezés árán is a tanok területén.

Melanchthon nagy hatással volt a reformációra rendszerező írásai révén, és Lutherral való korábbi kapcsolata miatt, de azért is, mert összefoglalta a lutheránus vonal egyik fontos irányát. Következésképp gyakran került viták középpontjába a szigorú lutheránus hagyományörzők és azok között, akik elfogadtak bizonyos nézőpontbeli változásokat.

Az egyik példa Melanchthon nézeteinek átalakulására a feltétel nélküli kiválasztás tana. Eredetileg azt tanította, Lutherhez hasonlóan, hogy az embernek nincs szabad akarata, és hogy mindenki, aki üdvözülni, ki van választva erre saját döntésétől függetlenül. Később az élete során azt kezdte tanítani, hogy három dolog működik egyidejűleg a megtéréskor: Isten Igéje, Isten Szellem, és az ember akarata. Mi együttműködünk vagy hozzájárulunk a Szellem és az Ige munkájához az üdvösségünk érdekében. Képesek vagyunk arra, hogy külsőleg igazságot mutassunk, de nem az üdvösség kiérdemléseért, és képesek vagyunk akarni Isten vonzását. Isten vonz Magához, de nekünk vágyunk kell erre.

Melanchthon nem tagadta kifejezetten a predesztinációt, de a hagyományhoz ragaszkodók azzal támadták tanítását, hogy megalkuvás Luther tanával szemben. Azzal vádolták, hogy emberi társmegváltásról tanít. Melanchthon tagadta, hogy az ember társa lehet Istennek az üdvösségben, de ragaszkodott ahhoz, hogy az ember szerepet játszik a megtérésben.

Másik példa Melanchthon elmozdulására az Eukharisztia. Kezdetben ragaszkodott Luther nézetéhez, hogy Krisztus testileg jelen van az elemekben. Végül azonban Kálvinéhoz hasonló megközelítésre jutott, elvetve a fizikai jelenlétet, és azt állítva, hogy a szentségek célja hitünk szellemi megerősítése.

Melanchthon elfogadott néhány kálvinista megfogalmazást is a vízkeresztségre vonatkozóan. Azt mondta, a keresztség „az isteni ígéretnek külső jele és áldása”, és hogy „jelzi a megtérést és a bűnbocsánatot Krisztus által.”¹ Ennek ellenére erősen meg volt győződve a keresztség szerepéről: „A Szent Szellem akkor adatik, amikor megkeresztelkedünk; A János 3. és Titus 3. egyértelműen az újjászületés fürdőjének nevezi a keresztséget, a Szent Szellem által.”² A szentháromság-formulát használta.

Melanchthon eredeti *Loci*-ja azt mondta, haszontalan, felesleges, sőt veszélyes azzal próbálkozni, hogy a Szentháromság tana után nyomozódunk, és jelezte, hogy ez nem alapvető az üdvösséghez.³ Kissé később Melanchthon azt vallotta, hogy „Servetus Mihályt olvasni nagyszerű dolog”, de végül indulatos kifejezésekkel elvetette Servetus Isten egyetlenségéről szóló tanát, és egyetértett a kivégzésével. Ennek ellenére számos magánlevélben elismerte saját kétségeit és megjegyezte, hogy személyes nézete nem igazán ortodox:

Nem sok kétségem van afelől, hogy egyszer nagy viták támadnak erről a témáról... a Szentháromság témájáról – tudod. Mindig féltem attól, hogy komoly nehézség adódik egy napon. Jó Isten! Milyen tragédiákra adnak majd alkalmat ezek a kérdések a jövőben: A Logos egy *hypostasis* (személy)? A Szent Lélek egy *hypostasis*? Részemről azokat az Igehelyeket részesítem előnyben, melyek Krisztus segítségül hívására szólítanak fel, melyek isteni hódolatot tulajdonítanak Neki, és teljes vigaszt nyújtanak... Ezek után úgy találok, hogy csak kevesen kérdezősködnek, különösen arról, miben áll pontosan egy *Személy* természet, és mi alapján lehet megkülönböztetni a személyeket egymástól... Számomra Tertullianus olybá tűnik, hogy gondolkodott ezen a kérdésen, ahogy mi tesszük nyilvánosan, és nem oly módon, ahogy Servetus magyarázza őt. De ezekkel a dolgokkal mostantól szembe kell néznünk.⁴

A *Loci* utolsó kiadásában (1555) mélyrehatóan foglalkozik a témával. Alapvető elemévé teszi a teológiának és megpróbálja megmagyarázni, de gondja támadt a személyek és lények megkülönböztetésével, így közel került a triteizmushoz, a szentháromság személyeinek emberi személyekkel való összevetésével:

Most a hit első cikkelye az, hogy van egy végtelen, örökkévaló, mindenható Lény, és mégis három isteni örökkévaló, mindenható személy létezik, az örökkévaló Atya, az örökkévaló Fiú, és az örökkévaló Szent Szellem.... A *személy* nem egy oszthatatlan dolog része, hanem annak a lényege, maga az élő dolog, nem sok rész összegzése, hanem végtelen és ésszerű dolog, melyet nem tart fenn és nem támogat egyetlen más lény sem, mintha hozzá tartozni. Te egy személy vagy.⁵

Annak ellenére, hogy magánlevelezésében azt állította, nem hasznos elemezni, mi különbözteti meg a szentháromság személyeit, megpróbálta mégis megkülönböztetni, de az eredmény egy filozofikus absztrakció lett, semmint értelmes bibliai igazság. Azt mondta csak két megkülönböztetés van a személyek között – a “lényegi természetük” és “cselekedeteik és feladataik tekintetében ránk vonatkozóan.”:

Az Atya a létrehozó; a Fiú az atya egyszülöttje, és az Atya lényéből az örökkévalóságon át a Fiú az elengedhetetlen és teljes képe az Atyának. A Szent Szellem az Atyától és a Fiútól származik, és az Atyában és a Fiúban lévő szeretet és öröm.... Minden tevékenység, legyen az teremtés vagy bármi más, mindhárom isteni személy tevékenysége. Mégis, összhangban a személyek rendelésével, minden személynek van saját, megkülönböztethető munkája.⁶

Melanchthon munkássága idejének nagy részében háború dühöngött a katolikusok és a protestánsok között. 1547-ben a katolikus császár, V. Károly legyőzött és bebörtönzött két protestáns herceget, Philip Hesse-t és John Fredericket, Szászország választófejedelmét. Károly arra törekedett, hogy kompromisszumos hitvallást csikarjon ki a protestánsoktól, és létrehozta az *Augsburgi Interimet*. Megkövetelte, hogy minden protestáns vezető írja alá.

Sokan megtagadták ezt lelkiismereti okokból, ezért megölték vagy száműzték őket. Noha a hitvallás nem teljesen fedti a katolicizmust, lemond néhány fontos lutheránus elvről a katolicizmus javára.

Melanchthon és mások nem tudták elfogadni az *Augsburgi Interimet*, de hajlandó volt bizonyos kompromisszumokra, így módosítások történtek, melyet *Lipcsei Interimnek* neveznek. Ez mind lutheránus, mind katolikus elemeket magában foglalt. Melanchthon és néhány lutheránus elfogadta ezeket a kompromisszumokat.

Végül a nép protestáns érzelmeinek köszönhetően ezek a kompromisszumra törekvő erőfeszítések kudarcot vallottak, és 1555-ben az Augsburgi Béke vallásszabadságot biztosított Németország protestáns tartományainak. Érthető módon azok a lutheránusok, akik megtagadták az aláírást, és üldözést szenvedtek, haragudtak Melanchthonra és azokra, akik aláírtak. Válaszul Melanchthon azt magyarázta, hogy bizonyos tanok (mint pl. a hitből való megigazulás) alapvető és nem lehet belőle engedni, míg más tanok nem lényegesek, ezért lehet bennük kompromisszumot kötni, ha szükséges.

Fordítsuk most a figyelmünket a nyolc legfőbb vitára a lutheránus mozgalomban, elsősorban az Egyességi íratra (*Formula concordiae*), melyek közvetlenül érintették Pilipp Melanchthont.

Az antinomianista vita

Az első vita, amelyről szólunk, az antinomianizmusról zajlott. Ez a kifejezés egy görög szóból ered, melynek jelentése "törvény ellen". Úgy tűnik, ártatlanul kezdődött John Agricolának (1494-1566), Luther Márton egy korai munkatársának tanításával a megtérésről. Azt vallotta, hogy logikusan szólva, a megtérés követi a hitet. Az ember először megigazul hit által, melyet Isten ad neki, és ez által a hit által elfogadja Isten munkáját a megtérésében. Ha a megtérés megelőzné a hitet, akkor valami másra is szükség lenne a hiten kívül a megigazuláshoz.

Melanchthon azt válaszolta, hogy a megtérés megelőzi a hitet. Míg a megigazulás egyedül hit által lehetséges, a megtérés előkészíti a szívet a hitre, mert hogyan tudna bárki is üdvözülni megtérés nélkül?

Mivel a lutheránusok már kizártak minden döntést, választ, engedelmességet, vagy cselekedetet a megtartó hitre vonatkozó meghatározásukból, a megtérés szerepe csakugyan problematikus volt. Vagy üdvözülhetett valaki megtérés nélkül, vagy valami többre volt szükség, mint fejbeli hitre az üdvösséghez.

Ezzel a kérdéssel szembekerülve Agricola később még világosabban megfogalmazta, hogy a megtérés nem szükséges az üdvösséghez. Következésképp felesleges prédikálni a törvényt vagy erkölcsiséget tanítani. Az egyetlen szükséges, elegendő, és fontos üzenet, a hit általi üdvösség. A keresztényeknek nincs szükségük törvényre, parancsolatokra, vagy morális útmutatásra. Megváltást nyertek hit által, és ettől a perctől belső szellemi ösztönei vezetik.

Később ennek a nézetnek a támogatói Agricolánál is tovább mentek, mondván, hogy mivel a jó cselekedetek semmilyen módon nem szükségesek az üdvösséghez, nem kell foglalkoznunk velük. A keresztényeknek semmilyen formában nem kell engedelmeskedniük. A törvény semmit sem használ nekik.

A *Formula Concordiae* elítélte az antinomianizmust. Megerősítette, hogy a keresztények egyedül hit által üdvözülnek, de szükségük van Isten erkölcsi törvényeire, hogy megtanítsák

őket arra, hogyan kell élniük. A jó cselekedetek nem lényegtelenek, mert a megmentő hit jócselekedeteket hoz létre. A keresztyének egyedül hit által üdvözülnek, de nem olyan hit által, mely nem hoz létre semmit.

Az antinomianista felfogás ma is jelen van a protestantizmusban, különösen azok között, akik a feltétel nélküli kiválasztást és a feltétel nélküli örök biztonságot vallják, vagy „szabad-ságot” a szentségről szóló tanításoktól. Napjaink vitája az evangélikusok között a „Felsőbbségi üdvösség”-ről emlékeztet Agricola nézeteire. Az egyik oldal azt állítja, hogy úgy üdvözülünk, ha egyszerűen megvalljuk Jézust Megváltónak. Sem az isteni megszomorodás, sem a bűn elhagyására irányuló döntés nem szükséges, bár mindkettő kívánatos. A megtérés pusztán a hit szinonimája, mely viszont csupán értelmi elfogadást jelent. A másik oldal azt állítja, hogy lényeges az igazi megtérés; az embernek meg kell vallania Jézust úgy is, mint élete Megváltóját, úgy is, mint élete Urát, ha valóban újjá akar születni.

A kérdésre a válasz, akár a megelőzi a megtérés a hitet, akár követi azt, attól függ, hogy miben határozza meg valaki a hitet. Ha az nem pusztán értelmi felfogás vagy egy folyamat, akkor nem tartalmazza a teljes újszövetségi üdvösségi tapasztalatot, mely magában foglalja a megtérést is. Bibliai értelemben azonban a megmentő hit kapcsolat Istennel, mely magában foglalja az evangéliumnak való engedelmességet, és a keresztyén kezdetet. Röviden, ha a hiten valaki egyszerűen csak a biblia tanítások elfogadását érti, akkor a hit az első lépés, melyet a megtérés, a vízkereszt és a Szent Szellem keresztség követ. Ha a hiten valaki a helyes és teljes választ érti az evangéliumra, akkor magában foglalja az előző elemeket.

Vita a belső megigazulásról

Andrew Osiander (1498-1552) robbantotta ki a második a vitát a XVI. századi lutheránus körökben. A legtöbb lutheránussal ellentétben afféle misztikus volt, vagy belső szellemi tapasztalatokra hajlott. Noha maga Luther drámái megtérésen ment keresztül, meghatározása a hit általi megigazulásról kevésbé érintette a belső tapasztalatot. És inkább Krisztus történelmi munkájára, valamint Isten előre eldöntött választására összpontosított. Luther elítélte a „buzgókát”, amiért túl nagy hangsúlyt fektettek a szellemi tapasztalatokra.

Osiander azzal válaszolt a lutheránus irányzatra, mely lecsökkentette a személyes szellemi tapasztalatást, hogy azt tanította, a megigazulás a bennünk lakozó Krisztus munkája. Ez nem pusztán absztrakt teológiai felfogás, mely által Isten felruház törvényes igazsággal egy személyt anélkül, hogy az ember személyes tapasztalatot élne át. Inkább Krisztus az, aki jön, hogy lakozzon a hívőben, és így felruházza őt saját igazságával. Az igazság Krisztus szelleme által jön.

A *Formula corncordiae* elvetette a gondolatot, hogy a megigazulás a bennünk lakozó Krisztus által jön. Ez inkább Isten objektív cselekedete, amely kizárólag a Golgotán alapul. Krisztus a mi igazságunk, nem csak a szelleme által, hanem a teste által is, mivel mindkettő a természetéhez tartozik. A megigazulás lényege Isten törvényes elismerése, és nem egy belső tapasztalat. Bár mind a megigazulás és a megújulás egyidejűleg történik, a hangsúly nem egy belső átalakuláson van, hanem törvényes státuszunk megváltozásán Isten szemében.

Vita azon, mi lényeges

A következő vita az *Augsburgi* és a *Lipcsei Interim* aláírásának jelentősége körül zajlott. A kérdés az volt, mely tanok lényegesek, és melyek nem. A teológusok úgy nevezték, adiaphorista vita, mely az „lényegtelenek” szóból származott.

Mint láttuk, Melancthon azzal érvelt, hogy egyes tanok nem lényegesek, ezért témájukban kompromisszum köthető. Vele szemben néhány keményvonalasabb lutheránus, különösen Matthias Flacius azt mondta, minden lényeges, amikor eljön a hit megvallásának ideje. Ami-

kor alá kell írni egy nyilatkozatot a hitről, és ki kell állni az igazság mellett, akkor semmit sem lehet megtagadni.

Melanchthon azzal válaszolt, hogy ez a felfogás visszavezet a Katolikus Egyház önkényeskedő megközelítéséhez, mellyel az egyház mindenkit arra kényszerített, hogy igazodjon minden iotához. Nem hagynak helyet a keresztény szabadságnak.

A *Formula concordiae* kimondja, hogy egyes dolgok lényegesek, míg mások nem. Egyes tanok lényegesek az igazi kereszténységben és az üdvösséghez. Más tanokban hinni kell ugyan, de nem lényegesek a hithez. Másfelől vannak körülmények, melyekben minden lényegessé válik.

Vita a jócselekedetekről

A negyedik vita John Major (1502-74) tanítása körül zajlott, aki az antinomianusokkal szemben a másik végletbe esett azt állítva, hogy a jó cselekedetek szükségesek az üdvösséghez. Azzal érvelt, hogy a hit elengedhetetlen az üdvösséghez, és a hit szükségszerűen jó cselekedeteket hoz létre; tehát a jócselekedetek szükségesek az üdvösséghez. Ez a következtetés azonban aláássa a lutheránus teológia és az egész protestáns reformáció alapját.

Az ortodox lutheránusok válasza az volt, hogy az üdvösség egyedül hit által van. Nem mondhatjuk, hogy a jócselekedetek szükségesek az üdvösséghez, de a jócselekedetek fontosak.

Mivel Luther megkérdőjelezte Jakab levelét, követői valószínűleg figyelmen kívül hagyták annak bibliai üzenetét, pedig az segít megvilágítani a helyes középutat az antiomianista szélsőség és a majorista szélsőség között. Azt tanítja, hogy a megmentő hit olyan hit, mely mindig cselekedeteket hoz létre. Nem mondhatjuk, hogy a cselekedetek szükségesek az üdvösség megszerzéséhez, vagy akár megtartásához, de mondhatjuk, hogy azt a hitet, amely megment, mindig cselekedetek bizonyítják. Ha egy keresztény nem mutat jócselekedeteket, akkor vagy nincs igazi hite és nem újult meg kezdettől, vagy elhagyta a megmentő hitet. A cselekedetek sosem üdvösségszerzésre valók, hanem szükséges bizonyítékai az üdvösségnek.

Vita az emberi akaratról

A szinergisztikai vita – a szinergisztika két vagy több elem egymásra hatására vagy együttműködésére utal – mely Melanchthon gondolatától ered, mely szerint a megtérés az Ige, a Szellem, és az emberi akarat eredménye. Következésképp az ember nem kizárólag azért üdvözülni, mert Isten erre rendelte, hanem azért is, mert elfogadja Isten üdv munkáját benne.

Flacius és már keményvonalas lutheránus azzal vádolta Melanchthont, hogy elárulja Luther eredeti nézeteit. Azt állították, hogy az üdvösség kizárólag predesztináció eredménye és az emberi akarat nem játszik szerepet.

Álláspontja védelmében Flacius a végsőig elment, azt állítva, hogy a természetünk szerint bűnösök vagyunk, és így nem az Isten képmását hordozzuk magunkban, hanem az ördögét. Eredetileg Ádám és Éva Isten képmására teremtetett, de elvesztették ezt a képet, amikor vétkeztek. Most az ördög képmását hordozzuk, így semmilyen módon nem tudunk közreműködni az üdvösségünkben.

A *Formula Concordiae* elvetette annak a gondolatát, hogy az ember az ördög képmását hordozza, de megerősítette Luther eredeti tanítását a predesztinációra vonatkozóan. Azt mondta, bűnben születünk, de bűn nem az emberi természet lényege: ez csak az ördöggel jelent meg. Bűnösök vagyunk, de nem vagyunk démoni vagy ördögi lények.

Ennek ellenére az emberi akarat sosem vezeti az embert a jó felé, tehát nem játszhat szerepet az üdvösségben. Egyedül a Szellem és az Ige hozza létre az üdvösséget az ember szívén.

ben. Az embereknek nincs választásuk az üdvösségre vonatkozóan, de szabad döntésük és cselekvésük van minden másban.

Vita az Eukharishtiáról

Ahogy a 2. fejezet leírja, Luther Márton ragaszkodott ahhoz, hogy Krisztus vére és teste fizikailag jelen van az Eukharishtiában. Zwingli és az anabaptisták egyszerűen szimbólumnak tekintették az Úrvacsorát, míg Kálvin azt tanította, hogy Krisztus jelenléte inkább szellemi, mint fizikai.

Néhány lutheránus elfogadta Kálvin spiritualista nézetét. Melanchthon ezt az álláspontot támogatta, de nem állt ki nyíltan mellette. A *Formule Concordiae* megerősítette Luther eredeti tanítását, melyet egytlényegűségnek neveztek.

Vita Krisztus személyéről

Az Eukharishtiáról szóló vita elvezetett egy másik vitához, mely az emberi és az isteni egyesüléséről szólt Krisztusban. Az átlényegülés megtartásához Luther azt tanította, hogy Krisztus emberi és isteni volta olyan kapcsolatban van, hogy fizikai teste több helyen is lehet egyidejűleg, különösen a különféle Eukharisztia-szertartásokban. Egyes lutheránusok Kálvin gondolkodását követték ezen a ponton, és azt mondták, hogy Krisztus emberi volta csak egy helyen lehet jelen egyszerre.

A *Formula concordiae* megerősítette Luther nézetét. Krisztus emberi volta részt vesz isteni természetének mindenütt jelenvalóságában olyan mértékig, hogy a teste több helyen is lehet egyidejűleg.

Vita a predestinációról

Végül egyes lutheránusok eltávolodtak a predestináció tanától (feltétel nélküli kiválasztás). Láttuk már az egyik aspektusát ennek az elutasításnak, az emberi akarat szerepének elfogadása miatt az üdvösségben.

A *Formula concordiae* támogatta a predestinációt egy kitételrel: megerősítette a kiválasztást, nevezetesen azt, hogy Isten feltétel nélkül kiválaszt vagy predestinál mindenkit, aki üdvözl. A *Formula* azonban nem mond semmit a kárhozatról. A lutheránusok elzárkóztak a kettős predestináció fogalmától, azaz attól, hogy Isten a megváltatlanokat a tűz tavába predestinálja.

Logikailag ha az egyszeri predestináció igaz, akkor a kettős predestinációnak is igaznak kell lennie, mivel az üdvösség kizárólag Isten kiválasztása alapján lehetséges, és Isten az, aki elutasítja, hogy valakit üdvösségre válasszon ki, tehát azokat kárhozatra választja. Ám túl keményen hangzott az, hogy Isten egyeseket a pokolba küld, nem más okból, mint saját kiválasztása következtében.

Az Egyetértés Könyve

A *Formula concordiae* széles körben sikeres kísérlet volt, hogy véget vessen a vidáknak, és összehozza a megosztott egyházat. Ebben az értelemben Melanchthon szellemiségét követte, amikor az egységre törekedett, de ami a tant illeti, nagyon közel áll Luther eredeti tanításához. Ugyancsak segít világosan megkülönböztetni a lutheranizmust a kálvinizmustól.

1580-ban kiadták az Egyesség könyvét (*Book of Concord*). Ez tartalmazta az *Apostoli hitvallást*, a *Nícei Hitvallást*, az *Athanáziai Hitvallást*, az *Augsburgi Megvallást*, Luther Kis és

nagy katekizmus-át, a *Formule Concordiae*-t, és három más írást Luthertől és Melanchthontól. Ezek a lutheranizmus alapvető dokumentumai.

George Calixtus és a szinkretista vita

Az *Formula Concordiae* egy másik vita támadt George Calixtus (1586-1656) tanítása nyomán, Németországban. Ezt nevezték szinkretista vitának: a szinkretizmus arra utal, hogy különféle forrásokból tesznek egymás mellé tanokat, és egymásba olvasztják őket. Calixtus célja az volt, hogy kibékítse egymással a kereszténység különböző ágait. Ha nem tudtak meg-egyezni, legalább abban értsenek egyet, hogy az összes többi is igazi keresztény egyház.

Álma nagymértékben beteljesedett a XX. században. Ebben az időben azonban a javaslata meglehetősen radikálisnak tűnt. Egyes csoportok szó szerint az életben maradásért küzdöttek, és sokan szenvedtek kemény üldözést a hitükért. Nem nagyon hajlottak arra, hogy más csoportokat testvérüknek tekintsenek, hanem eretnekeknek tartották őket.

A protestánsok azt mondták a Római Katolikus Egyházzal, hogy ő a Jelenések könyvében szereplő a nagy szajha, a pápa pedig az antikrisztus. A katolikus egyház kiátkozta a protestánsokat, mondván, hogy örökre átkozottak eretnekek, és kárhozottak. Még a protestantizmuson belül is elutasította az egyik a másikat, nem csupán, mint tévtanok hirdetőjét, hanem mint eretnekeket, hamis és nem igazi egyházakat. Luther Márton például elítélte a reformátusokat és az anabaptistákat mint eretnekeket, akik nem jobbak, mint a pogányok. A lutheránusok és a reformátusok üldözték az anabaptistákat, az anglikánok pedig üldözték a baptistákat és a kvé-kereket.

Ebben a környezetben Calixtus azt javasolta, hogy tegyenek különbséget az alaptanítások, és a másodlagos tanok között. Amíg egy csoport egyetért az alaptanításokkal, tekinthetjük azt igazi egyháznak, megváltott embereknek, még ha a másodlagos tanokkal nem is értenek egyet. Felismerve, hogy egy kívülről szervezett unió nem megvalósítható, Calixtus azt javasolta, hogy legalább tekintsék a keresztények egymást keresztényeknek, és valljanak meg belső szellemi közösséget. Végül külső közösség is létrejöhet.

A kérdés, amelyet ez a javaslat felvetett, ez volt: Melyek az alaptanítások? Calixtus úgy határozta meg, hogy azok, amelyekre szükség van az üdvösséghez. Megkülönböztetést tett az eretnokség, az üdvösséghez szükséges alaptanítások tagadása, és a tévedés között olyan tan esetében, amely nem érinti az üdvösséget. De hogyan határozzuk meg, mit kell hinni ahhoz, hogy üdvözlünk? Calixtus úgy válaszolt, hogy nézzük meg az első öt század megegyezését. Amikben a korai keresztény szerzők megegyeztek, azok legyenek az alaptanítások, melyekben meg kell egyezni.

Ez azon a következtetésen alapszik, hogy a Biblia többet jelent ki, mint amennyi az üdvösséghez szükséges. De ahelyett, hogy egyszerűen megnézték volna, mit nevez maga a Biblia alapvetőnek, ez a megközelítés a bibliai idők utáni szerzőket tekinti az igazság legfőbb döntőbíráinak.

Protestáns nézőpontból gondok voltak ezzel a javaslattal. Először is, úgy tűnt feladnak az Szentírás kizárólagos tekintélyéből, amikor biblián kívüli írásokra alapoznak. Másodszor, a próba szerint, melyet Calixtus javasolt, a hit általi megigazulás nem szerepelt az alaptanítások között, mivel a Biblia utáni szerzők nem tanították azt egyértelműen.

Valójában a harmadiktól az ötödik századig számos kiemelkedő egyházi szerző világosan szemben állt a hit általi megigazulás protestáns felfogásával, és érdemszerzőknek nevezték a jócselekedeteket. Továbbá a legtöbb protestáns nem vallotta, hogy a vízkeresztség alapvető az üdvösséghez, míg az első öt évszázadban egyöntetűen alapvetőnek tartották.

Következésképp a protestánsok, mint egész, és különösen a lutheránusok, (Calixtus előleges hallgatósága) nem fogadták el ezt a javaslatot. Egyes lutheránus teológusok azzal érveltek, hogy minden, amit a Biblia kijelent, alapvető, s ezzel csaknem minden elhajlást eretnek-

ségnek bélyegeztek. Más teológusok nem képviseltek ilyen szigorú álláspontot. Ők elismerték, hogy más gyülekezetekben is üdvözülhetnek az emberek, de helytelen lenne ezeket a gyülekezetek igazi egyháznak tekinteni, az apostoli kereszténység valódi kifejeződésének.

Gyakorlatilag a kor legtöbb protestánsa az utóbbi nézetet fogadta el. A lutheránusok például elutasították, hogy a reformátusokat igazi egyháznak tekintsék, de elismerték, hogy néhány kálvinista üdvözülhet.

Napjainkban a protestantizmus különböző ágai hajlandók követni George Calixtus alapfilozófiáját. Továbbá a protestantizmus fő ága és a katolikusok is hasonló megközelítésben állnak hozzá egymáshoz.

Tanok a Bibliáról

Luther és a korai lutheránusok elfogadták a Biblia ihletettségét, de a későbbi lutheránusok felismerték a szükségét e tan további kidolgozásának. Megerősítették a Szentírás isteni eredetét, ihletettségét és tekintélyét. Azt mondták, az ihletés a Szellem különleges munkája, amely inkább a szöveg leírásához, semmint a leírójához kapcsolódik. Továbbá az ihletettség teljes és szó szerinti (kiterjed minden szóra). A racionalizmussal szemben kihangsúlyozták a keresztény tanok kinyilatkoztatás természetét.

Szent Szellem keresztség

A hagyományos lutheránus teológia és tapasztalat nem hagy sok helyet a Szent Szellem keresztségnek a nyelveken szólás jelével. Ez különösen igaz a felekezeti ortodoxia idején – az 1500-as évektől az 1600-as évekig.

Ahogy azonban az idő haladt, sok lutheránus vágyott egy mélyebb, buzgóbb személyes kapcsolatra Istennel. Az 1700-as években ez a vágy a pietista mozgalomban nyilvánult meg, köztük a moravianusokban, akik körében jelentések szerint megjelent a nyelveken szólás, különösen Németországban (Lásd 11. fejezet).

Az 1800-as években számos esetben feljegyezték a Szent Szellem kitöltését a lutheránusok között. A nyelveken szólás megjelent Gustav von Below lutheránus követői körében a század elején.⁷ 1841-43-ban a svéd readerek (Lasare) hasonlóképpen nyelveken szóltak.⁸ Napjainkban a pünkösdi és karizmatikus mozgalmakban sok lutheránus betöltekezett Szent Szellemmel a nyelveken szólás kezdeti jelével.

Összefoglalás

A lutheránus és református ortodoxia rövid összegzését és értékelését együttesen a 10. fejezet végén adjuk meg.

10. A református ortodoxia

Akárcsak a lutheránus, a református mozgalom is átment a megerősödés, a kristályosodás és a kialakulás időszakain, mielőtt elérte azt a formáját, melyet ma református vagy presbiteriánus egyháznak ismerünk. Ez a folyamat a tizenhatodik század elejétől a tizenhetedik század közepéig tartott.

A legkorábbi jelentős református hitvallás az *Első Helvét (Svájc) Hitvallás* volt, melyet Heinrich Bullinger és mások írtak le 1536-ban. (Bullinger Zwingli utóda volt Zürich-ben.) Svájc minden református kantonja elfogadta ezt a hitvallást.

1566-ban felváltotta ezt a *Második Helvét Hitvallás*, egy részletesebb értekezés Bullinger tollából, melyet csaknem valamennyi református gyülekezet elfogadta Európában. Egy másik széles körben elfogadott református dokumentum a *Heilderberg Katekizmus* volt, mely 1563-ban keletkezett Pfalzban, egy református német államban.

A predestináció további fejlődése

A tizenhatodik, tizenhetedik századi református teológia legjelentősebb fejlődése a predestináció tanának kidolgozásában és kierjesztésében mutatkozott. Bár Augustine, Luther, Zwingli és Kálvin valamennyien tanították a feltétel nélküli kiválasztás tanát, a Kálvinisták elmélyedése ebben a tanban, és annak részletes kifejtésével azt eredményezte, hogy a tant elsősorban a református mozgalommal azonosították.

Kálvin a predestinációt az üdvösségtan részeként tanította. Nem úgy mutatta be, mint teológiájának középponti elemét, és elismerte megértésének nehézségét, miért használta Isten ezt a módszert, de kényszerűen úgy érezte, hogy tanítania kell, saját bibliai felfogása alapján.

Ezzel ellentétben a későbbi kálvinisták, mint Beza, Vermigli, Knox és különösen Jerome Zanchi (1516-90) a predestinációt Isten természetéből vezette le. Isten előre ismeretére, előre látására, mindentudására és mindenhatóságára tekintettel a predestináció az egyetlen lehetséges következtetés. Ez logikus szükségszerűség; nincs lehetséges alternatíva. Ez a megközelítés a predestinációt teológiájuk sarokkövévé tette.

Néhány teológus, mint Theodore Beza (Kálvin utóda), tovább lépett azzal, hogy Isten eldöntötte a kiválasztást és a kárhozatot, mielőtt Ádám vétkezett. Más szavakkal, mielőtt a bűn egyáltalán megjelent az emberiségben, Isten már eldöntötte, hogy némelyeket a tűznek távára ítél az örökkévalóságban. Ezt az álláspontot nevezzük supralapsarianizmusnak (lapse - „bűn eset előtti”), mely szemben állt az infralapsarianizmus nézetével.

Az infralapsariánusok azzal vádolták a supralapsarianistákat, hogy igazságtalanná teszik az Istent. Az ember egyszer vétkezett, érveltek, Isten nem köteles üdvözíteni senkit, tehát nem tiltakozhatunk, ha csupán néhány embert üdvözít. Ha azonban a predestináció már a bűn eset előtt fennállt, akkor Isten lenne a bűn szerzője, és olyasmiért ítélné örök kárhozatra az elvesztetteket, amelyet Ő okozott, és amelyet nem lehetett elkerülni.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ha Isten természete valóban megkövetelné a predestinációt, akkor a supralapsarianus álláspont tűnne helyesnek. Nem kálvinista nézőpontból a supralapsarianizmussal szembeni erőteljes érv nem csak ezt a nézetet dönti meg, hanem az egész predestináció-tant is.

A lutheránus *Formula concordiae*-val ellentétben a kálvinista teológia azt állítja, hogy Isten egyes embereket kárhozatra predestinált. Kihangsúlyozták a kettős predestinációt: Isten előre elrendelte minden ember sorsát, akár kiválasztásra, akár kárhozatra.

A későbbi kálvinisták tanították a korlátozott kiengesztelés tanát, melyre Kálvin célzott, de sosem állított határozottan, E nézet szerint Krisztus nem az egész világért halt meg, hanem csak a kiválasztottakért, akiket Isten előre kiválasztott.

Összefoglalva a későbbi teológusok a kálvinista rendszert eljuttatták végső következtetéséhez és következményéhez, vagy talán azon is túl. A predestináció különböző nézőpontjai körüli viták elterelték a figyelmet más témákról, melyek fontosak voltak Kálvin János eredeti teológiájában.

A Dorti Szinódus

Egy holland kálvinista, Jacob Arminius (1560-1609) megkérdőjelezte a predestinációt. 1610-ben a követői kiadták a *Tiltakozás*-t, amely elvetette a predestinációt, és úgy lettek ismertek, mint arminianusok vagy remonstrantisták (tiltakozók). A kálvinisták hevesen vitatták a kérdéseiket, és végül az 1618-19-es Dorti (ma Dordrecht, Hollandia) Szinódus nyújtott megoldást.

A Dorti Szinódus teljesen megerősítette a predestinációt, lefektetett öt pontot, mely klaszikus kifejeződése lett a kálvinista ortodoxiát. Ezek a pontok logikusan függenek a többi ponttól, tehát ha az egyik megdől, mindegyik megdől. Az azonosításuk a TULIP kezdőbetűkkel a legegyszerűbb.

1. *Teljes romlottság.* Az ember teljesen gonosz, teljesen romlott. A bűn minden emberre elhatott, és csak Isten kegyelme mentheti meg őket. Nem csupán bűnös természete van az embernek (amit az arminianusok tanítottak), hanem kifejezetten bűnös, és a bűn olyannyira áthatotta egész lényét, beleértve az akaratát is, hogy ha választásai lehetősége van arra, akarja-e szolgálni Istent, mindig azt fogja választani, hogy nem. De a teljes romlottság nem jelenti azt, hogy az ember sosem tud jó dolgokat elképzelni, vagy azokra vágyani. Röviden: a teljes romlottságnak technikai jelentése van a kálvinizmusban: a bűn olyannyira megrontotta az emberi akaratot, hogy csak Isten kizárólagos döntése (feltétel nélküli kiválasztás és visszautasíthatatlan kegyelem által) mentheti meg az embereket.

2. *Feltétel nélküli kiválasztás.* Isten saját belső döntése alapján választ ki egyes embereket az üdvösségre. A döntésének nincs feltétele. Nem az emberek cselekedetei, válasza, vagy az Ő előre ismerete alapján választja ki őket.

3. *Korlátozott kiengesztelés.* Jézus Krisztus csak azokért halt meg, akiket Isten előzőleg kiválasztott. Nem azért halt meg, hogy mindenkit a világon megváltson, és az áldozata nem terjed ki minden egyénre.

4. *Ellenállhatatlan kegyelem.* Az ember nem állhat ellene Isten megmentő kegyelmének. Azok, akiket Isten kiválasztott, elkerülhetetlenül üdvözülnek. Természetesen Isten beszámítja az ember akaratát, hogy a kiválasztott vágyik Istenre, és nem akar ellenállni. Ha az ember ellene állhat Isten kegyelmének, akkor a teljes romlottsága miatt ellene is állna. Ha Isten átadná a döntést az embernek, senki sem menekülne meg.

5. *A szentek megőrzése.* Azok, akiket Isten kiválasztott, mindvégig ki fognak tartani, és üdvözülnek. Nem eshetnek ki a kegyelemből. Ezt a pontot gyakran nevezik feltétel nélküli örök biztonságnak, vagy népszerűen: „ha egyszer megmenekültél, örökre megmenekültél”. Egyedül Isten választása determinál valakit az üdvösségre a kezdettől a befejezésig, tekintet nélkül az egyén megtérése utáni magatartására, döntésére vagy cselekedeteire.

Arminianizmus

A kálvinizmus fenti öt kulcspontjával ellentétben Arminius a következőket tanította:

1. *Egyetemes megelőző kegyelem.* Az emberek bűnösök, de Isten mindenkinek kegyelmet ad, képessé téve az embereket a döntésre az üdvösség mellett. A „megelőző” arra a kegyelemre utal, amely megelőzi az üdvösséget. Arminius nem tagadta, hogy a bűn megrontotta az emberi akaratot, és az emberi természet minden más aspektusát is, de azt mondta, hogy Isten megoldást nyújtott erre a kereszten.

Mivel a bárány megöletett a világ teremtése előtt, Isten az egész emberi faj számára biztosítja a kegyelmet. „Mert megjelent az Isten idvezítő kegyelme minden embernek,” (Tit. 2.11.) (Lásd még ApCsel. 17,30.; Róma 2,4.) Ez a kegyelem nem elkerülhetetlenül menti meg őket, hanem odavonja, megnyeri őket, megvilágosítja az elméjüket és a szívüket, és győzedelmeskedik a bűnös természetén olyannyira, hogy képesek legyenek elfogadni, vagy elutasítani Isten tervét. Arminius így magyarázza:

Azok, akik engednek Isten elhívásának, szabadon alávethetik magukat a kegyelemnek; bár a kegyelem már előre feltüzeli, ösztönzi, vonja és közreműködővé teszi őket: és abban a pillanatban, amikor ténylegesen a kegyelmet, megkapják a képességet az elutasításra is.¹

2. *A kiválasztás előre ismereten alapszik.* Isten üdvösségre választotta azokat, akik elfogadják az Ő üdvösségtervét. Isten mindent tud, beleértve a jövőt is, de az előre ismeret nem azonos a predesztinációval. Bár Isten tudja, mi fog történni, nem Ő rendeli el, sem nem Ő okozza, ami történik. Az üdvösség Isten kegyelméből adatik, de az embernek el kell fogadnia Isten tervét az életére nézve. Arminius szavaival:

Minden meg nem újult embernek szabad akarata és képessége van arra, hogy ellenálljon Isten tanácsának önmagával szemben, és elutasítsa Isten kegyelmét, és ne nyissa meg a szíve ajtaját a kopogtatásra; és ezeket megteheti, különbség nélkül, a *választott* is, az *elkárhozó* is.²

Arminius érdekes választ kínált fel arra a kérdésre, hogyan viszonyul egymáshoz a megtérés és a hit, mely, mint a lutheránusok esetében láttuk, nehézséget okoz azok számára, akik a feltétel nélküli kiválasztásban hisznek: „A megtérés megelőzi a (megmentő) hitet Krisztusban; de követi azt a hitet, mely által hisszük, hogy Isten kegyelmébe akarja fogadni a bűnbánó bűnöst.”³

Az arminianusok rámutattak, hogy sok bibliai igevers úgy beszél az üdvösségről, mint amelyet az emberek elfogadhatnak vagy elutasíthatnak. Az üdvösségre való hívás mindenkinek szól, „aki akarja”, nem csupán a kiválasztottaknak. „Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” (Ján. 3,16.). „És a ki szomszédhozik, jöjjön el; és a ki akarja, vegye az élet vizét ingyen.” (Jel. 22,17.).

A Biblia beszél elrendelésről, de csak Isten tervével kapcsolatban. Például Isten rendelte el a keresztes és az egyházat. Ő garantálja az egyház végső úticélját, de az emberek dönthetnek, hogy benne lesznek az egyházban, vagy sem. Beszélhetünk az egyház feltétel nélküli kiválasztásáról egyetemesen, de ha egyénekről szólnak, azt kell mondanunk, hogy Isten kiválasztása az Ő választásának előre ismeretén múlik (Róma 8,29-30.).

3. *Egyetemes kiengesztelés.* Jézus valóban meghalt az egész emberi fajért. A kiengesztelés lehetővé teszi mindenkinek számára az üdvösséget, de mindenkinek személyesen kell alkalmaznia ennek előnyeit. „Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” (Ján. 3,16.). „És ő engesztelő áldozat a mi vétkeinkért; de nemcsak a mienkéért, hanem az egész világért is.” (1 Ján. 2,2.) „...az Úr...nem akarván, hogy némelyek elveszzenek, hanem hogy mindenki megtérésre jusson.” (II. Péter 3,9.).

A holland arminianus, Hugo Grotius (1588-1645), kifejlesztett egy irányadó teóriát a kiengesztelésről, melyet azonban a legtöbb arminianus nem fogadott el. Azt mondta, Krisztus nem azért halt meg, hogy fizessen a bűneinkért, hanem azért, hogy megmutassa, hogy bár Isten kész megbocsátani nekünk, a bűnt komolyan veszi, és annak mindig van következménye.

4. *A kegyelem elutasítható.* Az emberek elutasíthatják Isten megmentő kegyelmét. Noha Isten kegyelme minden embernek megjelent, nyilvánvalóan nem mindenki üdvözl. Egyesek a tűznek tavába jutnak a végső ítéletkor. Ennek oka az, hogy ellenálltak a Szent Szellemnek (Lásd ApCsel. 7,51.).

5. *A határozott álláspont hiánya a szentek megtartására vonatkozóan.* Arminius nem akart dogmatikus lenni abban a kérdésben, hogy egy megváltott ember elveszítheti-e az üdvösségét. Azt mondta, mindkét nézet ortodox, ugyanakkor rámutatott, hogy az egyház többsége mindig is elfogadta a kiesés lehetőségét a kegyelemből.⁴

Később az arminianusok általánosan megerősítették, hogy lehetséges kiesni a kegyelemből. Mint ahogy az embernek először válaszolnia kell Isten kegyelmére, ugyanúgy folytatnia kell azt ennek a döntésnek a megerősítésével hit által. Ha bármelyik pontnál eltávolodik Istentől hitetlenségben vagy engedetlenségben, akkor többé nem jár Isten kegyelmében, és végül elvész, ha megmarad abban az állapotban.

Sok bibliavers kihangsúlyozza annak szükségét, hogy folytassuk hitben, vagy figyelmeztet a kiesés veszélyére (Lásd. Pl. Róma 11,17-23.); Gal. 5,4.; Zsid. 2,1-4.; 10,38-39; 12,14-15.; Jak. 5,19-20.; II. Pét. 2,20-22.).

Napjainkban sokan elvetik a predestinációt, de ragaszkodnak az 5. ponthoz (megőrzés). Sok baptista beletartozik ebbe a kategóriába. Ők hiszik, hogy az embernek döntést kell hoznia az üdvösségéhez, de ha egyszer valaki meghozta ezt a döntést, sosem vonhatja vissza.

Gyakorlatilag a predestináció, különösen pedig a feltétel nélküli örök biztonság, arra a gondolatra ösztönöz, hogy a keresztények elkerülhetetlenül vétkeznek, rendszeres, talán napi szinten, de nem kell emiatt túlságosan aggódni. Mindezen túl az életmódjuk lényegtelen az üdvösségük szempontjából.

Ha valaki elhagyja az egyházat, és nagy bűnben él, amit általában „visszaesésnek” neveznek, a feltétel nélküli örök biztonság hívei jellemzően azt mondják, hogy soha nem volt igazán megváltott, kezdettől fogva. A hite elégtelen volt, - inkább „fejhit”, semmint élő hit. Ha azonban valaki igazán a választottak közé tartozik, végül vissza fog térni Istenhez. Közben mindvégig meg van váltva; Jézus mindvégig a megváltója, noha addig nem az Ura.

Másfelől, ha valakinek az egyházban kétsége van az üdvössége felől, a többiek sajtáságon meggyőzhetik arról, hogy fogadja el hit által, és ne kételkedjen abban, hogy hite vagy megtapasztalása igazi. Ily módon a megőrzés jelentéktelen közhelyé válik: ha valaki kitart, akkor kiválasztott volt kezdettől; ha valaki nem tart ki, elkárhozott (legalábbis nem megváltott) volt kezdettől fogva.

A Dorti Szinódus eredményeképpen a predestináció a kálvinista ortodoxia próbaköve lett. Ha valaki nem fogadja el az öt pontot, akkor nem ortodox kálvinista, még ha Kálvin maga nem is tette a predestinációt a teológiája középpontjába.

Szövetségi teológia

Egy másik felfogás, mely ismertté vált a kálvinizmussal kapcsolatban egy szövetségi teológia volt, noha maga Kálvin nem tanította. A XVI. században jelent meg Zacharias Ursinus (1534-83) és mások révén, és a XVII. században fejlesztette tovább Johannes Cocceius (1603-69) majd később a puritánok. E nézet szerint a Bibliát Isten emberekkel kötött szövetségi kapcsolata alapján magyarázzuk. Továbbá Isten még mindig a szövetségek alapján bánik az emberekkel. Egyes puritánok úgy tartották, hogy az állam (szoros szövetségben az egyházzal) ugyancsak benne volt az Istennel való szövetségben.

A szövetségi teológia szerint kezdetben Isten megalapította a „cselekedetek szövetségét” Ádámmal és Évával. Ha őrizték volna a kertet, és engedelmeskedtek volna Isten parancsának, sosem haltak volna meg. Mivel nem tartották meg a szövetséget a maguk részéről, bűnbe es-

tek, és Isten új szövetséget vezetett be: a „kegyelem szövetségét.” Ez a szövetség hozott üdvösséget kizárólag kegyelemből, Krisztusban való hit által azoknak, akiket Isten kiválasztott.

A XIX. században egy hasonló tan jelent meg az angliai Plymouth-i Testvérek között J. N. Darby-val. Tanította a diszpenzacionalizmust vagy korszakokat, mely felosztotta Isten megváltó munkáit korszakokra. Isten különböző alapokon ajánlotta fel az üdvösséget. Hagyományosan a diszpenzacionalizmus azt tanította, hogy Mózes törvénye alatt Isten „cselekedeteket” várt el a törvénynek való engedelmesség formájában, ahogy az üdvösséghez szükséges volt, de az újszövetségi egyházban hitet vár el minden fajta engedelmesség nélkül.⁵

A mai diszpenzacionalisták módosították az álláspontjukat, mondván, hogy minden korszak üdvössége kegyelemből van, hit által.

A szövetség-teológusok és diszpenzacionalisták nézetei szemben állnak egymással, de sok szempontból az alapelveik ugyanazok. Mindkét felfogás minimálisra csökkentette a „hit általi engedelmességet”, mondván, hogy az engedelmesség válasza, mint a megmentő hit része, a cselekedetéből való üdvösség mellett szólna. Egy másik bibliai megközelítés annak felismerése, hogy Isten a különböző korszakokban különböző módon bánt az emberekkel, és különböző szövetségeket kötött velük, de minden korszak üdvössége kegyelemből van, mely Krisztus engesztelő áldozatán alapul. És minden korszakban a megmentő hit magában foglalja az engedelmességet Isten korszakra vonatkozó tervének.

Westminsteri Hitvallás

Ahogy már a 8. fejezetben szoltunk róla, amikor az Angliai Egyház szakított Rómával, eleinte nem volt saját szilárd protestáns teológiája. Az idő multával a vezetők kezdték elfogadni a kálvinizmus legtöbb tételét, mint pl. Kálvin tanítását a szentségekről.

A puritánok, az anglikán egyház egyik ága, akik meg akarták teljesen tisztítani az Angliai Egyházat a nem biblikus hitvallásoktól és gyakorlatoktól, szigorúan kálvinisták voltak. Elfogadták a predesztinációt és többségük átvette az egyházvezetés presbiteriánus formáját, noha sokan inkább a független, kongregacionális forma mellett döntöttek.

A *Westminsteri Hitvallás* (1646) a kálvinizmus nyilatkozata, melyet elfogadtak az angol puritánok, akik a presbiteriánus egyházvezetést részesítették előnyben. Ez az elsődleges hitvallása a mai presbiteriánus egyháznak. A református egyházak, melyek az európai kontinensről indultak ki, korábbi hitvallásokat vettek alapul, latin és nemzeti nyelveken, mint pl. a *Francia Hitvallást*, melyet Kálvin és tanítványa, De Chandieu (1559) írt, a *Belga Hitvallást* (1561), és a *Második Helvét Hitvallást* (1566).

A *Westminsteri hitvallás* túlnyomó részben kálvinista, de tartalmaz néhány olyan elemet, amely nem nyomatékos Kálvin írásaiban. Tanítja az eredeti bibliai szöveg ihletettségét, amit Kálvin tanított, de tovább megy annál, határozottan állítva a Biblia tévedhetetlenségét, mely logikus következménye az ihletettségnek. Ugyancsak nyomatékosan kihangsúlyozza a predesztinációt, és Magának Istennek a természetéből vezeti le azt.

A *Westminster Hitvallás* világosan különbözik Kálvin felfogásától a Szombat kérdésében. Kálvin azt tanította, hogy a Szombat az eljövendő dolgok árnyéka volt, mely beteljesedett és megszűnt Krisztusban. Különbséget tett a szertartási törvények és az erkölcsi törvények között, mondván, hogy csak ez utóbbi érvényes az újszövetségi hívőkre. A Szombatot a nyugalom szertartási előképének tekintette, melyet Krisztusban találtunk meg, tehát a keresztyéneknek nem kell azt szó szerint megtartani.

Később a kálvinisták úgy döntöttek, hogy a Szombat még mindig érvényben van. Nagy hangsúlyt helyeztek a Tízparancsolatra, melyek közül mindet erkölcsi természetűnek tartották, így kötelezőnek a keresztyénekre nézve. Ezért elvetették azt a gondolatot, hogy a szó szerinti Szombat el lett törölve Krisztusban. Ehelyett átalakult: az újszövetségi időkben a vasárnap lett

a keresztény Szombat. Az Ószövetség Szombat-törvénye ma is érvényes, de vasárnap és nem szombaton.

A *Westminster Hitvallás*-t követve a későbbi kálvinisták áttették a Szombat törvényét vasárnapra. Következésképp azt tartották, hogy bűn dolgozni, játszani, vásárolni vagy eladni vasárnap. Az amerikai gyarmaton a puritánok keresztül vitték a „kék törvényt”, amelyben megtiltották a nyilvános vásárlást vagy eladást vasárnap, és ezeknek a törvényeknek a többi része fennmaradt a XX. század közepéig.

A Biblia azonban nem mondja, hogy Isten valaha is áttette volna a Szombatot Vasárnapra. Az 1800-as évek közepén a Hetednap Adventisták nagy csoportot képeztek Amerikában, akik elvetették a presbiteriánus álláspontot, és visszahelyezték a Szombatot szombatra. Újszövetségi nézőpontból mindkét kísérlet a szó szerinti Szombat visszaállítására tévedés. (Lásd ApCsel. 15,19-29.; Róma 14,5-6.; Gal. 4,9-11.; Kol. 2,16-17.).

A keresztények szellemi nyugalma a Szent Szellemben van; Ilyen értelemben minden nap Szombatnap. (Lásd Ésa. 28,11-12.; Máté 11,28-29.; Zsid. 4,9-11.) Természetesen a Biblia tanítja, hogy a keresztényeknek össze kell gyűlnie és el kell különítenie egy időt az imádatra és a nyugalomra, de nincs törvényes előírás arra nézve, hogy ez melyik nap legyen.

Szent Szellem keresztség

Ahogy az ortodox lutheranizmus, az ortodox kálvinizmus sem volt nagyon elfogadó a Szent Szellem kitöltésével kapcsolatban. Különösen igaz volt ez az után, hogy Kálvin azt tanította, a Szent Szellem keresztség a nyelveken szólás bizonyítékával többé nem elérhető.

Ennek ellenére a Szellemmel való betöltekezés megjelent a hugenották (francia protestánsok) körében, akik kálvinisták voltak, habár nem teljesen tették magukévá a szigorú Kálvin utáni ortodoxiát. Az 1600-as években szellemi ébredés söpört végig a hugenotta parasztok csoportján Dél-Franciaországban, akik ellenálltak XIV. Lajos király törekvésének, hogy őket a katolicizmusra áttérítse. Sokakat bebörtönöztek, megkínóztak, és megölték. Megfigyelések arról számolnak be, hogy az emberek nyelveken szóltak: iskolázatlan földművesek és gyerekek prófétáltak tiszta, előkelő francia nyelven; lelkes és látványos imádatot tartottak. És az embereket „megragadta a Szellem”.⁶

Ezeket az embereket camisard-oknak nevezték. Más néven „Cevenne-i próféták”-nak is hívták őket, utalva a hegységre, ahol éltek.

Ez a mozgalom az 1700-as években jött létre. Számos camisard Angliába menekült az üldözések elől, és az 1700-as években ott is ébredést indítottak el. Az angol megtérők ugyan csak szóltak nyelveken.⁷

Az 1800-as években Edward Irving, a Skót Egyház (presbiteriánus) pásztorja hirdetni kezdte a Skót és az Angliai Egyházban, hogy a Szellem csodálatos ajándékai ma is elnyerhetőek. Szolgálatára során sokan szóltak nyelveken (Lásd 13. fejezet).

Összegzés és kiértékelés

A XVI. század közepétől a XVII. század közepéig a nyugati kereszténység fő ágai megszilárdultak abban a formában, ahogy ma is léteznek. A római katolikusok megerősítették és kiterjesztették állásaikat a Trenti Zsina után (1563). A lutheránusok a *Egyesség könyve* (*Book of Concord 1580*) segítségével erősítették meg a pozíciójukat. Az anglikánok létrehozták a *Harminckilenc vallási cikkelyt* (*Thirty-nine Articles of Religion 1571*). A református mozgalom az Európa szívében elfogadta a *Második Helvét Hitvallás*-t (1566), és a presbiteriánusok Nagy Britanniában elfogadták a *Westminsteri Hitvallás*-t (1646). Az utóbbi nyilatkozatot tekintik a mai ortodox kálvinizmusnak, ám az jelentősen eltér Kálvin eredeti szellemiségétől.

Az anabaptistáknak volt egy korai nyilatkozatuk, a *Schleitheimi Hitvallás* (1527), de valamennyi csoport közül, amelyekről szót ejtettük, ők voltak a legkevésbé merevek. Ennek egyik oka, hogy nem helyeztek ugyanolyan hangsúlyt az ortodoxiára és a szervezeti ellenőrzésre, mint más csoportok; a másik, hogy olyannyira üldözték és szétforgácsolták őket, hogy nem volt alkalmuk kifejleszteni egy monolitikus struktúrát, mint mások. Természetesen kisebb csoportokban kidolgoztak különféle hitvallásokat.

A XVI. század második felében tehát kialakultak a klasszikus felekezeti álláspontok, a XVII. század pedig az ortodox hitvallások százada volt a nyugati kereszténységben. A kereszténység fő ágai hangsúlyt helyeztek a helyes tanbeli formulákra és a pontos teológiai azonosságra.

Bár fontos odafigyelni a teológiára, a tanbeli álláspontok túlhangsúlyozása a szellemi tapasztalatok elhanyagolásával gyengítő és végzetes is lehet. „A betű megöl, a lélek pedig megéleveníti.” (II. Kor 3,6.). Tehát nagy szükség volt mind a kontinensen, mind Nagy Britanniában egy szellemi ébredésre a XVIII. században.

11. A pietisták és a metodisták

A XVII. század végén elindult egy mozgalom Németországban, a pietizmus, válaszul a kor rideg ortodox teológiájára. Elsősorban nem teológiai válasz volt, hanem ismét a szellemi és gyakorlati keresztény életet helyezte középpontba.

Ahogy a 9. és 10. fejezetben már tárgyaltuk, a XVI. és a XVII. században mind a lutheránusok, mind a kálvinisták számos teológiai vitát tartottak, és nagy hangsúlyt helyeztek az ortodox hitvallásokra. Nagy energiát fektettek részletes tanbeli kinyilatkoztatás kidolgozására, az eretnekség azonosítására és elutasítására, és a különböző nézeteket valló emberek kirekesztésére és üldözésére.

Sokaknak úgy tűnt, hogy a teológusok csak szörszálhasogatók az elvont tanok témájában, miközben elhanyagolják a bibliai alapigazságokat és a keresztény életmódot. Az átlagemberek, de még a pásztorok is, kezdték úgy vélni, hogy a protestantizmus eltávolodott az Istenbe vetett személyes hittől, és elméleti, filozófiai rendszerré vált, melynek kevés köze volt a bibliai és a gyakorlati kereszténységhez. Nagyobb részben elfogadták az ortodoxnak tekintett tanokat, de át akartak lépni a tudományos viták és teológiai értekezések területéről a Istennel való személyes élmények és kapcsolat felé.

Spener és a pietisták

A pietizmusnak sok gyökere és sok támogatója volt, de közvetlenül Philip Jacob Spener (1635-1705), német lutheránus adott neki lendületet. 1675-ben írt egy nagy hatású könyvet *Pia Desideria* (*Pious Desires* vagy *Heartfelt Desires*) címen, ahonnan a mozgalom a nevét kapta. (Piety – kegyesség – szó az őszinte vallásos ösztönzésre, érzületre vagy vágyakra utal.) A könyvben felsorol hat „kegyes vágyat” vagy az „egyház helyes állapotát szolgáló javaslatot”, mely e mozgalom alapja lett. Ez a hat pont a következők voltak:

1. *A Biblia még kiterjedtebb használata, beleértve a bibliatanulmányozást kis csoportokban.* Ahelyett, hogy teológiai vitákra adnának alapot a hivatásos teológusoknak, tudományos szakértőknek, zsinatoknak, szinódusoknak és értekezéseknek, a hívőknek tanulmányozniuk kell a Bibliát kis csoportokban és házi összejöveteleken. Nem csak a lelkimunkásoknak kell hirdetni a teológiát a szószékről; az embereknek otthon is tanulmányozniuk kell a Bibliát.

2. *A hangsúly visszahelyezése minden hívő szellemi papságára.* Elméletben a protestáns mozgalom tanította, hogy minden keresztény Isten papja, de a gyakorlatban a legtöbb egyház a katolikus gyakorlatot fogadta el, mely szerint a teológia és a szolgálat csak a felszentelt papság privilégiuma. Spener azt akarta, hogy a laikusoknak is legyen szellemi felelősségük az egyházban, aktív szerepet hagyva nekik az egyház életében és szolgálatában.

3. *Hangsúly a szellemi megtapasztaláson és gyakorlaton a keresztény életben az ismeret mellett.* A hivatalos vitáknál az embereknek nagyobb szükségük van Magának Istennek a megtapasztalására. Meg kell tanulniuk, hogyan éljenek keresztényként, hogyan járjanak szentségben.

4. *A szeretet szellemében kezelni a vitákat.* Az embereknek elsősorban nem azért kell tanulmányozniuk a teológiát, hogy vitatkozni tudjanak a tanbeli ellenfeleikkel, és a teológiai vitákban nem szabad megfélemlíteni a szeretet alapelvéről, melyhez ragaszkodni kell.

5. *Pásztorok képzése az odaszánás irodalmában és gyakorlatában.* A lelkimunkások képzése csaknem kizárólag tanbeli szövegek ismertetésére korlátozódott, elhanyagolva a gyakorlati útmutatásokat az emberek vezetésére vonatkozóan a keresztény életben. Spener azt akarta, hogy a prédikátorok és a pásztorok ugyanúgy tanulmányozzák az odaszánás irodalmát, mint a teológiai értekezéseket, és kapjanak képzést az imádat irányításában, a hívők fegyelmezésében, és az emberek vezetésében a nagyobb szellemi megtapasztalások felé.

6. *A prédikáció középponti szerepének megújítása az emberek épülésére.* A prédikációnak a hívők tanácsolása, ösztönzése, és táplálása legyen a célja, semmint előadás legyen homályos tanokról. A prédikációk jellemzően gyakran voltak emelkedett és magasztos hangvételűek, mélyen teológiai, tudományos és vitázó természetűek. A lelkimunkás például prédikálhatott arról, hogy miért téves a kálvinisták (vagy a lutheránusok) predestináció tana, vagy a korlátozott kiengesztelés, vagy a supralapsianizmus. Spener gyakorlati prédikációkat szeretett volna, mely áldást jelent az emberek életére és szívük állapotára.

Spener gondosan megerősítette az ortodoxiát a klasszikus lutheránus álláspontból. Fenntartotta a hit általi megigazulást, a szentségekről szóló lutheránus tanítást, a keresztség alapvetőségét, és a konzubsztancinációt.¹

Spener aggódott kora erkölcsi züllöttsége miatt. Személyes szentségre szólította fel a keresztényeket, buzdítva őket „önfegyelemre, mely magában foglalja a tartózkodást a kártyától (szerencsejátéktól), tánctól és a színháztól, mértékletességre int az evésben, az ivásban és az öltözködésben.”² Különösen ellenezte az ékszerszerveletet, a díszes ruhákat, és a részegeskedést, kijelentve azt, hogy a pietistákra jellemző a „szabadságról való lemondás a megkérdőjelezhető kis dolgokban.”³ A pietisták általában egyszerűen öltöztek, és tartózkodtak a világi szórakozásoktól, az eskütételtől, a hadviseléstől, és a pereskedéstől.⁴

Bár a piteizmus lutheránus berkekből indult el, hamarosan kálvinista körökben is elterjedt. A pietisták általában megerősítették az anyaegházuk teológiáját, de elfogadták a hat alapelveket, melyeket Spener hangoztatott. Továbbá hangsúlyozták a bűnbánatot és egy megtérési élményt, amely megváltoztatja az ember életét. Tehát a gyakorlatban volt egy jelentős magatartási és életmódbeli különbség a hasonló vallási csoportokkal szemben.

A pietistákat ugyancsak misszionáriusi buzgalom jellemezte, amely nem volt jellemző a protestánsokra. Míg a katolikusok régóta küldtek misszionáriusokat a nem katolikus területekre, a protestánsok energiájuk nagy részét saját tanaik kidolgozására fordították, hogy levessék magukról a katolicizmus igáját, és harcoltak egymás állítólagos eretneksége ellen. Továbbá a predestináció tana, melyet többségük támogatott, elbátortalanította az áldozatkész misszionáriusi erőfeszítéseket, hisz missziózás ide vagy oda, Isten már eldöntötte, melyek azok a pogányok, akik üdvözlnek.

A Testvérek Egyháza

Habár a pietista mozgalom a létező felekezeti rendszeren belül működött, két jelentős új csoport kialakulását segítette elő: a Testvérek Egyházát, mely a reformátusok között kelt életre, és a moravianusokat, akik a lutheránusok közül kerültek ki. A testvéreket Dunkereknek is nevezték a hármas bemeztkezésük miatt, mely a német Schwarzenau-ból indult 1708-ban és gyorsan elterjedt Amerikában. Mind az anabaptizmus, mind pedig a pietizmus hatással volt rájuk. A Testvérek a protestáns teológia fő ágához tartoztak. Öt gyakorlati pontot tanítottak a keresztény élethez: pacifizmus, mértékletesség (köztük az alkoholtól való tartózkodás), egyszerű élet (a luxus és a tisztátalan szórakozások kerülése, és a személyes és családi élet helyes igazgatásának hangsúlyozása), minden ember testvérsége, és a Krisztusnak való engedelmeség a hitvallásokon felül.

Zinzendorf és a moravianusok

A moravianusok a pietista mozgalom előtti időkből, a Cseh Testvérektől, vagy Unitas Fratrumtól eredtek (Testvérek egysége), akik Husz János tanítványai voltak Morvaországban és Csehországban. (Husz a reformáció előfutára volt a XV. Században. Morvaország és Csehország ma a Cseh Köztársaság részei.)

Az üldözés elől 1722-ben néhány morvaországi Testvér Németországban telepedett le, Nicolas Ludwig Zinzendorf gróf birtokán, és ott megalapították Herrnhut falut. Zinzendorf, egy lelkes pietista, aki átadta magát Jézus Krisztusnak, huszonkét éves korában megszervezte ezeket a hívőket, és pietista érzelmeket gyűjtött bennük. Hamarosan ő lett a püspökük.

1727 augusztus 13-án meghatározó esemény történt Herrnhutban, melyet a morva történészek úgy írtak le, mint a „Szent Lélek kitöltődésének a jelét”, egy „modern pünkösdot”, és egy morva „Szent Lélek keresztséget”, hasonlítva azt a Joel 2-höz, az ApCsel 8-hoz, 10-hez és 19-hez. Az érintettek szavaival „a Szent Lélek eljött ránk, és azokban a napokban nagy jelek és csodák történtek közöttünk.”⁵

Különleges ima előzte meg és társult Istennek ehhez a megmozdulásához. A gyerekek is buzgón és könnyek között imádkoztak. Sokan egész éjjel imádkoztak, és „heves érzelmek uralkodtak el”. Rothe pásztor arról számolt be, hogy augusztus 10-én az egész gyülekezet leborult a porba, „és átjárta őket Isten csodálatos és ellenállhatatlan ereje”, és extázisba estek. Imádkoztak, énekeltek és sírtak éjfélig, azután elindítottak egy 24 órás imaláncot.⁶

Ez a szellemi ébredés számos új dalt eredményezett. Ezeknek csaknem mindegyikét Jézusnak címezték, Akit mint Istent imádkoztak.⁷ Nem sokkal ezután a moravianusok kiküldték első külföldi misszionáriusait, megtéve az első jelentős lépést a protestáns missziók felé.

A fenti feljegyzések nem említik kifejezetten a nyelveken szólást, de a történészek azt írják, hogy a nyelveken szólás társult Isten működéséhez a moravianusok között az 1700-as és 1800-as években.⁸

Túlnyomó részben a moravianusok tana lutheránus volt. Hangsúlyozták azonban az oda-szánt erkölcsös élet fontosságát a teológiai megszövegezésen túl.

John Wesley

Bár a szellemi megújulás az európai kontinensen ment végbe a XVIII. században, ezzel párhuzamosan Nagy Britanniában is szellemi fejlődés indult el, mely kiterjedt Amerikára is. Ennek az ébredésnek a kulcsszereplője John Wesley (1703-91) volt, az anglikán egyház lelkésze.

John és öccse Charles (1707-88) buzgó vágyat éreztek, hogy szolgálják Istent, és életüket odaszánják Isten akaratának. Az Oxfordi Egyetemen Charles és két másik hallgató megalapította a Szent Klubot, és hamarosan John lett a vezetője. A Klub célja az volt, hogy felépítse a tagok hitéletét és akadémiái tanulmányait. Egymással versengtek az önfegyelemben, a személyes odaszánásban, és tanulásban. Metodista megnevezéssel illették őket rendszeres metódusuk miatt.

Ebben az időben Wesley kiformálta teológiája nagy részét, de egy fontos szellemi tapasztalat még váratott magára. 1735-ben George Whitefield (1714-70) is tagja lett a klubnak.

Ugyancsak 1735-ben Wesley elhajózott Amerikába, hogy misszionáriusként szolgáljon Georgiában. Az úton találkozott egy csoport moravianussal, akik nagy hatással voltak Johnra szellemi életükkel. Mély benyomást tett rá nyugodt biztonságérzetük, és hogy dicsőítő dalokat énekeltek a vihar idején, amikor ő maga halálra volt rémülve, és nem volt személyes üdvbizonyossága.

1736-ban Charles betegen tért vissza Angliába. John Wesley nem sokkal később követte őt, kevés sikert könyvelhetve el missziói tevékenységében. Keresni kezdte a kapcsolatot egy moravianussal Londonban, aki beszélt neki a bűnbánatról, a megtérésről és az üdvösségben rejlő örömről. Nem sokkal ezután részt vett egy félhivatalos anglikán találkozón Aldersgateben. Miközben valaki felolvasta Luther előszavát a *Római levélhez írott kommentárjában*, Wesley drámai szellemi megtapasztalást élt át, melynek nyomán bízni kezdett Istenben és az üdvösségében, és erős bizonyosságot kapott Istentől.

Wesley még egy ideig fenntartotta a kapcsolatot a moravianusokkal. 1739 január 1-én például John és Charles Wesley, Withefielddel és más barátaikkal együtt töltöttek a moravianusokkal egy egész éjszakás imaalkalmat. John Wesley így számolt be róla: „Isten ereje hatalmasan kiáradt ránk, olyannyira, hogy sokan kiáltoztak túláradozó örömben, mások a földre estek.”⁹ Wesley el is utazott a moravianusokhoz Németországba, és találkozott Zinzendorffal.

Wesley-t továbbra is lenyűgözte a moravianusok spiritualitása, és átvette néhány gondolatukat és módszerüket. Végül azonban úgy vélte, túl misztikusok (szubjektív a spiritualitásuk) és nem értett egyet a kvietizmusukkal, vagy a mindennapi élettől való elszakadásukkal, és az igében való járatlanságukkal. Bár Wesley természetesen elfogadta a világi hatásoktól való elkülönülést, hitt abban, hogy keresztényeknek erőteljesen hatniuk kell az őket körülvevő társadalomra.

Ettől az időszaktól kezdve Wesley úgy érezte, hogy a küldetése ébredést hozni az anglikán egyházba. Nem akart egy új szervezetet létrehozni, vagy szembefordulni az anglikán struktúrával, hanem a hívőtársai megújulásán és megerősítésén dolgozott. Úgy tekintett az anglikánokra, mint akik üdvözülnek, de felismerte, hogy valami hiányszik a keresztény életükből, és mélyebb keresztény tapasztalatra akarta vezetni őket.

Wesley teológiája

Wesley túlnyomó részben továbbra is a hagyományos anglikán teológiát és egyházszervezetet támogatta. Ellenzett mindenfajta kísérletet a szentségek, vagy Ige prédikálásának elhagyására. Az eredeti egyházi nézeteihez híven úgy tekintett a vízkeresztségre, mint a keresztény megtérés és megújulás létfontosságú részére.¹⁰ Azt is elismerte, hogy a bemelegítés a bibliai mód, de megelégedett a meghintéssel.

Egy jelentős ponton elhagyta korának többségi protestáns nézetét: elvetette a predestinációt, és az arminianus felfogás mellett foglalt állást. Azt tanította, hogy Isten kegyelme az egész emberi faj számára adatott, hogy mindenkit elvezessen az üdvösségre (egyetemes megelőző kegyelem), de csak azok fognak üdvözülni, akik erre hittel válaszolnak. Azt is állította, hogy a keresztények kieshetnek a kegyelemből.

Wesley teológiája leginkább a megszentelődés, és a keresztény tökéletesség tanában különbözött. Az ő idejéig, a legtöbb protestáns hangsúlyozta a megigazulás tanát a megszentelődés (szentség) elutasításáig, Wesley azonban az utóbbit az előző mellé helyezte. Azt tanította, hogy amiképp hit által igazulunk meg, ugyanúgy hit által is szentelődünk meg.

Wesley teológiájában a megszentelődés a keresztény növekedés folyamata, mely a megigazulással kezdődik, de nem ér véget azzal. Ennek a folyamatnak a célja a teljes megszentelődés, vagy keresztény tökéletesség.

A keresztény tökéletesség megtisztulást jelent a belső büntől. Ez nem azt jelenti, hogy a keresztény elér egy pontot az életében, amikor már képtelen vétkezni, vagy amikor már többé nincs szüksége Isten kegyelmére. De a teljesen megszentelődött ember szándékosan többé nem sérti meg Isten törvényét. Eljut a szándékok, vágyak és gondolatok megtisztulásáig.

A teljesen megszentelődött ember még mindig ki van téve a tudatlanságnak, a tévedésnek, a külső kísértésnek, és a test erőtlenségének, ezek a dolgok pedig bűnre vihetik őt, ha hagyja. De Isten fokozatosan megtisztítja és átforgalmazza a belső természetét, a bűnös természetet, melyet Ádámotól örökölt, míg többé nem lesz kísértés forrása.

Wesley azt tanította, hogy a keresztények ne elégedjenek meg a megigazulás vagy a megtérés kezdeti tapasztalatával, hanem éljenek szent életet azzal a céllal, hogy megtisztuljon a belső büntől. Azt tanította, hogy a keresztények elérhetik a tökéletességet az életükben, de elismerte, hogy a legtöbb keresztény nem éri el.

Sok későbbi wesleyánus úgy határozta meg a keresztény tökéletességet, mint egy sajátos tapasztalatot, a kegyelem második munkáját. Mint ahogy a megtérés és a megigazulás azonosítható pillanat és meghatározható tapasztalat (a kegyelem első munkája), úgy állításuk szerint a keresztényeknek törekedniük kell egy ehhez járuló tapasztalatra is, melynek során Isten azonnal megtisztít a belső bűntől.

Wesley maga néha úgy beszélt a keresztény tökéletességről, mint pillanatnyi tapasztalatról, de kihangsúlyozta a folyamatos növekedést, mely a megigazulással kezdődik, és az egész keresztény élet során folytatódik. Bizonyos pontban egy keresztény elérheti a keresztény tökéletességet, de a megszentelődés vagy a keresztény növekedés folyamata továbbra is folytatódik.

Wesley szerint a keresztények élhetnek, és élniük is kell győzelmes életet a bűn felett. Ez a nézet átütőnek számított, mert addig a protestánsok – az anabaptisták kivételével, akik kevés befolyással bírtak Angliában – lényegében azt mondták, hogy a keresztények megigazult bűnösök. Ez azt jelentette, hogy még mindig a bűn kötelékében vannak, és rendszeresen vétkeznek. Az egyetlen különbség, hogy most már megigazultak.

A katolikusok ugyancsak elfogadták, hogy a keresztények továbbra is rendszeresen vétkeznek. Az ő megoldásuk az volt, hogy a bűnöket időnként meg kell vallaniuk és vezeklést kell tartaniuk. Kevés ösztönzés történt a bűn legyőzésére.

Wesley megszentelődés tana ezzel ellentétben azt mondja, hogy a keresztények győzhetnek a bűn felett időnkénti önvizsgálattal, kegyes fegyelemmel, módszeres odaszánással, és a világi örömek kerülésével. A megszentelődés nem automatikus megoldás a bűnre; a megszentelt ember még mindig felelősséggel tartozik a győzelemért. Nem élhet győzelmes életet, ha továbbra is különféle világi tevékenységeket folytat, mely felülkerekedik rajta.

Wesley hangsúlyozta a Biblia gyakorlati tanításainak való engedelmisséget az életmódra és az öltözködésre vonatkozóan, valamint sajátos útmutatásainak megtartását a világi befolyás és a szükségtelen kísértések elkerülésére. Megtiltotta, hogy „a hölgyek a gyülekezetében drága ruhákat vagy arany díszeket viseljenek... Azt gondolta, bűn vásárokra járni, ékszert vagy díszes ruhát viselni, színházat látogatni vagy táncolni.”¹¹ Egyesült Társaságának a tagjai fogadták, hogy kerülik (többek között) az alkohol fogyasztást, a keresztényekkel való pereskedést, az arany és a drága ruha viselését, a világi szórakozást, az ártalmas zenét és irodalmat, és a kölcsönkérést úgy, hogy valószínűleg nem tudják visszafizetni.¹² Tanított a dohány és az alkohol ellen.¹³

A *Öltözködési tanácsok azoknak, akiket metodistáknak neveznek* (*Advice to the People Called Methodist with Regard to Dress*) c. könyvében azt írta követőinek, hogy öltözzenek csinosan, de egyszerűen.¹⁴ A *Gondolatok az öltözködésről* (*Thoughts on Dress*) c. könyvében az I. Tim. 2,9-10. és a I Péter 3,3-4. igéit, és magyarázza azokat:

Semmi sem lehet nyilvánvalóbb: az arany, a drágakövek, és a költséges öltözék viselését, a haj göndörítését tiltják ezek az igeversek.... Ezért ha bárki azt mondja, hogy „Nincs semmi rossz ezekben a dolgokban, az ugyanolyan, mintha azt mondaná: „Nincs semmi rossz a lopásban vagy a házasságtörésben”.”¹⁵

Kritikusok azzal vádolták Wesley-t, hogy a cselekedetekből való üdvösség egyik új formáját propagálja. Azt kérdezték: Mennyire szentül kell valakinek élnie, mielőtt megváltást nyer? Ennek a rendszernek az alapján hogyan tudhatja valaki biztosan, hogy meg van váltva?

Válaszul Wesley megerősítette, hogy mind a megigazulás, mind a megszentelődés kegyelemből, hit által megy végbe. Isten az, aki képessé tesz minket, hogy győzzünk a bűn felett, ahogy hiszünk benne. Nem tudjuk kiérdemelni az üdvösséget cselekedetekkel vagy szent élettel, de Isten az Ő üdvözítő munkájának a részeként hatalmat ad nekünk a szentségre. Ha nem járunk megszentelődésben, nem tudjuk foganatosítani azt, amivel Isten felruházott minket. A

szentség Isten akaratának végrehajtásán múlik, és annak a kegyelemnek a felhasználásán, amelyet Tőle kaptunk.

Feltétel nélküli kiválasztás és feltétel nélküli örök biztonság helyett Wesley a bizonyosságot tanította. Nevezetesen azt, hogy Isten Szelleme bizonyosságot tesz bennünk, hogy Isten megbocsátott nekünk és mi az Ő gyermekei vagyunk, és biztosít minket arról, hogy Isten kegyelme által mindvégig ki tudunk tartani. (Lásd Róma 8,16-17, 35-39.) Van egy belső tanunk; tudhatjuk, hogy meg vagyunk váltva, amíg hitben járunk.

John Whitefield megmaradt a kálvinizmus mellett, és szakított Wesleyvel ebben a kérdésben. Ő és a legtöbb kálvinista a mozgalomban elvetette Wesley tanát a keresztyén tökéletességről is. Augustus Toplady az „Örök kőszál” (*Rock of Ages*) szerzője keményen támadta Wesley-t arminianizmusa miatt, de himnusza a megszentelődésről szóló nézetét tükrözi.

A metodisták

Végül a metodisták elkülönült felekezetté váltak, mert az anglikán egyház, mint egész, nem fogadta el Wesley üzenetét, sem szervezési képességeit. Az eredeti oxfordi klub mintájára kezdte szervezni a metodista csoportot vagy társaságot. Ezekben az emberek fogadalmat tettek, hogy szent életet fognak élni, kerülnek a világi örömeket, odaszánják magukat különböző területeken, összejárnak, elkötelezik magukat, és felelősséget vállalnak egymásért.

Ezek a metodista csoportok megjelentek mindenhol az országban. Wesley papságot szentelt fel a számukra, hogy biztosítsa őket arról, hallani fogják a megszentelődés üzenetét, és hogy követői részesülnek a szentségekből. Az anglikán egyház nem fogadta el ezeket a felszenteléseket, ezért a metodisták létrehozták saját gyülekezeteiket és lelkimunkásaikat.

A metodista ébredést sok új éneket eredményezett. Wesley termékeny himnusz-szerző volt, és énekein keresztül hirdette a metodista teológiát. Ismert himnusz a „O for a thousand Tongues to Sing”, „Christ the Lord Is Risen Today” és „Jesus Lover of My Soul”. Később készültek himnuszok wesleyánus témára, mint a „Blessed Assurance” Fanny J. Crosby-tól. A „Rock of Ages” a wesleyánus kifejezésekre utal mind a megigazulás, mind a megszentelődésre vonatkozóan: „Az a víz s a drága vér, Meleyet ontál a bűnér’, Gyógyír legyen lelkemnek, Bűntől s vádtól mentsen meg!”

George Whitefield erőteljes prédikátorrá vált, aki tömegeket vonzott szabadtéri igehirdetésre, ahol az emberek könnyek között tértek meg. Az ő ösztönzésére Wesley átvette ezt a módszert ugyancsak nagy sikerrel. Amikor egy papi méltóság megpróbálta őt korlátozni a szabadtéri összejövetelekről a parókiájára, Wesley így válaszolt: „Az én parókiám a világ”, mely a metodisták mottója lett. Wesley, Whitefield és mások nagy ébredési összejöveteleket tartottak Angliában és Amerikában, melyek során ezrek térek meg.

A metodista lelkimunkások nagy szenvedéllyel prédikáltak, és a hallgatóság heves érzelmeikkel és fizikai megnyilvánulásokkal válaszolt, hasonlóan a mai pünkösdiekhez. Történelmi feljegyzések leírják, hogy az emberek könnyeztek, kiáltoztak, remegtek, rángatóztak, földre estek és táncoltak Isten ereje alatt, ezért „kiáltozó metodistáknak” nevezték őket. Mélyen meg voltak győződve a bűnről, örvendeztek a megtérésükön, és túlradóan dicsérték Istent. Egy pártatlan történész azt írta: „Szélsőséges érzelmi zavarok, önkívület és különféle testi elragadtatások gyakoriak voltak a XVIII. századi, angliai wesleyánus ébredés során.” Wesley összejövetelein az emberek „heves mozdulatokkal reagáltak... vonaglással és reszketéssel” és sikítottak.¹⁶

Idővel a metodisták nagy, befolyásos, fővonalas felekezetté váltak. A tökéletesség volt a megkülönböztető tanításuk, de az erre helyezett hangsúly fokozatosan lecsökkent. Ma a metodistákat nem lehet megkülönböztetni életmódjuk és istentiszteletük alapján a hagyományos protestáns felekezetektől. A metodisták kezdettől fogva tanításaikban különböztek, akárcsak szülőjük, az anglikán egyház, noha arminianusok voltak. Ezért, miután a tökéletességi és az

ébredési láz szertefoszlott, nem sok maradt, ami megtartsa őket eredeti irányvonalukon. Sajnos beteljesedett, amitől Wesley tartott, aki azt mondta, nem kételkedik abban, hogy a metodistáknak nevezett hívek fenn fognak maradni, de fél, hogy nem fogják megtartani eredeti szellemi azonosságukat.

Nyelveken szólás a metodisták között

Ahogy elvárhatjuk egy olyan mozgalomtól, mely a személyes megtérést, a bűnbánatot, és a szent életet hangsúlyozza, számos feljegyzés van a nyelveken szólásról a korai metodisták körében. Az 1700-as években sokan betöltek Szent Szellemmel a nyelveken szólás jelével mind Angliában, mind pedig Amerikában, Wesley és Whitefield ébredési mozgalma nyomán.¹⁷ Például Thomas Walsh, Wesley egyik legkiemelkedőbb prédikátora feljegyezte a naplójában 1750 március 8-án, hogy nyelveken szólt.¹⁸

Arról nincs feljegyzés, hogy Wesley személyesen szólt volna nyelveken, de nem lenne meglepő, ha szólt volna, tekintve a moravianusokkal való korai kapcsolatára, és saját feljegyzéseire drámai szellemi tapasztalatairól. Talán azért nem írt a nyelveken szólásáról, mert túl személyesnek tartotta, vagy vitát provokálnak, vagy nem tulajdonított neki teológiai fontosságot. Lényeges azonban, hogy azt tartotta, a Szellem ajándékai gyakorlatilag eltűntek, de a teljesen helyreállította egyház ismét birtokolni fogja őket.¹⁹

Amikor egy bizonyos Dr. Middleton azt írta, hogy a nyelvek ajándéka eltűnt a későbbi egyházból, Wesley azt válaszolta, hogy téved. Megjegyezte, hogy sok korai keresztény irat nem maradt fenn, és sok keresztény nem írt könyvet, és hogy a Nicea előtti szerzők nem állították, hogy a nyelvek megszűntek az apostolok idejével. Azt mondta, hogy a feljegyzések hiánya nem jelenti a megtapasztalás hiányát. Így következtet: „Sokan szóltak új nyelveken, akikről ezt nem jegyezték fel; vagy elvesztek a feljegyzések a századok során.” Válaszában, melyben elutasította, hogy a nyelvek nem léteznének az ő korában, kifejezte: „Hallottunk erről nem is egyszer, és nem is távol, hanem Dauphiny völgyben” (Dél-Franciaország).²⁰

Ez a vita arra utal, hogy maga Wesley ekkor nem szólt nyelveken, mivel ez megfelelő alkalom lett volna megemlíteni. Másfelől Wesley nem utalt a nyelveken szólásra saját követői között, noha bizonyára tudott a megjelenéséről. Valószínűleg azért nem utalt ebben a dologban saját csoportjára, mivel őket vette a célba a kérdés, Wesley pedig védeni akarta követőit azzal, hogy máshonnan hozott fel példákat.

Ébredés Angliában

A metodista mozgalom mély benyomást tett Nagy Britanniára. A puritanizmus folytatódó hatásával együtt elősegítette egy szellemi ébredés létrejöttét. Azok közül, akiket megérintett, sokan nem metodisták voltak, hanem más nonkonformista csoportok tagjai, amelyek az anglikán egyháztól függetlenül működtek.

Az ébredés jótékony hatással volt a személyes odaszánásra, a gyülekezeti életre, a kor kultúrájára, erkölcsére, és társadalmi viszonyaira. Csak két példát említünk meg.

Isaac Watts (1674-1748), egy kongregacionális pásztor lett a modern himnusz megalapítójának, amikor kiadta a *Himnuszok és lelki énekek* (*Hymns and Spiritual Songs*) 1707-ben. Ezt megelőzően az angol gyülekezetek zsoltárokat énekeltek a nyilvános istentiszteleteken, egyszerű zenei stílusban. Két legismertebb himnusza a „Joy of the World” és „When I Survey the Wondrous Cross”.

Watts következetesen fenntartotta Jézus Krisztus istenségét, de nagy nehézséget okozott neki a szentháromság tanának megértése és elfogadása. A „Krisztus dicsőségé”-ben (*The Glory of Christ*) kijelentette: „Az istenség önmagában személyesen meg van különböztetve, mint Atya, aki egyesült az ember Krisztus Jézussal, amely egyesülés és a Benne lakozó Isten-

ség következtében Jézus teljesen Isten volt.”. Watts úgy írja le a Szent Szellemet, mint Isten cselekvő energiáját vagy hatalmát, de nem egy megkülönböztethető személyt.²¹ Halála előtt nem sokkal írta a *Solemn Address to the Deity* c. művét, amelyben Jézust testben megjelent Istennek vallja, de jelzi, hogy az Isten három személyét valló felfogás nem biblikus és megfoghatatlan.

1780-ban Robert Raikes elindította az első vasárnapi iskolát. Gloucesterben kezdte szegény gyermekek között, akik nem kaptak vallási és erkölcsi nevelést. Az evangélizációnak és a tanítványképzésnek ez az eszköze olyan hatékonynak bizonyult, hogy a kereszténységben világszerte elterjedt.

Sok keresztény lelkesen munkálkodott a társadalmi viszonyok megváltoztatásán, köztük a rabszolgaság eltörlésén. John Newton, aki korábban egy rabszolgaszállító hajó kapitánya volt, miután megtért, megírta az „Amazing Grace” c. himnuszt. 1807-ben William Wilberforce, egy anglikán evangélikus kitartó erőfeszítéseinek köszönhetően eltörölték a rabszolga-kereskedelmet Nagy Britanniában.

A Nagy Ébredés

Az ébredés eljutott Észak-Amerikába is, melyet Nagy Ébredésnek neveztek. Ez a spirituális mozgalom figyelemre méltó volt tömegevangélizációi, ébredési összejövetelei, és személyes megtérései szempontjából, melyek jellemzőkké váltak az amerikai protestantizmusban.

A Nagy Ébredés 1734-35-ben Jonathan Edwards (1703-58), egy kongregacionalista és szigorú kálvinista igehirdetésével kezdődött. Noha erősen hitt a feltétel nélküli kiválasztásban, erőteljes prédikációkat mondott, mint pl. *Bűnösök Isten haragja alatt* (*Sinners in the Hands of an Angry God*), amely döntésre szólította fel az embereket Krisztus mellett, és sok megtérést eredményezett. Akárcsak a metodista ébredésnél, ezeken az összejöveteleken is fizikai megnyilvánulások történtek, mint elesések, rázkódások, sírások és kiáltások. George Whitefield ugyancsak sikeres ébredési összejöveteleket tartott szerte Amerikában 1740-ben. Princeton, Brown, Rutgers, Dartmouth és Pennsylvania egyetemeken szemináriumok indultak a Nagy Ébredés hatására.

A Nagy Ébredés hangsúlyozta a személyes tapasztalatot Istennel, és a személyes odaszárást. Jelentős hatással volt a presbiteriánusokra és kongregacionalistákra, noha sok tradicionalista mindkét csoportban ellene állt, ami megosztottságot eredményezett. A Nagy Ébredés növekedést hozott a baptista és a metodista egyházba is.

Láthatjuk az amerikai ébredés kezdetét, mely hangsúlyt helyezett sajátos ébredési összejövetelekre, az előre hívásra, a Krisztus melletti döntésre, és jól azonosítható megtérésre. Míg az európai ébredés képviselői elsősorban a személyes megtérésre összpontosítottak, az amerikaiak a tanok helyességét hangsúlyozták, mint a helyes tapasztalat megfelelő kereteit. Nem pusztán érzelmi élményekről szólt, hanem a konzervatív tanok hirdetését támogatta szemben a szabadelvű irányzattal.

Az ébredés végigterjedt a határ mentén, olyan helyeken, mint Kentucky, Tennessee és Ohio. A metodisták jártak elől a határszélen. Jól ismerték őket, mint utazó pásztorokat, akik lóháton jártak városról városra, ahol nem volt állandó lelkész.

Mindent összevéve az amerikai feketék – mind a rabszolgák, mind a szabadok – elfogadták a kereszténységet, különösen a konzervatív, ébredési változatát a baptistáknak és a metodistáknak. Az első jelentős fekete felekezet az Afrikai Metodista Episzkopális Egyház volt, mely azokból alakult, akik 1787-ben kezdtek kilépni a Metodista Egyházból a faji megkülönböztetés miatt. 1816-ban hivatalos szervezetté vált, és egy kiemelkedő metodista püspök, Francis Asbury felszentelte Richard Allent első püspökeként.

Emmanuel Swedenborg

Mielőtt tovább lépünk a XVIII. századtól, ki kell térnünk a korszak egy érdekes teológiai személyiségére, akit Emmanuel Swedenborgnak hívtak (1688-1772). Kitűnő tudós és filozófus volt Svédországban. Bár lutheránus volt, sosem hirdetett vagy indított el egy gyülekezetet, hanem kifejlesztette saját egyedülálló teológiáját, mely a következőket vonta magával.

Swedenborg teológiájának középpontjában Jézus Krisztus teljes istenségének megerősítése állt, társítva a hagyományos szentháromság tan tagadásával. A következőképpen magyarázta a nézetét:

Egy Isten van... Az egy Isten neve Jehovah... Jehovah Isten eljött és emberi természetet vett magára, azért, hogy megváltsa és megmentse az emberiséget... Létezik isteni háromság, mely az Atyából, a Fiúból és a Szent Szellemből áll. Ez a három, Atya, Fiú, és Szent Szellem az egy Isten három lényege, mely egyet alkot, mint a lélek, a test és a tevékenység alkot egy embert... Az Úr Istenben a Megváltó Jézus Krisztusban isteni háromság van, benne egy alkotó isteni, melyet Atyának nevezünk, egy emberi isteni, melyet Fiúnak nevezünk, és a cselekvő isteni, melyet Szent Szellemnek nevezünk... *Jézus Krisztusban lakozik az istenség egész teljessége testileg.*²²

Tagadta, hogy három örökkévaló személy van az istenségben. Azt tanította, hogy a Fiú nem örökkévaló személy, hanem Isten emberi kinyilatkoztatása. Továbbá, hogy a mennyben csak egy Istent fogunk látni, nevezetesen Jézus Krisztust, és bárki, aki arra számít, hogy másik isteni személyt is lát, hamis tant követ.

Swedenborg tanítása szerint Krisztus emberi mivolta isteni volt. Noha Máriától született, emberi mivolta mennyei eredetű volt. Krisztus halálát nem úgy tanította, mint helyettesítő áldozatot, mely Isten igazságának elégtételt szerzett (kiengesztelés), hanem úgy mutatta be, mint Isten szeretetének kinyilatkozását és szellemi harcot a Sátánnal. Továbbá azt tartotta, hogy Krisztus megváltó munkája nem ért vége a Golgotán, hanem még le kellett mennie a pokolba, hogy legyőzze az ördögöt.

A megváltás tanában Swedenborg határozottan szemben állt a predesztinációval. Megerősítette, hogy az üdvösség kegyelemből van, a Jézus Krisztusban való hit által, de bírálta a hit általi megigazulás lutheránus tanát, mert nem fordított megfelelő figyelmet a szeretet fontosságára. Hitte, hogy a keresztség szellemi, és nem szó szerinti.

Bár a tanításait a Bibliára alapozta, Swedenborg számos látásra hivatkozott, mely megerősítette a nézetét. Leírt látogatásokat az elköltözött lelkek helyére, és ottani vitákat emlegetett híres teológusokkal, mint Luther és Kálvin. Feljegyzései szerint azok az emberek, akik meghaltak, még változtathatnak végső sorsukon, és némelyek, mint Luther, megváltoztatták tanbeli nézeteiket, miután hallották Swedenborg és az angyalok magyarázatát.

Swedenborg követőit swedenborgianusoknak nevezték, és három kis csoportot alapítottak, melyek ma is léteznek: az Új Jeruzsálem Általános Konvenciót, az Általános Egyházat, és az Angliai Általános Koneferenciát. Helen Keller neves megtérjük volt.

Összegzés és értékelés

A XVIII. század az egyik legnagyobb ébredést hozta a protestánsok körében Európában és Amerikában. Jelentős helyreállítása történt meg a valódi megtérésről és szentségről szóló bibliai üzenetnek, a Szent Szellem hatalmas kitöltetését látjuk a nyelveken szólás jelével, és sokan még több bibliai megértésre jutottak az Isten egyetlenségéről.

A század elején a pietista mozgalom kezdett hangsúlyt helyezni a szellemi tapasztalatokra és az odaszánt életre. Elhozta az igen szükséges helyesbítéseket a protestáns ortodoxiába. A

protestantizmus számos területén, köztük az evangélikusoknál ma is szükség lenne erre a korrekcióra.

A pietisták, különösen a moravianusok befolyása messze túlhaladt saját soraikon legalább két tekintetben: felhívták a protestantizmus figyelmét a missziózásra, és jelentős szerepet játszottak John Wesley szellemi fejlődésében.

Wesley az egyik legjelentősebb protestáns vezetőnek számít Luther és Kálvin után. Míg ez utóbbiak a megigazulás tanának bibliai felfogását igyekeztek helyreállítani, addig Wesley volt az első protestáns vezető, akinek sikerült visszahelyeznie a helyes hangsúlyt a megszentelődés tanára.

A lutheránusok azt tanították, hogy a keresztényeknek meg kell tartaniuk az erkölcsi törvényeket, de megerősítették folyamatos megigazulásukat még akkor is, ha a megszentelődésnek csak csekély vagy semmilyen jele nem volt. A kálvinisták több figyelmet szenteltek a keresztény fegyelemnek, de az idők során a predesztinációról és a kegyelemben maradásról szóló tanításuk hasonlóképpen aláásta a szentség iránti buzgalmat. Az anabaptisták egyensúlyra törekedtek a megigazulás és a megszentelődés között, de ők elhatárolódtak kisebbségben voltak, és nem képeztek jelentős tényezőt Angliában. Tehát Wesley volt az, aki visszaállította a megszentelődést a helyes bibliai szerepébe.

A Biblia azonban nem támogatja a megszentelődés, mint a kegyelem második munkájának a felfogását, amely megtisztítja a bűnös természetet. A XIX. és a XX. században Wesley néhány szellemi utódja módosította ezt a nézetet, miközben fenntartották a hangsúlyt a szentségen és a győzelmen a bűn felett.

Wesley alapította a legkiemelkedőbb protestáns felekezetet, a Metodista Egyházat, mely közvetlenül ösztönzője volt a XIX. századi Szentség-mozgalomnak (Lásd 13. fejezetet.) A Szentség-mozgalomból alakult ki később a Pünkösdi mozgalom a XX. században.

Mind a pietisták, mind a metodisták példázzák, hogy a nyelveken szólás társult minden fő ébredési mozgalomhoz, amely hangsúlyozta a megtérés, a bűntől való elfordulás, a szent élet és a Jézus Krisztusnak való odaszánás személyes tapasztalatát. Ez még akkor is igaz, ha ezeknek a csoportoknak a többsége a történelemben nem adott helyet eleinte a teológiájában a nyelveken szólásnak, sem nem törekedett arra. Ennek ellenére azokban a csoportokban, melyekről szót ejtettünk, Isten kegyelmesen kitöltötte a Szellemét a szomjas, kereső lelkekre, és vezette őket lépésről lépésre a bibliai igazság teljességére.

Ennek a folyamatnak a végső eredménye a Pünkösdi mozgalom lett. Napjainkban a pünkösdi és a karizmatikusok pietista beállítottságúak, és nagy történelmi örökséget vettek át John Wesleytől. Bennük a XVIII. század szellemi lendülete élt tovább, és terjedt ki végső bibliai felismeréseikre. Különösen az Egyetlenség-hívő Pünkösdi és Karizmatikusok őrizték meg azt az odaszánást, imádatot, és gyakorlati szentséget, melyet az eredeti pietisták és metodisták hangsúlyoztak, miközben tovább léptek a Szent Szellem kitöltetésében és Jézus Krisztus, mint a Mindenható Isten kinyilatkoztatásában.

12. A tizenkilencedik század

A tizenkilencedik században a kereszténység több jelentős fejlődésen ment keresztül. Az alapvető eltolódások a politikában, tudományban és filozófiában a XVII. századtól a XIX. századig drámai hatást gyakoroltak a teológiára. Az emberek gondolkodásmódja mindenről kezdett megváltozni, köztük Istenről, a vallásról és az életről.

A Felvilágosodás hatása

A nyugati gondolkodásmód megváltozását a XVIII. században Felvilágosodásnak vagy az Ész Korszakának nevezzük. Azt a hitet támogatta, mely az ész hatalma alapján hitt az emberi fejlődésben és tökéletesíthetőségében. Tekintsük át röviden néhány hatását és befolyását a vallási életre.

A politikában két fontos esemény történt 1789-ben. Európában a francia forradalom megdöntötte a monarchiát, és különválasztotta az egyházat az államtól. Valójában a forradalmi kormány erősen vallásellenes volt.

Észak-Amerikában elfogadásra került a Bill of Rights, az Egyesült Államok alkotmányának módosítása, mely létfontosságú jogokat biztosított a vallási életben is, mint pl. a vallásszabadságot, a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, és a gyülekezési jogokat. Ugyanakkor meggátolta, hogy a kormány előnyben részesítsen vagy támogasson egyes felekezeteket vagy vallásokat, mely új alapjait fektette le a toleranciának és az egyenlőségnek.

A XVI. századig a Nyugat-Európai tudomány a teológia és a filozófia szolgálatában állt. A középkori tudományos felfogás elsősorban az ókori görög és római tudósok írásain alapult, és a teoretikus érveléseken. A tudomány befolyásos hatóságok és a Katolikus Egyház írásmagyarázatára korlátozódott.

A XVII. században a tudomány új korszakába lépett a modern tudományos kísérletezéssel és a tapasztalati kutatással. *Galileo Galilei* (1564-1642) azt mondta, hogy tudományos ismereteink egyetlen forrása a tapasztalataink és a megfigyeléseink, nem pedig az előzetes feltételezések. Teleszkóp segítségével megerősítette Kopernikusz felvetését, hogy a Föld kering a Nap körül, és nem megfordítva, ingakísérleteivel és leeső tárgyakkal megcáfolta a Krisztus előtti fizikusok nézeteit. Például a középkori tudósok elfogadták az ókori görögök feltételezését, mely szerint a különböző súlyú tárgyak különböző sebességgel esnek le, de Galileo kísérlettel bebizonyította, hogy ugyanolyan légellenállásnál ugyanazzal a sebességgel esnek le.

Francis Bacon (1561-1621) hasonlóképpen megdöntötte a hagyományos felfogást a filozófia és a tudomány területén, azt hirdetve, hogy az ismeretnek kísérletezésen kell alapulnia. Galileo és Bacon nézetei meglehetősen zavart keltettek, mivel az emberek azt gondolták, hogy az igazság adott, abszolút, és feltárt, csupán arra van szükség, hogy rendszerezzék és magyarázzák. Galileo és Bacon megközelítése lényegében azt mondta, hogy a tudományos igazság nagy mértékben ismeretlen, és az egyetlen mód a felfedezésére a tapasztalat.

Néhányan elkezdtek alkalmazni ezt az új megközelítést a teológiára is. Korábban az emberek úgy vélték, hogy Isten már kinyilatkoztatott minden teológiai igazságot. Ahogy a középkori tudósok az ókori tekintélyekre hivatkoztak, úgy a teológusok a Bibliára és a hagyományra. Most azonban egyesek kezdtek azt gondolni, hogy talán nem minden teológiai igazság van felfedve, és nem minden elfogadott nézet igaz, de lépésenként kellett kutatniuk a teológiát, hagyva, hogy próbálkozás és tévedés által alakuljon.

Hasonló fejlődés ment végbe a filozófia területén. *René Descartes* (1596-1650) Franciaországban filozófiai iskolát indított el *racionalizmus* néven. Igyekezett mindent

racióális következtetésre alapozni. Azzal kezdte, hogy mindent megkérdőjelezett: az egyetlen dolog, amiben nem kételkedhetett, az volt, hogy gondolkodik. Ebből a megállapításból levonta a következtetést, hogy létezik. Klasszikus kijelentése ez volt: "Gondolkodom, tehát vagyok." Ebből az előfeltételezésből indult ki érvelése, hogy a teste is létezik és a világ is létezik; tehát a Teremtőnek is léteznie kell. Végül Isten létezése alapján megerősítette a kereszténység alaptanítását.

Bár folytatta a Római Katolikus Egyház támogatását, legfőbb tekintélynek az egyéni emberi értelmet és ésszerű megismerést tekintette. A Biblia, mint a kinyilatkoztatás forrása helyett önmagával kezdte. Arra a következtetésre jutott, hogy a kereszténység igaz, mert ésszerű.

Mások azonban ugyanezzel a módszerrel nagyon eltérő következtetésre jutottak. Például egy másik racionalista filozófus, Baruch Spinoza (1632-77) a panteizmushoz jutott el.

Egy másik filozófiai hagyomány az empiricizmus az angol John Locke (1632-1704) nevéhez fűződik. Azt tanította, hogy mindent ismeretet megszerezhetünk megfigyelés és a tapasztalat által. Mint mondta, amikor egy gyermek megszületik, az elméje tiszta lap. Nincsenek veleszületett nézetei. Minden, amit egy gyermek megtanul, belső és külső tapasztalatokból fakad.

Locke ezt a megközelítést a vallásra is alkalmazta, és arra jutott, hogy a tapasztalat alapján a kereszténység a legésszerűbb vallás. A legjobb erkölcsiséget és a legjobb életmódot tanítja; tehát helyes. Bár vallotta kereszténységet, akárcsak Descartes, nem a Szentírást tartotta a legfelsőbb tekintélynek. Helyette a tapasztalatra hivatkozott.

Mások olyan módon alkalmazták Locke módszerét, hogy aláássák vele a kereszténységet, David Hume (1700-76) számára szkepticizmust jelentett minden objektív igazsággal szemben. Sok más ember számára a racionalizmus végső teológiai eredménye a *deizmus* volt, egy kísérlet arra, hogy minden vallást a végső, általánosan elfogadott és ésszerű alapelemére redukáljanak. Thomas Jefferson egyszer deistának nevezte magát.

A deisták az összes "mítosz" eltávolítására törekedtek a vallásból, mint például a csodák feljegyzéseit, és csak azokat fogadták el, mely az emberi értelem számára ésszerű. Arra a következtetésre jutottak, hogy a világ létezése egy Teremtőre utal – ezért nevezték őket deistáknak –, de Ő nem törődik az ember jelenlegi dolgaival, és nincs is benne az Univerzumban. Olyan, mint egy órákészítő, aki létrehoz egy órát, felhúzza, leteszi az asztalra, és hagyja magától járni onnan kezdve. Tehát Isten megteremtette a világot, megalapította a természeti törvényeket, melyek által működik, és hagyja haladni a maga útján.

Ennek a megközelítésnek az alapján az erkölcsiséget az határozza meg, mi az ésszerű, és mi a legjobb az emberiség számára. A további kinyilatkoztatás szükségtelen; az emberi elme felfedezhet és felfoghat mindent, ami értékes a kereszténységből.

Immanuel Kant (1724-1804), egy német filozófus kijelentette, hogy minden ismeret tapasztalatból van, de az emberi elmének van bizonyos veleszületett szerkezete az információ befogadására és rendszerezésére. Úgy határozta meg az erkölcsiséget, mint egyetemes alapelvet, melyet abszolút parancsolónak nevezett, ami Krisztus Aranyszabályának (Máté 7,12.) a módosulata. Ez azt mondja, hogy csak azokat a cselekedeteket tegyük, amiket egyetemes szabályoknak akarunk választani az egész emberiség számára. Az ész a szabály forrása, a vallás pedig segít azt betölteni. Kant a kereszténységet erkölcsiségre és cselekedetéből való üdvösségre redukálta, azt állítva, hogy ha mi megteesszük a mi tőlünk telik az erkölcsi életben, akkor Isten kiegészíti a mi hiányosságainkat vagy kudarcainkat és elfedez minket a kegyelme által.

Egy másik német filozófus, *Georg Hegel* (1770-1831) a racionalitás alapelvéről beszélt az univerzumban, melyet "szellem"-nek nevezett. Azt tartotta, hogy az igazság fokozatosan feltárul az ellentétes nézetek összeütközése nyomán, és ezt a folyamatot dialektikának nevezte. Először megértjük az igazság egyik aspektusát, melyet tézisnek nevezett. Azután

megértünk egy ellentétes álláspontot, melyet antitézisnek nevezett. Amikor egyesítjük ezt a két látszólagos ellentmondást, az igazság egy magasabb szintjére jutunk el, melyet szintézisnek hívtak. Nincs abszolút, végső igazság, de folyamatosan törekednünk kell az igazságra. Fel kell ismernünk, hogy mindig van mit tanulnunk, és hogy az igazság fokról fokra kibontakozik.

Bizonyos módon *Charles Darwin* (1809-82) Hegel dialektikáját alkalmazta a biológiára az evolúció-elmélet bemutatásánál. Bár ő hitt Istenben, a nézetei hozzásegítették az embereket a teremtés Istenének a tagadásához, és agnosztikusokká vagy ateistákká lettek.

Karl Marx (1818-83) ateista volt, és Hegel megközelítését a szociológiára és a gazdaságra alkalmazta. Az eredménye a dialektikus materializmus lett. A gazdasági és társadalmi osztályok összecsapásai során a társadalom fokozatosan halad a kommunizmus végső célja felé. Marx követői a kommunizmus földi utópiájával helyettesítették az üdvösséget, a mennyet és az örök életet.

Liberális teológia

Az értelemre helyezett hangsúly szemben állt a keresztény kijelentéssel. Válaszul néhány XIX. századi teológus elfogadta a racionalizmus kulcstételeit, de igyekezett védeni és megtartani a kereszténységet valamilyen formában. A teológia módosítására törekedtek az emberi értelem és tapasztalat előírásaival összhangban. E próbálkozásuk nyomán a kereszténységet természetfeletti racionalizmussá vagy moralista filozófiává redukálták. Akárcsak a II. századi görög apologéták, amikor a XIX. századi liberális teológusok világi ellenfeleik nézeteit és módszereit magukévá tették, veszítettek a bibliai kereszténység lényegéből.

A liberális teológiához társult a Biblia *történeti kritikája*, vagy *felső kritikája*, melyek alapján tudósok úgy tanulmányozták a Bibliát, mint egy nem ihletett művet. Bár némelyik módszer pozitív, produktív eredményt hozott, sok tudós olyan módon alkalmazta azokat, mely aláásta a Biblia üzenetét. Jellegzetesen tagadták a Biblia csodáit és megkérdőjelezték a bibliai feljegyzések pontosságát. Ennek a romboló kritikai módszernek a vezetői közé tartoztak F. C. Baur (1792-1860), David Strauss (1808-74), Julius Wellhausen (1844-1918), és a Németország-szerte elterjedt Tübingen Iskola. Ezek a módszerek a XX. században bontakoztak ki teljesen.¹

A liberális teológia forrásainak és irányzatának megértéséhez vizsgáljuk meg röviden a téma három fő protestáns teológusát: Schleiermacher, Kierkegaard és Ritschl.

Friedrich Schleiermacher

A liberális teológia kezdőpontja a német Friedrich Schleiermacher volt (1768-1834). Moravianusként nőtt fel, és református lelkész lett. Akárcsak a moravianusok, a vallásos érzületet hangsúlyozta, mind elsődleges forrást az ismerethez vagy az etikához, és a reformátusokhoz hasonlóan kifejlesztette nézeteinek pontos teológiai formáját.

Schleiermacher tanította az Istentől való abszolút függőség szükségességét, és ragaszkodott a Krisztus-központúsághoz a kereszténységben. Az üdvösséget úgy határozta meg, mint az én átalakulását teljes Isten-tudatúvá és az egyházat, mint az Isten-tudat közösségét.

Hangsúlyozta az egyházhoz tartozás szükségességét, és hogy a teológiát az egyházi hagyomány és hitvallás fényében alakítsák ki, különösen a reformátusok. Az egyháznak hat alapvető, megváltoztathatatlan eleme van: Biblia, prédikáció, keresztség, az Eukharisztia (szellemi közösség Krisztussal), a kiközösítés hatalma, és az ima. Az egyház célja Isten uralmának megalapítása a földön.

Schleiermacher azonban inkább az észre és a tapasztalatra építette a teológiáját, semmint a kinyilatkoztatásra. Mivel nem tudott magyarázatot adni ésszerű megközelítésből, a jellegzetes emberi tapasztalat összefüggésében, elvetette a Krisztusról való szó szerinti tanokat, mint a szűztől születést, a feltámadást, a mennybemenetelt és az ítélettel való visszatérést.

Bár elfogadta, hogy Jézus Megváltónk, és nem csupán tanítónk, elvetette a helyettes kiengesztelést. Helyette Krisztus halálát a szeretet, a megbocsátás, és a megbékélés példájának tekintette számunkra. Üldözést és halált szenvedett, de bűnös reakció helyett teljes Isten-tudattal válaszolt.

Schleiermacher azt tanította, hogy Jézus Krisztus isteni volt abban, hogy büntelen volt, így teljesen engedelmes volt Istennek és egyesült Vele. Jézus a legfőbb példa számunkra, akit követnünk kell, hogy mi is egyesülhessünk Istennel.

Bár egyes tanításai tagadják Jézus Krisztus teljes istenségét, Schleiermacher felismerte, hogy a szentháromság hagyományos tana nem biblikus: „Az eredeti hitformáló hatás, mely a tanítványokat érte, még ahogy megragadták gondolatban és újra létrehozták azt, nem kötődik semmilyen szentháromság-ismerethez.”²

Ehelyett a szentháromságot pogány hatás eredményének tartotta, és a tan fejlődésének. A „pogányság hitvilágából származik” tehát könnyű volt „többes számban vagy több személy megkülönböztetéséről beszélni az Istennel kapcsolatban” és „ebben az akaratlan visszatükrözésben a pogányok régi hitvilágukra letek”. Következésképpen „a legkevésbé sincs okunk arra, hogy ezt a tant végleg lefektetettnek tekintsük, mivel semmilyen felülbírálata nem történt, amikor az Evangélikus (protestáns) egyház megszületett; tehát ezt a tant még át kell alakítanunk, aminek érdekében vissza kell nyúlnunk a kezdetekhez.”³

Rámutatott a szentháromság-tan hibás logikájára. Például a szentháromság-hívők tiltakozása ellenére a Fiú Atyától való, örökkévaló származásának nézete a Fiút függővé teszi az Atyától, ezért alárendeltje ez utóbbinak. Továbbá „Origenész felfogása, mely szerint az Atya abszolút Isten, míg a Fiú és a Szellem csupán részei az isteni lényeknek – olyan felfogás, melyet az ortodox keresztény tanítók egyértelműen elvetettek, de titokban ez képezi alapját az egész elméletüknek. Ahogy egy másik példában megkérdezte: Krisztus „isteni természete” egyenlő-e az egész isteni lényeggel? Ha nem, a Szentháromság minden tagjának van-e saját isteni természete az isteni lényeken kívül?”⁴

Arra a következtetésre jutott, hogy a szentháromság-tan nem szükségszerű. Ami „lényeges” a tannal kapcsolatban „az Isteni Lényeg egyesülése az emberi természettel, mind Krisztus személyiségében és az Egyház közös Szellemében.” Ez a szentháromság-tantól függetlenül is fenn áll.⁵

Schleiermacher a következő álláspontot támogatta az Istenséggel kapcsolatban: „Isten Fia nem csak egy isteni cím, hanem egy teljesen emberi-isteni személyre utal. Az „Atya” és „Szent Szellem” „Istenre, mint Legfelsőbb Lényre” vonatkozik. „Jézus Krisztusban az isteni természet és az emberi természet egyetlen személyben egyesült.” „Isten létezése a Megváltóban úgy van kijelentve, mint a legbelső hatalom Benne.” Bár nem kötelezte el magát teljesen, elismert, hogy a sabelliánus (modalista) megközelítés megmagyarázza Krisztus és az apostolok valamennyi bibliai kijelentését.⁶

Sören Kierkegaard

Egy másik teológus, aki a racionalizmust a kinyilatkoztatással ötvözte, a dán Sören Kierkegaard volt (1813-55). Jelentős filozófusnak is tartják őt, az egzisztencializmus ihletőjének. Ez a filozófiai mozgalom hangsúlyozza az egyén létezését és tapasztalatait, azt állítva, hogy csak személyes tapasztalat útján ismerhetjük meg a valóságot.

Kierkegaard megpróbálta egyesíteni egzisztencialista filozófiáját a kereszténységgel, azt tanítva, hogy az ember teljesen szabad és felelős saját tetteiért. Az egyénnek törekednie kell

az igazságra, az élet három, egyre magasabb rendű létstádiumának elérésével, „ugrások” által. Az első stádium az esztétikai, melyben az emberek az örömekre törekшенek. A második az etikai stádium, ahol általános alapelveket követnek. A harmadik, legmagasabb stádium a valósi. Ennél a pontnál az ember tudatában lesz a bűnnek, és az abszolút igazságra törekszik. Ebbe a stádiumba való belépéshez egy hitbeli ugrásra van szükség az ismeretlenbe, az irracionálisba és az örökkévalóba: csak a hit (egy közvetlen kapcsolat az abszolút igazsággal) menthet meg.

Ily módon Kierkegaard elfogadta a személyes kapcsolatot Istennel, de rövid úton elintézte a többi teológiai szempontot. Alig hagyott helyet a teológiájában az egyház és a kegyelem tának. Eltúlozta az individualizmust, és elvetette a tanbeli formákat az egyén Istennel való belső tapasztalatának és kapcsolatának a javára.

Albrecht Ritschl

Albrecht Ritschl (1822-89), egy német lutheránus püspök fia volt a harmadik fontos képviselője a liberális teológiának. A Kiengesztelés egy szubjektív teológiáját tanította. Szerinte Jézus halála nem objektív fizetség volt a bűneinkért, hanem egyszerűen Isten szeretetének nyilvánítása volt felénk, és ösztönzés számunkra, hogy mi is viszonszeressük Istent.

Szubjektíven hat ránk azzal, hogy felismerteti velünk, Isten megszabadított minket a bűntől.

Röviden, Jézus Krisztus ténylegesen nem vette el a bűneinket az engesztelő áldozat által, hanem megmutatja a példájával, hogy többé nem kell bűn alatt élnünk. Ha egyszer megértettük ezt a tényt, a bűn elveszti a hatalmát, mely által elválaszt minket Istentől. Az üdvösség bennünk megy végbe, amikor elfogadjuk Isten szeretetét, és megbékéltetjük magunkat Vele.

Ritschl tehát addig a pontig hangsúlyozta Isten szeretetét, mígnem teljesen levetette az isteni haragot és ítéletet. Ebben a nézetben mindenki üdvözülni; az embereknek egyszerűen csak fel kell ismerniük ezt a tényt, és ennek alapján kell élniük. Ez a teológia megfosztja a bűn a kegyelem, a kiengesztelés, az üdvösség és az ítélet tanítását csaknem minden bibliai jelentésétől, és a kereszténységet erkölcsi filozófiává redukálja.

Szociális evangélium

A XIX. század második felében és a XX. század első felében a liberális teológia egy mozgalomhoz vezetett az Egyesült Államokban, melyet szociális evangéliumnak neveztek. Legfőbb képviselője Walter Rauschenbusch volt (1861-1918). Egyszerűen azt állította, hogy Krisztus evangéliuma szolgálatra szólítja fel a hívőket ezen a világon Isten országáért, mely az igazság országa. Az egyház igazi küldetése nem a lelkek megmentése egy láthatatlan, örökkévaló ország számára, hanem Isten országának megalapítása a földön. Elsődlegesen az igazságért, a szabadságért és egy jobb társadalomért kell munkálkodnia.

A Római Katolikus Egyház

A liberális nézetek a Római Katolikus Egyház számára is kihívást jelentettek. IX. Pius pápa 1864-ban kiadta a *Tévedések sillabuszát*. Ebben védte a hagyományt, és elvetette a „modern liberalizmust”, nevezetesen a racionalizmust és a Biblia történelmi kritikáját. Ugyancsak elutasította az egyház és az állam szétválasztását, a más vallásoknak nyújtott szabadságot, a közoktatást, és más alapelveket, melyek a Katolikus Egyház hatáskörének tekintettek a katolikus területeken.

Többé nem időszerű, hogy a katolikus vallást tartsák az állam egyetlen vallásának, kizárva minden más istentiszteleti módot... A törvény széles körben biztosítja némely katolikusnak nevezett országban, hogy az egyén, aki ott telepszik le, nyilvánosan gyakorolhassa saját istentiszteleti szokásait.⁷

A hivatalos álláspont ellenére a XIX. és a XX. században sok katolikus tudós lett modernista, és elfogadta a liberális teológiát, valamint a Biblia szigorú kritikáját. Újraértelmezésük a Bibliáról nem volt annyira romboló, mint a protestáns körből valóké, mivel, mint katolikusok, megerősítették az egyházi hagyományok tekintélyét és a Szent Szellem folyamatos munkáját, mely új tanbeli felismerésekre vezet. Még ha felismerték is, hogy a Biblia nem támaszt alá bizonyos tanokat, akkor is fenntartották azokat a Biblián kívüli hagyományok és fokozatos ki nyilatkoztatások alapján.

A XIX. századot a pápa győzelme jellemezte a tekintélyével kapcsolatos évszázados vitában. A XVII. századtól kezdve elterjedt a szemben állás az egyházi centralizációval szemben, különös tekintettel a pápaságra. Legerősebben Franciaországban, ahol ezt a mozgalmat gallicianizmusnak nevezték. (A "Gall" szó nyomán, mely Franciaország római kori neve volt.) A Sorbonne, egy neves egyetemen Párizsban, 1663-ban kiadott hat cikkelyt, mely kimondja, hogy a király független a pápától világi kérdésekben, a pápának nincs hatalmában, hogy eltávolítson francia püspököket, nem áll fölötte egy zsinatnak, és nem szükségszerűen tévedhetetlen. A francia forradalom valóságosan véget vetett a gallicianizmusnak, következetesen elválasztva az egyházat az államtól, és megfosztva az egyházat a politikai befolyásától.

A pápa egyházi hatalmának megszilárdításában fontos lépés volt Mária szeplőtelen fogantatásának kihirdetése. A Katolikus Egyház századokon át piedesztálra állította Máriát, hódolt neki, imádkozott hozzá, közbenjáróként tisztelte, úgy beszélt róla, mint büntelenről, tanította életre szóló szüzességét, és így tovább. A korai középkori időktől kezdve sok teológus, különösen a franciskánusok (egy szerzetesrend), azt tanították, hogy Isten különleges kegyelme folytán Mária az eredendő bűntől mentesen, és büntelen természettel született. A fogantatásakor Isten megszentelte őt, és ártatlan természettel ruházta fel, akárcsak Ádámot és Évát kezdetben. A dominikánusok, köztük Aquinói Tamás azonban általánosan szemben álltak ezzel a nézettel.

1854-ben IX. Pius pápa Mária szeplőtelen fogantatását hivatalos dogmává tette. Ez a lépés meglehetősen népszerű volt, mivel a tan már beférkőzött a legtöbb katolikus szívébe. Ennek a bejelentésnek a jelentősége azonban túlmutatott a Máriáról szóló tanon. Ez volt az első eset, hogy a pápa bevezetett egy jelentős, új tant saját hatásköre alapján, anélkül, hogy zsinatot hívott volna össze, vagy kikérte volna a hierarchia jóváhagyását. Korábban a szeplőtelen fogantatás gyakorlatilag egyéni hitre vagy felfogásra volt bízva, de 1854-től a Római Katolikus Egyház hivatalos álláspontjává vált, mely kizárólag a pápa tekintélyén alapult. A közvetlen hatás ennek a tannak a megalapozása volt, de a hosszú távú hatás a pápai hatalom megszilárdulását eredményezte.

A pápai felsőbbség tana 1870-ben, az Első Vatikáni Zsinat idején érte el csúcspontját. Ez a zsinat, melyet a pápai városban tartottak, kihirdette a pápa tévedhetetlenségét. Ismét egy addig személyes hit vagy felfogás az egyház hivatalos tanává lett.

A tévedhetetlenség gyakorlatilag nem azt jelentette, hogy a pápa nem tud hibát elkövetni, vagy helytelen véleményt nyilvánítani. Ez csak arra vonatkozott, amikor *ex cathedra* („a székből”) szól, vagy hivatalos minőségében, mint az egyetemes egyház pásztora és tanítója, és csak ha hit és erkölcsi kérdésről beszél. E korlátozott körülmények között Isten megóvjá őt a hibáktól, és szavai Krisztus szavai az adott témában.

Néhány katolikus elutasította ezt a tant, és kiváltak a Római Egyházból, és Régi Katolikusokként váltak ismertté. Még a XX. században is számos kiemelkedő katolikus teológus, köztük Hans Küng, szembe helyezkedett ezzel a dogmával.

Érdekességképpen ez a döntés visszamenőleg is érvényes: a hivatalos katolikus teológia szerint a pápai tévedhetetlenség mindig igaz volt, még ha a korábbi századok pápai nem is támasztottak ilyen igényt. A katolikusok számára nehéz összeegyeztetni ezt a tant néhány régi római püspök teológiai álláspontjával, mely ellentétes a mai katolikus ortodoxiával. Zephyrinus és Callixtus például modalista nézetet vallott, Liberius egy ariánus hitvallást írt alá, hogy visszanyerje hivatalát, I. Gelasius tagadta Krisztus valóságos jelenlétét az Eukharishtiában, I. Honorius pedig tagadta, hogy Krisztusnak két akarata volt – e nézetek mindegyikét később súlyos eretnekségnek nyilvánították.⁸

Az Első Vatikáni Zsinat azt is kihirdette, hogy a pápa a végső tekintély az egyházfegyelem és az igazgatás kérdésében. Példaként a papi cölibátus szabálya is pápai tekintélyre vezethető vissza, egészen VII. Gergely idejéig.

Az Első Vatikáni Zsinat lényegében átengedte a pápa kezébe a zsinatok történelmi tekintélyét, valójában véget vetve ezzel a zsinati mozgalomnak. A pápa teljhatalommar bírt az egyház minden aspektusa felett. A II. Vatikáni Zsinatig (1962-65) nem került sor több zsinatra, mely jelentős szerepet játszott az egyház irányításában.

Egyházi hatalmának megerősítése és állandósítása ellenére a pápa elvesztette világi hatalmának nagy részét. 1870-ben Olaszország magához csatolta a pápai államot, azt a Közép-Olaszországi területet, melyet a pápák uraltak, Pepin 574-es adományozása óta. A pápának csak Vatikánváros maradt, mely máig független ország az uralmuk alatt.

A római katolicizmusnak lökést adott a protestantizmus ebben a században. A felső-egyház, az anglikán egyház anglikatolikus szárnya szembe fordult mind a liberalizmussal, mind az evangélikalizmussal. 1833-ban Oxfordban kezdődött egy mozgalom, az oxfordi vezetők (vagy traktarianusok) mozgalma, amely támogatta az egyházi hagyományt és szertartást misékkal és traktátusokkal. Úgy gondolták, hogy az evangélikus szárny túl sok hagyományt vetett el, és újra bevezettek olyan katolikus elemeket, mint a kialakított szertartások, gyónás a papoknak, szerzetesség, és a gyakori áldozás. Később sokan közülük áttértek a római katolicizmusra, köztük legfőbb szószólójuk, John Henry Newman, aki bíboros lett.

A keleti ortodoxia

Hely hiányában nem tudunk részletesen kitérni a keleti ortodoxiára. De sokkal kevesebb tanbeli fejlődés ment végbe keleten, mint nyugaton. Konstantinápoly (az ortodoxia székhelye) bukása után az ottomán törökök 1453-ban megállították az ortodox teológia fejlődését. A török hódítás következtében az iszlám eluralkodott az ortodoxia történelmi területének nagy részén.

A protestáns reformáció csak nagyon csekély hatást gyakorolt a keleti ortodoxiára. Végül azonban a keleti ortodoxia szükségesnek találta, hogy szembe helyezkedjen a protestáns tanokkal. Akárcsak a nyugatról átkerülő új nézetek tudományos, filozófiai vagy vallási síkon, ez is ellenállásba ütközött, de némi fokozatos elfogadásra is talált.

A görög egyházban Cyril Lucaris (1572-1638) gyakorlatilag mérsékelt kálvinista lett. Mint Alexandria, majd később Konstantinápoly pátriárkája (az ortodox egyház legfőbb méltósága) a hitből való megigazulást tanította, a Biblia legvégső tekintélyét, a szellemi Eukharishtiát, és a predesztinációt. Halála után azonban a Görög Ortodox Egyház elítélte a kálvinizmust.

Konstantinápoly bukása után az Orosz Ortodox Egyház magát tekintette a legtisztább kereszténység képviselőjének. Azt állította, hogy az ortodoxia középpontja áthelyeződött Rómából Konstantinápolyba, majd pedig Moszkvába, és egyenértékűnek tekintette az egyházatyákat és a szájhagyományt a Bibliával.

Az Orosz Egyház keresztülment egy anti-katolikus időszakon, majd pedig egy anti-protestáns korszakon. A Kijevi iskola az 1600-as években a katolicizmus felé hajlott, de elve-

tette a pápa felsőbbbségét, és a Szellem Fiútól való eredetét. Közben Theophanes Prokopovics és követői a protestantizmus felé mozdultak, a Bibliát fogadva el legfőbb tekintélynek.

Nikon (1605-81), Moszkva pártiárkája megújította az ősi liturgiát. Azok, akik elutasították a változtatásokat, és kiváltak, Régi Hívők néven váltak ismertté.

Az 1800-as években a Szlávbarát Mozgalom úgy tartotta, hogy az Orosz ortodoxia helyes középutat képez a katolicizmus és a protestantizmus között, elkerülve mindkettő hibáit. A szlávbarátok ugyancsak bírálták a hierarchia fojtogató hatalmát.

A XVI. századtól a XIX. századig a keleti ortodoxia hagyományos konzervatív és hierarchikus volt. Ahol ez a hit többségben volt, igazodott az államhoz és, Oroszország esetében, alárendelte magát az államnak.

Új amerikai vallások

A XIX. századi Amerikában számos új vallás alakult a hagyományos kereszténységből. Csak röviden szólunk néhány fontosabbról.

A *Hetednap Adventisták* egy baptista prédikátor, William Miller (1782-1849) tanításai nyomán jöttek létre. Ő 1843-ra jövendölte Krisztus második eljövetelét, majd pedig 1844-re, és számos követőt vonzott. Miután prófécijája nem teljesedett be, feladta módszerét, és elnézést kért, de néhány követője összegyűlt Ellen G. White vezetése alatt 1846-ban. Az ő magyarázata szerint Krisztus a megjövendőlt időben lépett be a mennyei templomba, és kezdte meg a "nyomozó ítéletét". Azt tanította, hogy a keresztényeknek meg kell tartaniuk szombatot a Szombatnapot, különben kockáztatják az üdvösségüket. Napjainkban a Hetednap Adventisták szerint Ellen White próféta volt, és írásait mérvadónak tartják, de arra törekszenek, hogy teljesen kereszténynek tekintsék őket, akik elfogadják a Bibliát legfőbb tekintélynek, és a hit általi megigazulást.

Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza, ismertebb nevükön a mormonok 1830-ban alakultak Joseph Smith (1805-44) vezetése alatt, aki azzal az igénnyel lépett fel, hogy visszaállítsa az igazi egyházat. Azt állította, hogy egy angyal kinyilatkoztatta neki a Biblia második kötetét, melyet Mormon Könyvének nevezett, amit Amerika első bevándorlói írtak, akiket meglátogatott Krisztus. Az 1830-as években, tanaik legsúlyosabb elhajlása előtt néhány mormon vezető azt állította, hogy nyelveken szól, de ez a gyakorlat nem folytatódott.

Hosszas üldözés után, melyek során Smith-t megölték, Brigham Young (1801-77) a mormonok többségét 1847-ben Utah államba vezette, ahol letelepedtek, és uralkodó vallássá váltak. Young hatására a mormonok arra a hitre jutottak, hogy Isten valamikor ember volt, és engedelmesség és jó cselekedetek által mi is istenekké lehetünk.

Jehova Tanúi, akik az Őrtorony Biblia és a Traktátus Társaság nevet is használják, alapítója Charles Taze Russel volt (1852-1916). Ő és a későbbi vezetők számos téves jövendölést mondtak Krisztus Második Eljöveteléről, és végül arra a következtetésre jutottak, hogy Krisztus láthatatlanul eljött. Jehova Tanúi tagadják a szentháromságot, és arianus nézetet vallanak Jézusról, azt tartva, hogy Jézus nem a mindenható Isten, hanem egy alárendelt szellemi lény.

Mary Baker Eddy (1821-1910) alapította Krisztus Egyházát, Tudományt, vagy *Keresztény Tudományt*. Egybeolvasztotta a bibliai fogalomkört a keleti vallási filozófiával, és azt tanította, hogy Isten egy absztrakt alapelv, semmint személyes lény. Tagadta a betegség valóságát, és azt vallotta, hogy ha egy beteg ember elfogadja ezt az igazságot, akkor meggyógyul.

A protestáns misszió korszaka

A XIX. század a protestáns missziók nagy korszakaként vált ismertté. Ahogy arról a 11. fejezetben szólunk, a XVIII. századi pietistákig a protestánsok hagyományosan nem foglalkoz-

tak túlzottan a pogányok missziójával, ezt a feladatot meghagyták a katolikusoknak. A XIX. században azonban sok protestáns érzett készletet és kapott látást a misszióra.

A korai missziós társaságok többsége angliai baptistákból állt, de eleinte nem tartoztak felekezeti struktúrákhoz. A metodisták és mások is hamarosan csatlakoztak hozzájuk. Korai missziós társaságok alakultak az Egyesült Államokban és Hollandiában is. Különböző egyházakból és felekezetekből fogtak össze hívek, tették össze a pénzüket, és küldtek ki misszionáriusokat. Ez a folyamat elősegítette a laikus vezetést, mivel a kezdeti ösztönzés inkább a laikusoktól származott, semmint a lelkimunkásoktól. Jóval később a felekezetek kezdték magukévá tenni a látást, és megszervezték saját missziós csoportjaikat.

Az egyik legkorábbi törekvés kevésbé megelőzte a századot. William Carey (1761-1834) egy baptista cipész és pásztor hozzájárult a Baptista Missziós Társaság megszervezéséhez 1792-ben, majd a következő évben Indiába utazott, mint misszionárius. Jelentős misszionáriusok voltak még Robert Morrison, az első protestáns misszionárius Kínában (1807); J. Hudson Taylor (1832-1905), a Kínai Inland Misszió megalapítója, mely a legnagyobb számú misszionáriust tömörítette; Davis Livingstone (1813-73), a leghíresebb misszionárius és neves felfedező; és Adoniram Judson (1783-1850), egy amerikai baptista misszionárius Burmában.

E szolgálatok eredményeként a XIX. században a protestantizmus valóban az egész világra terjedő mozgalommá vált. Korábban a kereszténység erődítmenye Európa volt, majd a népvándorlás, a hódítás és a gyarmatosítás következtében a kereszténység áttért Észak-Amerikára (túlnyomórészt protestáns), Dél-Amerikára (túlnyomórészt katolikus), és Ausztráliára (túlnyomórészt protestáns). Az ázsiai és az afrikai kontinens nagy részben érintetlen maradt a kereszténység minden formájától, kivéve Közép-Kelet, Észak-Afrika és Etiópia ősi egyházait. Amennyire a kereszténység eljutott ide, az elsősorban a Római Katolicizmus volt, de a XIX. században a protestánsok erős missziókat építettek ki ezeken a kontinenseken.

A második ébredés

Amerikában, a XIX. században az ébredés egy új hulláma indult el. A Nagy Ébredés tüze már évekkel korábban lelohadt, de az 1700-as években és az 1800-as évek elején az ébredés és az evangelizmus új hulláma indult el, melyet Második Ébredésnek szoktak nevezni. Nagy határmenti ébredések jellemezték, lóháton utazó prédikátorokkal, és sátoros összejövetelekkel, melyek ebből az időből eredtek.

Az új ébredés résztvevői főként a metodisták és a baptisták voltak, de néhány presbiteriánus is közreműködött benne, különösen kezdetben. A vezető evangélista James McGready, egy presbiteriánus volt, és Peter Cartwright, egy metodista vándor prédikátor.

Az ébredés hulláma a Kentucky-beli Logan megyéből indult el McGrady prédikációjával 1799-ben. Az első sátoros összejövetelt 1800 júliusában tartották, ugyanazon a helyen a Gasper River mentén, és feljegyezték a sírást és az extatikus kiáltásokat.⁹

A legkiemelkedőbb sátoros összejövetelekre Cane Ridge került sor 1801 augusztusában. Presbiteriánusok és metodisták szervezték, és húsz-harmincezer ember gyűlt össze. A résztvevők hosszasan imádkoztak; lelkesen és megindultan imádták Istent; és fizikai megnyilvánulások történtek, ahogy Isten Szellemé átjárta őket.¹⁰

Ezek a megnyilvánulások sírásban, sikoltásban, elesésben (több mint háromezren estek el Isten ereje alatt), átszellemült éneklésben, kiáltásban, nevetésben („szent nevetés”), táncban, remegésben, („rángatózásban”), ugrálásban, szökellésekben, forgásban és futásban mutatkoztak meg. Az emberek beszámoltak arról, hogy transzba estek, látomásokat láttak, és a Szent Lélek különféle ajándékait gyakorolták. Feljegyezték „ugatást” is, de Barton Stone magyarázata szerint ez onnan ered, hogy egyesek mormogtak és ziháltak, amikor Isten ereje alatt rángatóztak.

Hasonló megnyilvánulások történtek más ébredési összefüggéseken a század során. Olykor az egész gyülekezet sóhajtozott a bánattól, könnyezett és megtért, miközben emberek százai estek földre a bűntudat súlya alatt. Ezek az ébredési hullámok átható erkölcsi reformokat hoztak.¹¹

Ugyancsak számos feljegyzést találunk a nyelveken szólásról. Egy példa erre, hogy nagy ébredés söpört végig a Georgiai Egyetemen 1800-1801 között, és a diákok „ismeretlen nyelveken beszéltek és kiáltottak”.¹² A nyelveken szólásról valószínűleg sok esetben nem számoltak be, mivel a résztvevők nem vették észre, vagy nem látták a jelentőségét, és nem különböztették meg más fizikai megnyilvánulásoktól. „A XIX. század során az ismeretlen nyelveken szólás időnként megjelent az ébredések és a sátoros összefüggések során, melyeket vidéken rendeztek. Talán úgy tekintették a jelenséget, mint az üdvösség vagy megszentelődés sok bizonyítékának egyikét.”¹³

A XIX. századi ébredési mozgalmak vezetői közé tartoztak Charles Finney és Dwight Moody. Az ő erőfeszítéseik elősegítették a Szentség mozgalmat, mely a metodista ébredés, a Nagy Ébredés és a Második Ébredés örököse lett. Finney-ről és Moody-ról a Szentség mozgalom tárgyalásánál, a 13. fejezetben fogunk szólni.

A Keresztény Egyház és Krisztus Egyházai

A Cane Ridge-i ébredés vezető résztvevői voltak Barton W. Stone (1772-1844), egy presbiteriánus lelkimunkás, aki tagadta a predestinációt, és felszabadította a rabszolgáit. Egyesek úgy írták le az ébredést, mint Isten csodálatos cselekedetét, mely által Isten kiárasztotta az Ő Lelkét.

Stone és követői először egy független presbiteriánus csoportot hoztak létre, de hamarosan feloszlottak, és egyszerűen csak keresztényeknek nevezték magukat. Nem fogadtak el hitvallást, csak a Bibliát. Fő céljuk azt volt, hogy helyreállítsák az egyszerű kereszténységet, és a keresztények közötti egységet.

Közben a presbiteriánus Stone-nak problémája támadt a szentháromság-tannal. Az egyik teológiai tanácsadója megmutatta neki Isaac Watts *Krisztus dicsősége (Glory of Christ)* c. művét, mely a modalista felfogást támogatta. A tanácsadó, Stone, és mások elfogadták ezeket a nézeteket, noha Stone csupán azt mondta, Watts tanítása szerint Krisztusnak korábban is létező emberi természete volt (nem pedig mint „örökkévaló Fiú” létezett a megtestesülés előtt).¹⁴

Stone azonban beszélt az Istenség modalista felfogása iránti szimpátiájáról is:

Néha az elmém hajlamos három személyt látni, mint három megkülönböztetést, megnevezést, vagy viszonyt az egy Istenben. Ez a felfogás túlsúlyban van az elmémben, noha bizonytalan voltam. Ugyanakkor olyannyira kételkedtem az Örökkévaló Fiú kifejezés helyességében, hogy nem tudtam elfogadni hitcikkelyként.¹⁵

Stone nem adta ki írásban a nézeteit, de nyilvánvalóan fenntartotta őket, mivel néhány szentháromság-hívő később vitatkozott vele miattuk. Mindig kiállt Jézus istensége mellett.¹⁶

Stone bibliatanulmányozása ugyancsak elvezette őt a bemelegítéssel történő vízkeresztségre Jézus Krisztus nevében, a bűnök bocsánatára. Azt írta: „A keresztség témája nagy általánosságban foglalkoztatja az emberek figyelmét, és némelyek, köztük magam is, arra kezdtünk következtetni, hogy a keresztséget Jézus nevében kell kiszolgáltatni minden hívő számára a bűnbocsánatra.” Ezután idézte az ApCsel. 2,38-at.¹⁷

Hasonlóan Elias Smith (1769-1846), Amerika első vallási újságjának, a *Herald of Gospel Liberty*-nek szerkesztője egy korai csoport tagja volt, akik keresztényeknek nevezték magukat. Megkeresztelkedett Jézus Krisztus nevében, és elvetette a szentháromság-tant.¹⁸

Jóval korábban Barton Stone találkozott Alexander Campbell-lel, aki atyjával, Thomas Campbell-lel együtt elvezette őt egy másik csoporthoz, akik hasonló nézeteket vallottak, mint Stone. Stone nem hirdette következetesen korábbi nézetét, mely szerint a keresztség a bűnök bocsánatára történik, de Alexander Campbell kihangsúlyozta ezt, és Stone megújította állásfoglalását a kérdésben. Akárcsak Stone, Campbell is elutasította a szentháromság fogalmkörének használatát, mert nem tartotta biblikusnak, de Stone-nal ellentétben úgy tűnt, nincs gondja magával a felfogással, és mindig a szentháromság-formula szerint keresztelt.¹⁹

1832-ben a két csoport egyesült, elhatározva, hogy egyedül a Bibliát tekintik hitvallásuknak, és csak keresztyéneknek fogják nevezni magukat, vagy Krisztus egyházának. Valamennyi egyházat zászlajuk alá akarták vonni, és helyre akarták állítani az eredeti apostoli egyházat.

Mivel nem volt meghatározott hitvallás, vagy hitcikkelyek, az idő múltával ez a mozgalom két különböző táborra szakadt. A liberálisabb szárny lett a Keresztény Egyház (Krisztus tanítványai), mely ma egy fővonalas protestáns felekezet.

A konzervatívok Krisztus Egyházaként lettek ismertté, és ezek a gyülekezetek szigorúan kongregacionálisak, és függetlenek maradtak. Meglehetősen hűek maradtak Alexander Campbell eredeti felfogásához. Napjainkban hangsúlyozzák a vízkeresztség lényegességét, elkötelezett szentháromság-hívők, tiltják a hangszerek használatát a gyülekezetben, és ellenezik a Szellem minden fizikai érzékelését, kenetét, megnyilvánulását vagy ajándékát.

Isten egyetlensége és Krisztus istensége

Ahogy Barton Stone válaszolt, a XIX. században sokan megkérdőjelezték a hagyományos szentháromság-ortodoxiát, és újra meghatározták vagy elvetették, a modalista felfogást részesítve előnyben. Megerősítették Isten abszolút egyetlenségét és Jézus Krisztus istenségét, de eltávolodtak a három megkülönböztethető személy felfogásától, vagy elhagyták azt.

Horace Bushnell (1802-76), egy kongregacionalista elfogadta a „szentháromságot”, a „három személyt” és a szentháromság-formulát keresztséget, de tagadta azt a felfogást, hogy Istenben „három megkülönböztethető tudat, akarat és értelem” van. Egy „hármasság megnevezés”-ről beszélt az „Atya, Fiú és Szent Léleknek, melyek velejárói a létrehozó középponti ténynek vagy megtestesülésnek, mint Isten megszemélyesítésének a megfelelő időben.” Amikor megkérdezték tőle, hogy a „modális szentháromságban” hisz-e, és „három modális személyben”, azt válaszolta: „Csak homályosan tudok válaszolni” és inkább „közreható Szentháromság”-ról beszélt, és „Közreható Személyek”-ről. Így foglalta össze: „Ezek az élő személyek vagy megszemélyesítésen keresztül a végtelen Egyet látom, lehozva saját emberi szintemre, anélkül, hogy bármit is veszítene nagyságából.”²⁰

Henry Ward Beecher (1813-87), egy neves New Yorki kongregacionalista pásztor úgy határozta meg „Krisztust, mint Isteni Szellemet, aki kinyilatkoztatott emberi testben, és az emberi élet korlátai között.” Az unitárianizmussal szemben szilárdan megerősítette Krisztus istenségét:

Tudja-e Theodore Parker imádni az én Istenemet? – Krisztus Jézus a neve. Ez mind Istent jelenti a számomra, ebbe a névbe belefoglalva. Egy halvány és árnyékos kisugárzás ered Krisztustól, és arra tanítottak, hogy ezt nevezzem Atyának. Egy még homályosabb és láthatatlanabb sugár áradt ki, és ez a Szent Szellem. De számomra egyik sem megfogható, megnyugtató, elérhető. Fel vannak fedve az ismeretem előtt, de most csak a hitem számára. Krisztus azonban az én leplezetlen Istenem. Minden, amit ismerek, Ő és Ő Benne van.²¹

Más amerikai kongregacionalisták, mint Lyman Abbott, Joseph Cook és A. H. Bradford még határozottabban fejezték ki modalizmusukat.²²

John Miller, egy amerikai presbiteriánus írt egy intrikus könyvet 1876-ban *Szentháromság-e Isten?(Is God a Trinity?)* címmel, amelyben következetesen elveti a szentháromság-tant, mint nem biblikust. Néhány szóhasználati különbségtől eltekintve ugyanolyan módon magyarázza Isten egyetlenségét és Jézus Krisztus istenségét, mint a mai Egyetlenséghívő Pünkösdi-ek. Azt is elmagyarázza, hogy a Máté 28,19. a Jézus Krisztus nevében való keresztségre utal. A könyv nyilvánvalóan követőkre talált, mert legalább három kiadást ért meg. A harmadikat 1922-ben adták ki.²³

A modern Egyetlenséghívő Pünkösdi-ek hasonló munkákat találtak Angliában is, köztük az alábbiakat:

- Egy 1828-ban írt könyv, szerzője John Clowes, a Manchesteri St. John's Gyülekezet pásztor. Azt tanítja, hogy Jézus az „egyetlen Isten”, és hogy az Atya nem különválasztható Jézustól, hanem Maga Jézus.²⁴

- *A nyilvánvaló igazság néhány szava (A Few Words of Obivious Truth)*(harmadik kiadás), egy ismeretlen szerző könyve, aki úgy írta le magát, mint „egy unitárius hívő, aki hisz Isten Fiának istenségében” és „apostoli keresztény”. Tagadta a szentháromságot, és Isten egyetlenségét vallotta, Jézus Krisztus istenségét, és a csak Jézus Krisztus nevében történő keresztséget.²⁵

- *Jézus bizonyágtétele (The Testimony of Jesus)* (1884), egy David Bailey nevű szerző műve. Egy iskola alapítója az angliai Bilstonban, aki azt tanította, hogy Jézus azonos Jehovával, és a szentháromság Jézusban van. „Isten egy, írta, „az Úr Jézus Krisztus Személyében.”²⁶

A fenti felsorolás csupán jelzés értékű, nem teljes. További kutatások valószínűleg fel fog-
nak fedni másokat is, akik kifejezték egyetlenség melletti állásfoglalásukat, és sokan, akik
ilyen hitet vallottak, valószínűleg nem hagytak írásos feljegyzést.

Összefoglalás

A 13. fejezetben az 1800-as évek Szentség mozgalmáról fogunk szólni, bizonyítékot szolgáltatva a nyelveken szólásról a XIX. század során, és összefoglalást adunk a teljes századról.

13. A Szentség mozgalom

A metodista mozgalom, a Nagy Ébredés, és a Második Ébredés előkészítette a talajt az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában további ébredések és evangélizációs erőfeszítések számára. Ezek vezettek végül a Szentség mozgalomhoz a XIX. század második felében, majd pedig a Pünkösdi mozgalomhoz a XX. század elején.

Az evangélisták

A XIX. században két konzervatív protestáns evangélista jelent meg az Egyesült Államokban, akik országosan ismertté váltak. Ébredési összejöveteleken és evangélizációkon prédikáltak szerte az országban, később pedig Nagy Britanniában, előre vetítve a tömegevangélizációk modern technikáit. Hangsúlyozták a személyes megtérést, és a személyes döntést Krisztus mellett, és ezrek megtérése köszönhető a munkájuknak.

Charles G. Finney (1792-1875) kiemelkedő evangélista volt a század közepén. Eredetileg presbiteriánus volt, de elhagyta a felekezetét, mert elvetette a predesztinációt. Azt vallotta, hogy bárki válaszolhat az evangélium üzenetére, és üdvözülhet. 1835-ben kiadta nézeteit a *Lectures on Revival* c. művében.

A Presbiteriánus Egyház elhagyása után Finney kongregacionalista pásztor lett. Sok éven át szolgált teológia tanárként is az ohioi Oberlin College-ban, melynek tizenöt éven át volt az elnöke. Oberlin egy újító, evangéliumi keresztény főiskola volt, mely egyaránt felvett női és férfi diákokat, feketéket és fehéreket.

Dwight L. Moody (1837-99) egy kongregacionális gyülekezetben tért meg 1855-ben, és sikeres üzletember lett Chicagóban. Noha soha nem szentelték fel, hamarosan feladta az üzleti világot, és alapított egy felekezettől független gyülekezetet, és a Fiatalemberek Keresztény Társaságának elnökeként szolgált Chicagóban. A század második felében Moody beutazta az Egyesült Államokat és Nagy Britanniát evangélizációs összejöveteleket tartva.

Ira Sankey (1840-1908), énekes és zenész a legtöbb alkalommal Moody-val tartott. Lelkesen előadott evangéliumi énekei szerves részét képezték az evangélizációs szolgálatoknak, és népszerűvé tette azt a zenei stílust, mely a konzervatív protestantizmus jellegzetessége lett.

1886-ban Moody vezetése alatt megalakult a Diákok Önkéntes Mozgalma Külföldi Missziókért. Hatása végigsöpört a főiskolákon, egyetemeken és szemináriumokon egész Amerikában, ösztönözve a diákokat, hogy keresztény életre szenteljék oda magukat. Sokan közülük misszionáriusok lettek külföldi országokban.

Habár elsősorban pásztor volt, meg kell még említenünk *Charles Spurgeon*-t (1834-92), a század legnevesebb baptista prédikátorát Nagy Britanniában. Spurgeon erőteljes prédikációi nagy tömegeket vonzottak londoni gyülekezetébe. Teológiájában kálvinista, szolgálatában evangéliumi volt.

Szentség csoportok

Ahogy 11. fejezetben említettük, John Wesley és a korai metodisták megszentelt életre buzdítottak a keresztény tökéletességet tűzve ki célul. Az 1800-as évek közepére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a Metodista Egyház eltávolodott a szentségre helyezett eredeti hangsúlytól. A metodizmuson belül vagy ahhoz társulva sokan meg akarták őrizni ezt az üzenetet. *Phoebe Palmer* (1807-74) egy szentség-ébredést indított el a metodizmuson belül, különösen könyvével, a *Szentség útja*-val (*The Way of Holiness*) 1845-ben.

A modern Szentség mozgalom hivatalos kezdetét a Vinelandi sátoros összejöveteltől számíthatjuk, melyet New Jersey-ben rendeztek 1867-ben. A szervezők szentségre szólítottak fel,

annak szentelve a sátoros összejövetelt, hogy erről a témáról prédikáljanak és tanítsanak. Eből az összejövetelből született meg a Nemzeti Szentség Társaság. A célja az volt, hogy megújítsa és elősegítse a szentség üzenetét a Metodista Episzkopális Egyházon belül, és a protestánsok soraiban.

A század vége felé a Metodista Egyház, mint egész, elvetette ezt a megújított hangsúlyt, és a metodista kiadványok elítélték a mozgalmat. Következésképpen sok szentség-felfogású ember úgy érezte, hogy nincs más választása, mint megalakítani saját felekezetét. Számos konzervatív wesleyánus vagy Szentség gyülekezet alakult, köztük a Wesleyánus Metodista Egyház (1843), egy rabszolgaság-ellenes kivált csoport, mely támogatta a későbbi Szentség mozgalmat; a Zarándok Szentség Egyház (1897), mely egyesült a korábbi csoporttal 1968-ban, és megalakította a Wesleyánus Egyházat; a Szabad Metodista Egyház (1860), mely ugyancsak csatlakozott a Szentség mozgalomhoz; Isten Egyháza (Anderson, Indiana) (1880); Isten Egyháza (Cleveland, Tennessee) (1880); a Nzarénus Egyház (1895), mely a legnagyobb Szentség felkezzé vált; a Tűz-keresztelt Szentség Egyház (1895), mely 1911-ben egyesült a Pünkösdi Szentség Egyházzal (1900) az utóbbi neve alatt; és Isten Egyháza Krisztusban (1897), egy fekete szervezet. 1895-től 1905-ig több mint húsz kis Szentség felekezet alakult.

Két másik csoport, mely a megszentelődést és a gyakorlati szentséget tanította, a Keresztény és a Misszionárius Társaság (1887) és az Üdvhadsereg (1878) volt. Előzménye egy evangélista szervezet volt, melyet A. B. Simpson alapított, aki egy négyszeres evangéliumot hirdetett Jézusról, mint Megváltóról, megszentelőről, gyógyítóról, és eljövendő Úrról. Ez utóbbi William és Catherine Booth-tól ered, akik londoni nyomornegyedekben szolgáltak. A magas szinten fegyelmezett, és katonai mintára szervezett csoport arra törekedett, hogy az embereknek mind a fizikai, mind a szellemi szükségét betöltsék.

A Szentség Teológia

A Szentség mozgalom megkülönböztető tanítása a teljes megszentelődés vagy keresztény tökéletesség volt. Bár a Szentség csoportok az eredeti wesleyánus tanra és életmódra törekedtek, hangsúlyuk valahogy különbözött Wesley-étől, mivel úgy összpontosítottak a megszentelődésre, mint döntő élményre, és a kegyelem pillanatnyi, második munkájára. Noha Wesley úgy is beszélt a megszentelődésről, mint pillanatnyi élményről, hangsúlyozta a megszentelődés folyamatát az ember élete során a keresztény tökéletesség elnyerése előtt és után is.

Röviden, a Szentség csoportok azt tanították, hogy mindenkinek törekednie kell két megkülönböztethető tapasztalatra Istennel, vagy a kegyelem két munkájára. Először is az embernek arra van szüksége, hogy üdvösséget nyerjen. Amikor megtér a bűneiből, hisz az Úrban, és Jézus személyes megváltójának vallja, megigazul, bűnei megbocsáttatnak, újjászületik, és Krisztus él benne.

Ennél a pontnál szüksége van a kegyelem második munkájára, melyet keresztény tökéletességnek vagy teljes megszentelődésnek nevezünk. Ennél a tapasztalatnál Isten „kitörli” a belső bűnös természetet, így képessé teszi a keresztényt a győzedelmes, szent életre.

A Szentség hívei imával, könnyekkel, és lélekkutatással törekedtek erre az élményre, jobban, mint ahogy a kezdeti megtérésre. Sokan bizonyítékokat kezdtek keresni erre a második tapasztalatra, erős meggyőződés, érzelmi felindulás, vagy fizikai megnyilvánulások formájában.

Ahogy tanulmányozták a Bibliát, különösen az Apostolok cselekedeteit, felfedezték, hogy az apostolok „megkeresztelkedtek Szent Lélekkel”, és kezdték a teljes megszentelődést a Szent Lélek keresztséggel azonosítani. Nem szükségszerűen társították ezt a tapasztalatot a nyelveken szólással, noha volt néhány példa a nyelveken szólásra a Szentség mozgalomban.

E fogalomkör használatával eltértek Wesley-től, aki azt tanította, hogy a Szent Szellemet a megtéréskor veszi az ember. Követték azonban kijelölt utódjának, John Fletchernek a szó-

használatát, aki úgy írta le a megszentelődést, mint a Szent Lélek vételét, vagy a Szent Lélek keresztséget. XIX. századi vezetők, akik alkalmazták ezt a megfogalmazást, köztük Phoebe Palmer: Asa Mahan, az Oberlin Főiskola korábbi elnöke, aki a *Szent Lélek keresztség* (*Baptism of the Holy Ghost*) c. írás szerzője; Dwight Moody; és R. A. Torrey.

Túlnyomórészt az Oberlin Főiskola és Charles Finney tanították a megszentelődés Szent-ség tanát, mint a kegyelem második munkáját. Nézetüket néha *Oberlin tökéletesség*-nek nevezzük.

Számos szentség-felfogású ember azonban egy másfajta nézetet kezdett hirdetni a szentségről. A gyakorlati hatása ugyanaz volt, de a megközelítés valamiképpen különbözött. Tagadták, hogy a belső bűnös természet el lenne törölve ebben az életben, de azt hirdették, hogy Szelleme által Isten erőt ad a keresztényeknek a bűnös természet elfojtásához és legyőzéséhez.

Minden keresztényt arra buzdítottak, hogy törekedjenek egy megkülönböztethető találkozásra Isten Szellemével, melyben erőt kapnak a keresztény szolgálatra, és hatalmat a szellemi gyümölcsök megtermésére. Ez megtörténhet a megtéréskor vagy utána is. Következésképpen a „Szellem teljességében” kell élniük, és egy „magasabb szintű keresztény életet” kell élniük. Ezek a tanítók ugyancsak a „megkeresztelkedni Szent Lélekkel” biblikus megfogalmazást kezdték használni ennek az élménynek a leírására.

Ezt a nézetet néha *Keswick szentségnek* vagy Keswick felsőbb szintű életnek nevezik az angliai Keswick falu neve után (ejtsd „kesszik”), mely helyet adott az első és legbefolyásosabb összejövételnek e nézet támogatására. Kiemelkedő pártolói voltak William E. Boardman, F. B. Meyer, Andrew Murray, G. Campbell Morgan, A. B. Simpson, és A. J. Gordon. Dwight Moody, R. A. Torrey (Moody utódja), és a Moody Bibliaintézet ugyancsak közel állt ehhez a felfogáshoz, bár ők elsősorban a szolgálat hatalmáról beszéltek, semmint a szentség hatalmáról.

Összefoglalva mind a wesleyánusok, mind az Oberlin tökéletesség és a Keswick szentség elfogadták a szent életet, de az előző a bűnös természet eltörlését hangsúlyozta, míg az utóbbi hatalommal való felruházásról beszélt a bűnös természet legyőzésére. Mindkét mozgalom többségében ugyanazt a megfogalmazást használta, biztatva a megtért embereket, hogy törekedjenek az ezt követő Szent Lélek keresztségre, amely győzelmet ad nekik a bűn felett, és képessé teszi őket arra, hogy Isten akaratát tegyék.

Erős késztetés volt arra, hogy visszatérjenek az apostolok tanaihoz és gyakorlatához az újszövetségi egyházban. Ennek a váagnak a kifejezésére a „Pünkösdi” jelző vált általánossá, és egyre növekvő igény lett: „Vissza Pünkösdhöz!” Néhány vezető sürgetni kezdte a szellemi ajándékok visszaállítását, köztük a prófétálást, a gyógyítást és a csodákat.

A Szentség mozgalom különösen törekedett az újszövetségi igazság visszaállítására az isteni gyógyulásról. A gyógyulás fontos része lett a Szentség prédikátorok üzenetének, és sok csodálatos gyógyulás történt. Egyesek kezdték tanítani, hogy Krisztus fizikai gyógyulást szerzett a Kiengeszteléssel. Kiemelkedő szószólói és evangélistái voltak az isteni gyógyulásnak Ethan O. Allen, Charles Cullis, William Boardman, A. J. Gordon, A. B. Simpson és John Alexander Dowie. Charles Spurgeon ugyancsak imádkozott isteni gyógyulásért.

A Szentség mozgalom hívei, csakúgy, mint más konzervatív protestánsok, szigorú erkölcsiségre és egy elkülönült szent életre szánták oda magukat. Azt hirdették, hogy a keresztényeknek istenfélő módon kell viselkedni, öltözködni és beszélni. A keresztény szentség részeként szót emeltek a dohányzás, az alkohol, szerencsejáték, a káromkodás, az erkölcstelen öltözet, az ékszer viselés, a színházak, a tánc és a világi szórakozások ellen.¹ Amikor a XX. század új stílust és új találmányokat vezetett be, a Szentség felekezetek kiterjesztették ezeket az alapelveket a mozi tiltására, ellenezték, hogy a nők levágják a hajukat, nadrágot viseljenek, és sminket használnak.

Sok Szentség prédikátor, különösen a vándor evangélisták, elhatározták, hogy „hit által” élnek és folytatják a szolgálatukat, csak Istentől téve függővé napi szükségleteik betöltését,

miközben neki szolgálnak. Egyesek hit-otthonkat vagy bibliaiskolákat alapítottak, a keresztény lelkimunkások és hallgatók összetették javaikat, és Istenre bízta, hogy gondoskodjon szükségleteikről.

Felkészülés a pünkösdi mozgalomra

A Szentség mozgalom sok szempontból előkészítette az utat a Pünkösdi mozgalom számára különösen azzal, hogy hangsúlyozta a megtérést, törekedett egy megtérés utáni, különálló élményre, melyet Szent Lélek keresztségnek nevezett, látványos istentiszteleteket tartottak, mozgásteret engedtek a Szent Szellemnek, vallották az isteni gyógyulást, a hitet, a gyakorlati szentséget a mindennapi viselkedésben és öltözködésben. Habár a Szentség mozgalom teológiájában szentháromságot valló volt, a gyakorlatban a dicsőítések, az imák és a hit Jézus Krisztus köré összpontosult, és ezzel előkészítette az utat az Egyetlenséghívó Pünkösdi mozgalom számára.

Donald Dayton, egy nem pünkösdi professzor, akinek szakterülete a Szentség mozgalom és a Pünkösdi mozgalom közötti időszak, így nyilatkozott:

Lehet vitatkozni azon, hogy a népszerű „magasabb szintű keresztény élet” szervezetek vagy mozgalmak teljes hálózata, mely a századfordulón alakult, valamiféle elő-pünkösdi gyűjtőszinór volt, várva a szikrára, mely begyűjtja... Valóban, amikor a pünkösdzizmus megjelent a következő néhány évben, a Szentség mozgalom vezetői felismerték, hogy csak a nyelvek ajándéka az, ami elválasztja az ő tanításaiktól.²

A modern Pünkösdi mozgalom a Szentség mozgalomból nőtt ki. Az új évszázad első óráiban kezdődött, 1901 január 1-én, egy kis topekai bibliaiskolában, Kansasban, mely hit által működött. Alapítója és vezetője Charles Parham volt, egy független prédikátor, aki kapcsolatban volt a Szentség mozgalommal.

A bibliaiskola 1900 őszén kezdődött. Parham tanulmányozta a Bibliát, hogy bizonyítékot találjon a Szent Lélek keresztségére, és erre buzdította tanítványait is. Útmutatása nyomán arra jutottak, hogy a Szent Lélek kezdeti bibliai bizonyítéka a nyelveken szólás, és törekedni kezdtek erre az élményre.

Egy imaösszejövetelen, január 1-én Agnes Ozman, az iskola egyik tanítványa megkérte Charles Parhamot, tegye rá a kezét, hogy ő vehesse a Szent Lelket a nyelveken szólás bizonyítékával. Amikor Parham ezt megtette, Ozman nyelveken kezdett beszélni. Hamarosan más tanítványok is részesültek ugyanebben az élményben, majd január 3-án Parham és sokan mások is vették a Szent Lelket a nyelveken szólás jelével.

Ezek az új pünkösdiel arra jutottak, hogy ez a tapasztalat valami több, mint amit a Szentség mozgalom tanított nekik. Először úgy gondoltak rá, mint a kegyelem harmadik munkájára, mely elvezet a korai pünkösdiel általános bizonyágtételéhez: „Köszönöm Istenem, hogy üdvösségem van, megszentelődtem, és betöltekeztem Szent Lélekkel.”

Hamarosan sok Szentség-csoport tömegesen felkarolta a pünkösdi üzenetet, köztük Isten Egyháza (Cleveland, Tennessee), Isten Egyháza Krisztusban, és a Pünkösdi Szentség Egyház. Ezek a szervezetek elfogadták a kegyelem három munkáját, bár később más pünkösdiel ezt a számot kettőre vagy egyre csökkentették. Az Isten Gyülekezetei például a kegyelem két munkáját vallották: a megtérést és a Szent Szellem keresztségét (egy megtérés utáni felruházást erővel), míg a Nemzetközi Egyesült Pünkösdi Egyház úgy tartja, hogy a megtérés, a vízkereszt és a Szent Szellem keresztség mind a megújítás egyetlen megtapasztalásának a részeit.

Mint már láttuk, 1901 januárja semmi esetre sem az első alkalom volt a bibliai idők óta, amikor valaki vette a Szent Szellemet a nyelveken szólás bizonyítékával. De ez volt az első

feljegyzett alkalom a modern egyháztörténetben, amikor az emberek keresték és vették a Szent Szellemet a nyelveken szólás *elvárásával*. A nyelvek biblikus ismerete és nyelvek bizonyító szerepének elvárása az, ami ezt a mozgalmat megkülönbözteti a Szellem korábbi kitöltésétől, és elvezetett a pünkösdzizmushoz, mint különálló mozgalomhoz. A pünkösdiek ugyan csak különböztek a korábbi hívőktől, mivel úgy hirdették ezt a tapasztalatot, mint *természetest*, és mindenkit buzdítottak az átélésére. A továbbiakban ezt a mozgalmat a XX. századról szóló kötetben tárgyaljuk.

Nyelveken szólás a XIX. században.

A Pünkösdi mozgalom előtt számos példa volt a nyelveken szólásra a XIX. században. A 12. fejezetben már felsoroltunk bizonyítékokat arra, hogy megjelent az amerikai ébredéseknél és a sátoros összejöveteleken az 1800-as években. További jelentős megjelenéseiről tudunk szerte a világ más tájain.

Az 1820-as évek végén egy neves skót egyházbeli (presbiteriánus) pásztor, név szerint Edward Irving azt kezdte prédikálni, hogy a hívőknek törekedniük kell a Szellem valamennyi csodájának és ajándékának a visszaállítására, ami az újszövetségi egyházat jellemezte. 1830-ban a Szent Szellem leszállt a követőire, kezdve Mary Campbell-lel, és James és Margaret MacDonald-del. Noha nincs feljegyezve, hogy Irving maga szól-e nyelveken, jóváhagyta és támogatta ezt az élményt mind Skóciában és saját londoni egyházában.

Miután kizárták a felekezetéből, Irving megalapította a Katolikus Apostoli Egyházat, amely hangsúlyozta a Szellem ajándékait. Az irvingita ébredés ugyancsak életre hívta a Keresztény Katolikus Egyházat és az Új Apostoli Egyházat, és az irvingiták megtalálhatók voltak a főbb felekezetekben. Ezek a csoportok megpróbálták intézményesíteni az ébredést, létrehozva egy hierarchikus egyházvezetést, melyet apostolok és próféták vezettek. Sajnos fokozatosan elvesztették a Szellem ajándékait, rituálissá degradálódtak, és gyors hanyatlásnak indultak. Ma már szinte nem is léteznek. Megfigyelők azonban beszámoltak nyelveken szólásról az irvingita gyülekezetekben az 1800-as évek utolsó negyedében New Yorkban is, és Londonban is.³

Más kitöltetése a Szent Szellemnek nyelvekkel a Readers (Lasare) köreiben, Svédországban 1841 és 1843 között, és az ír ébredésben 1859-ben történt.⁴ A nyelveken szólás feltűnt Gustav von Below lutheránus követői között az 1800-as évek elején Németországban, a kongregacionalisták körében és az „ajándék hívek” („ajándék adventisták”) között New England-ben 1824-ben.⁵

Néhány Plymouth-i Testvér ugyancsak vette a Szent Szellemet a nyelvek jelével.⁶ John Nelson Darby (1800-82), egy anglikán vezetésével ez a csoport támogatta a Biblia szó szerinti értelmezését, szellemi megújulásra törekedtek, szigorúan tanították a szentséget és a világtól való elkülönülést, és nagy figyelmet szenteltek a bibliai próféciák tanulmányozásának. Elsősorban Darby volt a felelős a diszpenzacionalizmus tanáért, amely gyorsan terjedt a fundamentalisták körében a XX. század elején, és ő népszerűsítette az ehhez társuló tant az egyház Nagy Nyomorúság előtti titkos elragadtatásáról. Érdekes, hogy egyes Plymouth-i testvér, csakúgy, mint más angol csoportok ebben az időben, gyakorolták a Jézus Krisztus nevében való keresztséget, engedelmeskedve az Apostolok cselekedeteinek.⁷

Ahogy a századforduló közelgett, a feljegyzések száma növekedett a nyelveken szólásról és az 1904-es nagy Walesi ébredés során, mely megelőzte a Pünkösdi mozgalmat, néhányan szóltak nyelveken.⁸ F. B. Meyer baptistákra talált Észtségban, akik nyelveken szóltak.⁹

Végül a nyelveken szólás megjelent a Szentség mozgalomban a század végén, közvetlenül a Pünkösdi mozgalom meghatározott kezdete előtt. Például a Tennessee-i és Észak-Karolinai szentség-hívők szóltak nyelveken.¹⁰ 1896-ban 130 hívő az Isten Gyülekezetében (Cleveland,

Tennessee) vette a Szent Szellemet nyelvekkel a Shearer Schoolhouse-ban, Cherokee megyében, Észak Karolinában.¹¹

Miután a Pünkösdi mozgalom elkezdődött és nyomatékot kezdtek helyezni a nyelvekre, sokan emlékeztek a korábbi nyelveken szólásukra, mint metodisták, szentség-hívők, vagy más konzervatív keresztény csoportok tagjai, és felismerték annak jelentőségét. Más esetekben emlékeztek arra, hogy hallották családtagjaikat vagy ismerőseiket nyelveken szólani a pünkösdi üzenetet megelőzően. Ilyen jellegű bizonyágtételek gyakoriak voltak a korai pünkösdi körében.

Donald Dayton feljegyezte a nyelveken szólás növekvő előfordulását az 1800-as évek végén:

A nyelveken szólás jelensége nem volt ismeretlen ebben az időben. Gondos kutatás a jelenlegi pünkösdi gyakorlatot megelőző után egy sor beszámolót összeállított arról, hogy ilyen jelenség növekvő gyakorisággal tűnt fel 1870 óta... Ezek az esetek széles körben elterjedtek, és nyilvánvalóan nincsenek kapcsolatban egymással. Egy növekvő irányzat látszik arra, hogy ez a gyakorlat spontán módon jelenik meg sok összefüggésben.¹²

Összefoglalás és kiértékelés

A XIX. századi kereszténység gyors változáson és újjátámasztáson ment keresztül, és növekvő különbözőségek mutatkoztak. A Római Katolikus Egyházban a pápa nagyobb egyházi hatalomra tett szert, mint valaha, de elvesztette világi hatalmának nagy részét. A protestáns liberális teológia önálló utat kezdett a Felvilágosodás hatására, különösen Németországban, noha konzervatív ébredések söpörtek végig Amerikán és előkészítették az utat a XX. század eleji Pünkösdi kiáradás számára.

Ahogy áttekintjük a keresztény tan történetét a kezdettől a protestáns reformációig, egy bámulatos folyamatát látjuk a bibliai felfogás és gyakorlat helyreállításának. Nem egyetlen nap alatt ment végbe, de Isten minden korban gondoskodott egy tanúról az igazság teljessége mellett. A legtöbb esetben a kor vezető teológusai egyidejűleg csak néhány lépést tettek az apostoli mintára való helyreállítás teljes ugrása helyett.

Luther Márton helyreállította a hit általi megigazulás széleskörű felfogását és elfogadását, noha magyarázatába hiba került a predesztináció tana miatt. Ulrich Zwingli és Kálvin János egy biblikusabb nézetet vezettek be az Eukharisztia körül, mint emlékezésről és szellemi közösségről. Az anabaptisták helyreállították a hívők keresztségét, és a megfelelő hangsúlyt a megtérésen és a szent életen. Az angol nyelvű világban ugyanezt tették a baptisták is, míg John Wesley ráirányította a régóta szükséges figyelmet a megszentelődés fontosságára. Végül helyreállítási törekvéseivel és a Szent Szellem munkájára való összpontosításával a Szentség mozgalom előkészítette az utat a nagy újszövetségi igazság újjáéledésére a Pünkösdi mozgalomban.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy a létfontosságú újszövetségi tanítás Isten egyetlenségéről, Jézus Krisztus abszolút istenségéről, a Jézus Krisztus nevében való vízkeresztségről, a Szent Szellem keresztségről a nyelveken szólás kezdeti jelével, és a szent életéről teljesen hiányzott a XX. századig. Mind a négy fő protestáns hagyományban – a lutheránusban, a reformátusban, az anabaptistában, az anglikánban – látjuk Isten munkálkodó kezét, hogy felfedje ezeket az igazságokat.

A reformáció kezdetén Luther Mártonnak és Philip Melancthonnak nehézsége volt a szentháromság-tannal, és mindketten megismertek a Servetus Mihály modalista nézeteivel. Luther felismerte, hogy az apostolok Jézus Krisztus nevében keresztkeltek meg a bűnök bocsánatára. Az 1500-as években Luther néhány korai követője vagy ismerője Jézus Krisztus nevében keresztkeltek meg, és egyesek hatalmas élményben részesültek a Szent

Szellemben, extatikus beszéd kíséretében. Valószínű, hogy némelyek Jézus nevében keresztkeltek meg, és vették a Szent Szellemet. Később más kitöltése is történt a Szent Szellemnek a lutheránusok között, különösen a moravianusok köreiből (1700-as évek), akik pietisták voltak a lutheránus hagyományon belül.

A református mozgalomban Ulrich Zwingli ugyancsak felismerte, hogy az Újszövetség a keresztkelést Jézus Krisztus nevében tanítja. Sok társa és követője az anabaptista mozgalomban törekedett tovább a bibliai igazságokra. A legnagyobb református teológus, Kálvin János eleinte nehézséget látott a szentháromság-dogmában, és Servetus Mihály személyében ő és sok más református hívő közvetlenül szembesült Isten egyetlenségének és Jézus Krisztus istenségének világos kifejtésével. Később néhányan a református mozgalomból megkeresztelkedtek Szent Szellemmel, köztük a Camisardok Franciaországban (1600-as és 1700-as évek), és az irvingiták Nagy Britanniában (1800-as évek). Továbbá a korai kálvinisták szigorúan ragaszkodtak a gyakorlati szentséghez.

A korai anabaptisták közül az 1500-as években egyesek megkérdőjelezték a szentháromság hagyományát, és felajánlottak egy nem szentháromság változatot, mely magában foglalta a modalizmust. Egyesek megkeresztelkedtek Jézus Krisztus nevében, mások vették a Szent Szellemet a nyelvek jelével, és valószínűleg akadtak olyanok, akik mindkét tapasztalatban részesültek. A mozgalom, mint egész, hangsúlyozta a szent életet viselkedésben és öltözködésben.

A tanok, amelyekről szóltunk ugyancsak megjelentek az anglikán egyházban. Egyes korai baptisták (1600-as évek) kifejezték egyetlenség-nézetüket, és sokan megkeresztelkedtek Jézus Krisztus nevében; az is megjelenik, hogy néhányan vették a Szent Szellemet. A korai kvéker (1600-as évek) felkarolták az egyetlenség nézetet, és ugyancsak sokan betöltek Szent Szellemmel. Az 1800-as években mind az egyetlenség nézet, mind a Szellem kitöltése gyakran ismétlődött Nagy Britanniában és Amerikában. Mind a Jézus Krisztus nevében való keresztség, mind a nyelveken szólás előfordult például a Plymouth-i Testvérek között. Végül sok csoport, köztük a puritánok, a kvéker, a metodisták, a Plymouth-i Testvérek és a szentség hívők szigorúan szent életet hirdettek.

Isten működött a katolikusok között is. Például sok janzenista vette a Szent Szellemet az 1600-as és 1700-as években.

Kétségtelen, hogy a fentiekén kívül még sokan megkeresztelkedtek Jézus nevében és vették a Szent Szellemet olyanok, akikről nem készült feljegyzés. Nem meglepő, hogy ezekre a bizonyíték viszonylag ritka. Az alábbi magyarázatok Kenneth Scott Latourette-től származnak, egy egyháztörténész professzortól (Yale University Divinity School), aki segít megérteni, miért:

Azok az események, mozgalmak és intézmények, melyek rendszerint magukra vonták az emberek figyelmét, és ezért feljegyzésre kerültek a múltban, melyek fennmaradtak, korántsem olyan jelentősek, mint amelyekről alig készült feljegyzés, és csak nagyon csekély vagy semmi nyomuk nem maradt, vagy ha maradt, általában elsiklottak felettük a történészek... Azután sok egyén és intézmény, mely kereszténynek nevezte magát, kompromittálta keresztény alapelveit azzal, hogy keveredett a kereszténység szintje alatti vagy keresztény ellenes világgal oly mértékig, hogy a későbbiek nem tartottak érdemesnek feljegyzéseket őrizni róluk.¹³

Hit által – de az elfogadható hit kézzelfogható bizonyítékokon alapul – megerősíthetjük, hogy Istennek minden korban voltak emberei, akik a teljes újszövetségi megtérést átérték, ahogy Péter apostol hirdette az ApCsel. 2,38-ban. Csak az örökkévalóság fogja felfedni Isten egyházának igazi történetét.

Ahogy a XIX. század közeledett, az emberek szíve és értelme végül fogékonyra vált az apostoli igazság egy nagyobb mérvű helyreállítására és megtapasztalására. A Szentség mozgalom hívei buzgón törekedtek a Szent Szellem kitöltetésére, még ha nem is értettek mindent, ami vele jár, és Isten kegyelmesen válaszolt nekik. Ennek eredményeként, míg a liberális teológia meghódította a protestantizmus fő vonalát, a pápaság megerősítette hatalmát a katolicizmusban, és félkeresztény vagy nem keresztény csoportok terjedtek el világszerte, a XX. század a történelem legnagyobb ébredésének volt tanúja Jézus nevét és a Szent Szellem keresztséget illetően.

A Függelék

Dátumok a kereszténység történetében 1500-1900

Az egyedülálló dátum egy csoportra vagy mozgalomra vonatkozóan annak hozzávetőleges kezdetét jelzi, vagy amikor először vált jelentős erővé. Amikor egyes embereket hivatalos címmel ruháztak fel, pl. királynak, az időtartamot jelölő dátum az általuk betöltött hivatal időszakára vonatkozik. Mások esetében az időtartamot jelölő dátum születésük és haláluk időpontját jelöli. Egyes dátumok bizonytalanok, és némelyik esetben a források különböző dátumokat jelölnek meg.

Világi történelem	Egyháztörténet
1300-1500 Itáliai reneszánsz	
1453 Konstantinápoly bukása, a Bizánci Birodalom vége	
1453 Gutenberg Biblia	1466-1536 Desiderius Erasmus
1492 Kolumbusz felfedezi Amerikát	1483-1546 Luther Márton
	1484-1531 Ulrich Zwingli
	1486-1543 John Eck
	1487-1541 Caspar Schwenckfeld
	1489-1656 Guillaume Farel
	1491-1551 Martin Bucer
	1491-1556 Loyola Ignác
	1494-1536 William Tyndale
	1494-1566 John Agricola
	1496-1561 Menno Simmons
	1497-1560 Philip Melanchthon
	1498-1526 Conrad Grebel
	? -1528 Balthasar Hubmaier
	1498-1552 Francis Xavier
	1499-1542 Sebastian Franck
1509-47 VIII. Henrik, Anglia királya	1509-64 Kálvin János
	1511-53 Servetus Mihály
	1513-72 John Knox
	1515-82 Avilai Teréz
	1516 Erasmus görög Újszövetsége
	1517 Luther 95 tézise; a reformáció kezdete
	1520 X. Leó kiközösíti Luthert
	1521 Wormsi Zsinat
	1523 Zwingli református mozgalma elkezdődik
	1525 Az anabaptista mozgalom kezdete
	1529 Marburgi egyházi törvényszék
	1530 <i>Augsburgi Hitvallás</i>
	1533-35 Münsteri Királyság
	1534 Megalakul az anglikán egyház
	1536 Kálvin: <i>A keresztény vallás rendszere</i> (Első kiadás)

	1536-1600 Luis de Molina
	1539-1604 Faustus Socinus
	1540 Megalakul a Jézus Társaság
	1542-1605 A keresztség Jánosa
	1545-63 Trenti Zsinat
	1548 1617 Fracisco Suarez
	1549 <i>Általános ima könyve</i>
1553-58 Mária Királynő Angliában	1550-1633 Robert Browne
1555 Augsburgi béke	1559 Kálvin <i>Rendszere</i> (utolsó kiadás)
1558-1603 I. Erzsébet, Anglia királynője	1560 Skócia protestáns lett
1561 1626 Francis Bacon	1560-1609 Jacob Arminius
1564-1642 Galileo Galilei	1572-1638 Cyril Lucaris
1564-1616 William Shakespeare	1580 <i>Egyetértés könyve</i>
1588 A Spanyol Armada veresége	1580 Kongregacionalisták
1596-1650 René Descartes	1585-1638 Cornelius Jansenius
	1590 Károli Gáspár Bibliafordítása (a ford. megj.)
1598 Nantes-i Ediktum	1609 Baptisták
	1611 King James Biblia
1618-48 Harmincéves háború	1618-19 A Dorti szinódus
1632-77 Baruch Spinoza	1624-91 George Fox
1632-1704 John Locke	1635-1705 Philip Jacob Spener
1633 Galileo tárgyalása	1646 <i>Westminsteri Hitvallás</i>
1648 Westfáliai Béke	1652 Barátok Társaság (Kvékerek)
1649 I. Károlyt lefejezik	1675 Pietisták (<i>Pia Desideria</i>)
	1678 John Bunyan: <i>A zarándok útja</i>
	1700-60 Nicholas von Zinzendorf Gróf
	1722 Moravianusok
	1703-91 John Wesley
1711-76 David Hume	1703-58 Jonathan Edwards
	1707 Isaac Watts: <i>Himnusz</i>
	1714-70 Geroge Withefield
1724-1804 Immanuel Kant	1734-35 A Nagy Ébredés kezdete
	1739 Metodisták
1775 Amerikai Forradalom	1761-1834 William Carey
1789 Francia Forradalom;	1768-1834 Friedrich Schleiermacher
Egyesült Államok: Bill of Rights	
1770-1831 Georg Hegel	1772-1844 Barton W. Stone
	1780 Robert Raikes elindítja a Vasárnapi Iskolát
1807 A Brit rabszolgakereskedelem eltörlése	1792-1875 Charles Finney
	1800 Második Ébredés
1809-82 Charles Darwin	1813-55 Soren Kierkegaard
	1813-73 David Livingstone
1808-83 Marx Károly	1806 Afrikai Metodista Episzkopális Egyház
	1822-89 Albrecht Ritschl
	1830 Mormonok
	1832 Krisztus Tanítványai;
	Krisztus Egyháza

	1832-1905 Hudson Taylor
	1833 Oxfordi Mozgalom
	1837-99 Dwight Moddy
	1845 Phoebe Palmer: <i>A szentség útja</i>
	1846 Hetednap Adventisták
	1854 IX. Pius pápa kihirdeti Mária szeplőtelen fogantatását
1861 Amerikai Polgárháború	1864 <i>Hibák Sillabusza</i> (IX. Pius)
	1867 Szentség Mozgalom
	1869-70 Az Első Vatikáni Zsinat
	1870 Pápai tévedhetetlenség dogmája
	1878 Üdvhadsereg
	1880 Szentség szervezetek
	1886 Tanítvány Önkéntes Mozgalom
	1901 Pünkösdi Mozgalom

Megjegyzés: A fenti dátumok forrásai között található: *Christian History* 9, no. 4 (28 kiadás: „Az egyháztörténet 100 legfontosabb eseménye”); William L. Langer, ed., *An Encyclopedia of World History*; *New Grolier Multimedia Encyclopedia*; Kenneth Scott Latourette, *A History of Christian Thought*; és Philip Schaff, *History of the Christian Church*.

B. Függelék

Egyetlenség Hívók a történelemben

Ez a felsorolás azokat a személyeket tartalmazza, akikről írásos bizonyíték áll rendelkezésünkre. Nem teljes, és egyes csoportok esetében a bizonyíték közvetett vagy töredékes. Nem ismerjük vagy hagyjuk jóvá szükségszerűen az összes tant, amiket ezek az emberek támogattak (az apostolok után). Úgy tűnik, hogy a felsorolásban szereplő emberek megerősítették Isten egyetlenségét, és Jézus Krisztus teljes istenségét, és elleneztek a szentháromság-tant (az ortodox szentháromság dogma szerint). Lásd ebben a témában az David Bernard *Isten teljessége, az Egyetlenség és Szentháromság: A.D. 100-300*, valamint a *Keresztény tan története* 1-2. kötetét.

Század	Csoport vagy személy
I.	Apostoli Egyház
II.	Apostolok utáni vezetők, köztük Római Kelemen, Ingatius, Polycarpus; egyes montanisták; modalisták
III.	Modalisták, köztük Noetus, Praexas, Epigonus, Kleomenes, Sabellius; valószínűleg a római püspökök: Victor, Callistus és Zephyrinus; Kommodianus, valószínűleg egy Észak-Afrikai püspök; "a hívők többsége" Tertullianus korában.
IV.	Marcellus, Ancyra püspöke és követői; antiochiai hívők, köztük valószínűleg Eustathius, az ottani püspök; Priscillianus és követői; Sabellianusok
V-XV.	Sabellianusok, Priscillianisták; valószínűleg más eretnekek, mint az euchiták és bogumilok; egyes teológusok, mint Peter Abelard, William Conches, és Gilbert de la Porrée
XVI.	Michael Servetus, egyes szentháromság.tagadók, egyes anabaptisták
XVII.	Néhány angol baptista; George Fox, William Penn, és már korai kvékerek
XVIII.	Emmanuel Swedenborg, Isaac Watts
XIX.	Barton Stone (keresztény), néhány Új-Angliai kongregacionalista, John Miller (presbiteriánus), John Clowes (anglikánus), David Bailey, ismeretlen angol szerző.
XX.	Egyetlenség-hívó (apostoli) Pünkösdiek, egyes karizmatikusok, egyes szombatisták, egyes baptisták, köztük Frank Stagg, néhány neo-ortodox teológus

C. Függelék

Jézus nevében való keresztség a történelemben

Ez a felsorolás azokat a személyeket tartalmazza, akikről írásos bizonyíték áll rendelkezésünkre. Nem teljes, és az egyes csoportokról szóló bizonyítékok közvetettek és töredékesek. Nem ismerjük vagy hagyjuk jóvá szükségszerűen az összes tant, amiket ezek az emberek támogattak (az apostolok után). Lásd ebben a témában az David K. Bernard *Az újjászületés*, valamint a *Keresztény tan története* 1-2. kötetét.

Század	Csoport vagy személy
I.	Apostoli Egyház
II.	Korai apostolok utáni egyház, Marcioniták, egyes montanisták és modalisták
III.	Sokan az intézményesített egyházban: "eretnekek"; Cypriánus ellenfelei; Sabellianus; István, Róma püspöke jóváhagyja
IV.	Sabellianus, Theophanes, Eutychus, Ambrosius és Hilarius jóváhagyása
V-VI.	Sabelliánusok és már eretnekek
VII.	Bede jóváhagyása
VIII.	Fréjusi Zsinat jóváhagyása
IX.	Miklós pápa jóváhagyása
XII.	Peter Lombard és Victor Hugo támogatásával
XIII.	Bonaventure, Aquinói Tamás, és Albertus Magnus említi; A Nemoursi Szinódus jóváhagyása
XVI.	Néhány szentháromság ellenző, néhány anabaptista, és Luther Márton ismerői
XVII.	Egyes angol "eretnekek"; egyes baptisták, köztük Francis Cornwell
XVIII.	Néhány amerikai baptista, köztük Daniel Hibbard
XIX.	Néhány keresztény, köztük Elias Smith és talán Barton Stone; egyes Plymouth-i Testvér; John Miller (presbiteriánus); egy ismeretlen angol szerző
XX.	Néhány szentháromság-hívő pünkösdi, Egyetlenség-hívő pünkösdiek, egyes szombatisták és karizmatikusok

D. Függelék

Nyelveken szólás a történelemben

Ez a felsorolás azokat a személyeket tartalmazza, akikről írásos bizonyíték áll rendelkezésünkre. Nem teljes, és az egyes csoportokról szóló bizonyítékok közvetettek és töredékesek. Nem ismerjük vagy hagyjuk jóvá szükségszerűen az összes tant, amiket ezek az emberek támogatottak (az apostolok után). Lásd ebben a témában az David K. Bernard *Az újjászületés*, valamint a *Keresztény tan története* 1-2. kötetét.

Század	Csoport vagy személy
I.	Apostoli Egyház
II.	Korai apostolok utáni egyház, Justinus, Ireneaus, montanisták
III.	Tertullianus, Novatius, sabellianusok
IV.	Hilarius és Ambrosius jóváhagyása
XII.	Néhány valdens, albigens, franciskánus, és néhányan mások, kolduló vallásos rendekből
XVI.	Egyes anabaptisták, angliai prófétai mozgalom
XVII.	Camisardok; néhány kvéker; egyes janzenisták, pietisták, köztük néhány moravianus
XVIII.	Egyes metodisták, néhány a fentebb említett XVII. századi csoport közül
XIX.	Néhányan az amerikai ébredésből és sátoros összejövetelekről. Irvingiták, néhány Plymouth-i Testvér, néhány kongregacionalista, és „ajándék hívő” Új Angliában. Readerek Svédországban, néhány német lutheránus, ír ébredési hívők, néhány észti baptista, néhányan a Szentség mozgalomból, és más keresztények.
XX.	Wales-i ébredési hívők, pünkösdiek, karizmatikusok minden felekezetből

E. Függelék

Szentség tanítás a történelemben

1. Csoportok, melyek hangsúlyozták a gyakorlati szentséget. Ez a felsorolás azokat a személyeket tartalmazza, akikről írásos bizonyíték áll rendelkezésünkre. Nem teljes, és az egyes csoportokról szóló bizonyítékok közvetettek és töredékesek. Nem ismerjük vagy hagyjuk jóvá szükségszerűen az összes tant, amiket ezek az emberek támogattak (az apostolok után). Lásd ebben a témában az David K. Bernard *Gyakorlati szentség: Második áttekintés*, valamint a *Keresztény tan története* 1-2. kötetét.

Század	Csoport vagy személy
I.	Apostoli Egyház
II.	Apostolok utáni egyház, montanisták, görög apologéták
III.	Niceai Zsinat előtti szerzők, köztük Tertulianus és Alexandriai Kelemen
IV.	Egyes Niceai Zsinat utáni szerzők, mint John Chrysostom
XII.	Valdensek, humiliati rend, albigensek
XIV.	Husziták
XV.	Siennai Bernardino és követői, Savonarola és követői
XVI.	Anabaptisták, köztük a mennoniták és hutteriták
XVI.	Amish közösségek; kálvinisták
XVII.	Puritánok, kvékerek, baptisták
XVIII.	Methodisták; pietisták, köztük a moravianusok és a Testvérek
XIX.	Szentség mozgalom, Plymouth-i Testvérek, más konzervatív keresztények
XX.	Korai szentháromság-hívő pünkösdiel, korai fundamentalisták és evangéliumiak, Egyetlenség-hívő pünkösdiel

2. Tanítások. Példákat sorolunk fel a különböző tanítók vagy csoportok közül, akik elnezték az alábbi világi gyakorlatokat. Ez a felsorolás tájékoztató jellegű, és nem szükségszerűen tartalmaz mindenkit, aki ilyen álláspontot képviselt. Egyes csoportok eredetileg ezt az álláspontot vallották, de nem sokáig, míg más csoportokban csak egyes tagok vallották vagy vallják nézetüknek. Lásd még ebben a témában David K. Bernard: *Gyakorlati szentség: második áttekintés*.

Világi színház: Tatianus, Theophilus, Alexandriai Kelemen, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, *Apostoli dekrétumok*, John Chrysostom, Kálvinisták, Puritánok, Spener és a piteisták, Wesley és a methodisták, Szentség mozgalom, Pünkösdiel.

Mozik: H.A. Ironside; R.A. Torrey; Moddy Egyháza; Római Katolikus Érsek, George Mudelein; Szentség mozgalom; pünkösdiel, köztük az Apostoli Hit, Isten Egyháza (Cleveland, Tennessee), Isten Gyülekezetei, Nemzetközi Egyesült Pünkösdi Egyház; baptisták, köztük a Baptista Bibliaközösség, John R. Rice, Liberty Baptista Főszikola.

Televízió: Szentség mozgalom, anabaptisták, köztük az Amish Közösség, a hutteriták; egyes evangéliumiak, köztük Malcolm Muggeridge és Joe Bayly; néhány független baptista, köztük Bill Gothard; egyes szentháromság-hívő pünkösdi, köztük David Wilkerson; Egyesült pünkösdiel.

Ékszerel: Alexandriai Kelemen, Tertullianus, Tatianus, Commodianus, Cyprianus, *Apostoli dekrétumok*, John Chrysostom, valdensek, humiliati rend, husziták, Bernardino, Saonarola, anabaptisták, kálvinisták, puritánok, kvékerek, pietisták, Wesley és a methodisták, Szentség mozgalom, pünkösdiel.

Smink: Alexandriai Kelemen, Tertullianus, Commodianus, Cyorrianus, *Apostoli dekrétumok*, Savonarola, Szentség mozgalom, pünkösdiek.

Erkölcstelen öltözk: Alexandriai Kelemen, Tertullianus, Cyprianus, valdensek, humiliati rend, husziták, Bernardino, Savonarola, anabaptisták, kávinisták, puritánok, baptisták, kvékerek, pietisták, Wesley és a metodisták, Szentség mozgalom, egyes független baptisták, pünkösdiek.

Az ellenkező nem ruháinak viselése: Alexandriai Kelemen, Cyprianus, Gangrai és Chalcedoni Zsinat, Szentség mozgalom, egyes független baptisták, pünkösdiek.

Nőknél rövid haj, férfiaknál hosszú haj viselése: Alexandriai Kelemen, Tertullianus, *Apostoli dekrétumok*, John Chrysostom, Gangrai és Chalcedoni Zsinat, Savonarola, anabaptisták, Szentség mozgalom, egyes független baptisták, pünkösdiek.

Alkohol fogyasztása: Tatianus, Alexandriai Kelemen, Tertullianus, *Apostoli dekrétumok*, anabaptisták, puritánok, Wesley és a metodisták, baptisták, Szentség mozgalom, fundamentalisták, pünkösdiek.

Dohányzás: Anabaptisták, Wesley és a metodisták, baptisták, Szentség mozgalom, fundamentalisták, pünkösdiek.

Abortusz: Athenagoras, Miucius Felic, *Apostoli dekrétumok*, Római Katolikus Egyház, Szentség mozgalom, evangéliumiak, pünkösdiek.

Háború: Tertullianus, Hippolytus, Origenész, Lactantius, valdensek, anabaptisták, kvékerek, korai pünkösdiek.

Asztrológia: *Didaché*, Hippolytus, Tertullianus, Lactantius, *Apostoli dekrétumok*, evangéliumiak, pünkösdiek.

Világi sportok és szórakozások: Tertullianus, Alexandriai Kelemen, Hippolytus, *Apostoli dekrétumok*, Minucius Felix, Lactantius, Tatianus, Chrysostom, Bernardino, Savonarola, puritánok, Wesley és a metodisták, Szentség mozgalom, fundamentalisták, pünkösdiek.

Szerencsejáték: Alexandriai Kelemen, Tertullianus, *Apostoli dekrétumok*, Bernardino, Savonarola, husziták, Kálvin, puritánok, pietisták, kvékerek, metodisták, baptisták, Szentség mozgalom, fundamentalisták, evangéliumiak, pünkösdiek.

Tánc: Alexandriai Kelemen, Commodianus, *Apostoli dekrétumok*, valdensek, husziták, Bernardino, Savonarola, anabaptisták, Kálvin, puritánok, Wesley és a metodisták, baptisták, Szentség mozgalom, fundamentalisták, pünkösdiek.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

- Arminius, Jacob (James) *The Works of James Arminius*. Londoni kiadás. Fordította James Nichols és William Nichols. Újranyomtatva. Grand Rapids: Baker Book House. 1986.
- Baille, John, et. Al., editors, *The Library of Christian Classics*. 26 kötet. Philadelphia: Westminster Nyomda.
- Calvin, John. *Institutes of Christian Religion (A keresztény vallás rendszere)* Fordította Henry Beveridge, Grand Rapids: Eerdmans Kiadó. 1989.
- *Letters of John Calvin*. Összeállította Jules Bonnet. Philadelphia: Presbiterien Board of Publication. 1858.
- *Tracts and Treatises in Defense of the Reformed Faith*. Fordította Henry Beveridge. Grand Rapids: Eerdmans Kiadó, 1958.
- Fox, George. *The Works of George Fox*. New York: AMS Press. 1975.
- Hubmaier, Balthasar. *Balthasar Hubmaier: Theologian of Anabaptism*. Fordította és szerkesztette H. Wayne Pipkin és John H Yoder. Scottdale, PA: Herald Press. 1989.
- Lumpkin, William. *Baptist Confession of Faith*. Chocago: Judson Press, 1959.
- Luther, Márton. *Luther's Works*. Szerkesztette Abdel Wentz. Philadelphia: Muhlenberg Press. 1959.
- Melanchthlon, Phiplip. *Melanchthon on Christian Doctrine: Loci Communes, 1555*. Fordította és szerkesztette Clyde Manschreck. New York: Oxford University Press. 1965.
- Penn, William. *The Rise and Progress of tha People Called Quakers és A Key Opening the Way to--- the Poeple Called Quakers*. Philadelphia: Friends' Bookstore, 1849.
- Schaff, Philpi, ed. *The Creeds of Christendom*. /. Kiadás, 3. kötet. Grand Rapids: Baker Book House. 1931.
- Schleiermacher, Friedrich. *The Christian Faith*. Edinbrough: T és T. Clark. 1928.
- Servetus, Michael. *The Treatises of Servetus on the Trinity*. Firdította Earl Morse Wibur. Harvard Theological Studies 16. Szerkesztette James H. Ropes és Kirsopp Lake. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1932.
- Simons, Memmo. *The Complete Writings of Menno Simons, c. 1496-1561*. Scottdale, PA: Herald Press. 1956.
- Spener, Philip-Jacob, *Pia Desideria (Pious Desires)*, Fordította és szerkesztette Theodor Tappert. Philadelphia: Fortress Press. 1964.
- Stone, Barton W., és John Rogers. *The Biography of Eld. Barton Warren Stone. Written by Himself with Additions and Reflections*. Cibcinatti: J. A. és U. P. James. 1847. In Hoke Dickinson, ed. *The Caine Ridge Reader*. N. p. N. d.
- Swedenborg, Emmanuel. *The True Christian Religion*. New York: E. P. Dutton and Company. 1933.
- Walker, Williston. *The Creeds and Platform of Congregationalism*. Philadelphia és Boston: Pilgrom Press. 1960.
- Wesley, John. *The Works of John Wesley*. 3. Kiadás. Grand Rapids: Baker Book House. 1950.
- Williams, George Huntston, szerkeztő és fordító. *The Polish Brethren*, Missoula, MT: Scholars Press, 1980.
- Zwingli, Ulrich. *Selected Works*. Szerkesztette Samuel Macauley Jackson, Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1901, 1972.

Másodlagos források

- Bainton, Roland. *Here I Stand*. Nashville: Abingdon, 1978.

- *Hunted Heretic: The Life and Death of Michael Servetus, 1511-1553*. Boston: Beacon Press. 1953.
- Barbour, Hugh, és J. William Frost. *The Quakers. Denomination in America* 3. száma. New York: Freenwood Press. 1988.
- Berkhof, Louis. *The History of Christian Doctrines*, Grand Rapids: Baker Book House. 1937.
- Bernard, Davis. *The New Birth*. Hazelwood, MO: Word Aflame Press. 1984. Megjelent magyarul: *Az újjászületés* címen az Unipen Új Élet Alapítvány gondozásában.
- *Practical Holiness: A Second Look*. Hazelwood, MO: Word Aflame Press. 1985.
- Bloesch, Donald. *Essentials of Evangelical Theology*. San Francisco: Harper and Row. 1978.
- Boettner, Loraine. *Roman Catholicism*. Philadelphia: Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1962.
- Brinton, Crane, et al. *A History of Civilization*. Third edition. Englewood Cliffs, NJ: prentice-Hall. 1967.
- Brown, Dale. *Understanding Pietism*. Grand Rapids: Zondervan. 1978.
- Brown, Harold O. J. *Heresies: The Image of Christ in the Mirror of Heresy and Orthodoxy from Apostles to the Present*, Garden City, N. Y.: Doubleday, 1984.
- Christian History*. 9. kötet, 4. szám. 28. téma: “The 100 Most Important Events in Church History.”
- Dayton, Donald. *Theological Roots of Pentecostalism*. Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1987.
- Dowley, Tim. Et al., szerkesztők. *Eerdmans' Handbook to the History of the Church*. Grand Rapids: Eerdmans. 1977
- Durant, Will és Ariel. *The Story of Civilization*, 11 kötet. New York: Simon és Schuster: 1935-75.
- Gibson, Edgar. *The Thirty-nine Articles of the Church of England*. London: Menthuen and Company, 1896.
- Gonzalez, Justo. *A History of Christian Thought*. Nashville: Abingdon. 1975.
- Greenfield, John. *When the Spirit Came: The Story of the Moravians Revival of 1727*. Minneapolis: Bethany Fellowship. 1967. Eredeti cím: *Power from on High*. 1928.
- Hamilton, Michael, szerkesztő: *The Charismatic Movement*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company. 1977.
- Harvey, Van. *A Handbook of Theological Terms*. New York: Macmillan, 1964.
- Hastings, James. szerkesztő. *Encyclopedia of Religion and Ethics*. New York: Charles Scribner's. 1951.
- Heick, Otto. *A History of Christian Thought*. Philadelphia: Fortress Press. 1965.
- Hodge, Charles. *Systematic Theology*. Reprint. Grand Rapids: Eerdmans, 1986.
- Johnsos, Paul. *A History of Christianity*. New York: Atheneum. 1976.
- Klotsche, E. H. *The History of Christian Doctrine*. Revised edition. Grand Repids: Baker Book House. 1945, 1979.
- Kolenda, Konstantin. *Philosophy's Journey: A Historical Introduction*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company. 1974.
- Lane, Tony. *Harper's Concise Book of Christian Faith*. San Francisco: Harper and Row. 1984.
- Langer, William L., szerkesztő. *An Encyclopedia of World History*. 4. kiadás. Boston: Houghton Mifflin Company. 1968.
- Latourette, Kenneth Scott. *A History of Christianity*. Átdolgozott kiadás. San Francisco: Harper and Row. 1953, 1975.
- Mead, Frank. *Handbook of Denominations in the United States*. 7. kiadás. Nashville: Abingdon. 1980.
- Nigg, Walter. *The Heretics*. New York: Alfred A Knopf. 1962.

- Pelikan, Jaroslav. *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*. 5. kötet. Chicago: University of Chicago Press. 1971-89.
- Schaff, Philip. *History of the Christian Church*. 3. átdolgozott kiadás. 8 kötet. 1910. Reprint. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company.
- Snyder, Howard. *The Radical Welsey*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press. 1980.
- Strong, Augustus. *Systematic Theology*. Old Tappan, NJ: Fleming H. Revell. 1907.
- Sweet, William. *The Story of Religion in America*. Grand Rapids: Baker Book House. 1950.
- Synan, Vinson. *The Holiness-Pentecostal Movement in the United states*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company. 1971.
- Wenger, John Christian. *The Doctrines of the Mennonites*. Scottdale, PA: Mennonite Publishing House. 1952.
- Wilbur, Earl Morse. *A History of Unitarianism: Socinianism and its Antecedents*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1946.
- Williams, George Huntston. *The Radical Reformation*. 3. kiadás. Philadelphia: Westminster Press. 1992.
- Willis, Robert. *Servetus and Calvin: A Study of an Important Epoch in the Early History of the Reformation*. London: Henry S. King and Company. 1877.

Megjegyzések

1. A protestáns reformáció

¹ James Fallows: „Vatican City,” *National Geographic*, December 1985, 735.

² David Bernard: *A History of Christian Doctrine* (Hazelwood, MO: Word Aflame Press, 1995) 1:293-302, 267, 271.

³ Philip Schaff, *History of the Christian Church* (1910; Újranyomtatva Grand Rapids: Eerdmans) 7:123.

⁴ Ugyanott: 7:247.

2. Luther Márton és korai lutheránus teológia

¹ Schaff: *History* 7:35.

² Lásd például Ap. Csel. 2,38; 5,32; 6,7; Róma 1,5; 6,16-17; 16,26; 11,19-22; Zsid 5,9; 10,23-39; Jel. 3,20; 22,17. Teljes tárgyalását lásd David Bernard *Az újjászületés* c. könyvében (Hazelwood, MO: Word Aflame Press, 1984), 31-64.

³ Schaff: *History* 7:24, n. 1.

⁴ Roland Bainton, *Hunted Heretic: The Life and Death of Michael Servetus, 1500-1553* (Boston: Beacon Press, 1953), 60.

⁵ Robert Willis, *Servetus and Calvin: A Study of an Important Epoch in the Early History of the Reformation* (London: Henry S. King and Co., 1877), 44.

⁶ Philip Schaff, *The Creeds of Christendom* (1931; Újranyomva: Grand Rapids: Baker, 1983) 3:85.

⁷ Ugyanott. 3:7, 13.

⁸ Schaff, *History* 7,218.

⁹ Luther Márton: *Az egyház babiloni fogsága, Ige és Szentség II, Luther munkái*, 36. kötet. Szerk: Abdel Wentz (Philadelphia: Muhlenberg Press, 1959), 63.

¹⁰ Roland Bainton: *Here I Stand* (Nashville: Abingdon, 1978), 216-17.

¹¹ Kenneth Scott Latourette, *A History of Cristianity* (New York: Harper and Row, 1953, 1975) 2:728.

3. Ulrich Zwingli és a korai református teológia

¹ Schaff: *History* 8:6; Sherwood Wirt, „You Can Buck the System and Win,” *Christianity Today*, 3. February 1984, 21.

² Ugyanott: 20; Schaff, *History* 8:188.

³ Ulrich Zwingli: *Selected Works*, ed. Samuel Macauley Jackson (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1901, 1972), 238.

⁴ Schaff, *History*, 8:49.

⁵ William Lock, „Zwingli Was the Reformation’s Most Gifted Musician,” *Christianity Today*, 3 February 1984,22.

⁶ Ulrich Zwingli, *Of Baptism*, in *zwingli and Bullinger*, ford. G. W. Bromiley, 24. kötet, *The Library of Cristian Classic* (Philadelphia: Westminster Press, 1953), 145. E témát ismételten lásd ugyanott: 144, 168, 171.

4. Az anabaptisták

¹ Schaff: *History* 8:77

² Will és Ariel Durant, *The Story of Civilization* (New York: Simon és Schuster, 1935-75) 6:401.

³ Ugyanott.

⁴ George Huntston Williams, *The Radical Reformation*, 3. kiadás. (Philadelphia: Westmintser Press, 1962, 1992), 228, 667; Donald Bloesch? *Essentials of Evangelical Theology* (San Francisco: Harper and Row, 1978) 2:115-16.

⁵ Menno Simons, *Christian Baptism*, in *The Complete Writings of Menno Simons, c. 1496-1561* (Scottdale, PA: Herald Press, 1956), 277.

⁶ Balthasar Hubmaier, *A Form for Christ’s Supper*, in *Balthasar Hubmaier: Theologian of Anabaptism*, trans. and ed. H. Wayne Pipkin and John H. Yoder (Scottdale, PA: Herald Press, 1989), 394.

⁷ Simons, *The True Christian Faith*, in *Complete writings*, 377.

⁸ Crane Brinton et. Al., *A History of Civilization*, 3. kiadás, (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967) 1:480.

⁹ Hubmaier, *On the Christian Baptism of Believers és On Infant Baptism against Oecolampad*, in Pipkin és Yoder; 123, 293-94.

¹⁰ John Christan Wenger *The Doctrine of the Mennonites* (Scottsdale, PA: Mennonte Publishing House, 1952), 108.

¹¹ Schaff, *History* 8:738.

¹² Williams, *Radical Reformation*, 1962-e kiadás, 193, idézi a himnusz Frederick Weis, *The Life and Teachings of Ludwig Hetzer* c. könyve, 214ff.

¹³ Edgar Gibson, *The Thirty-nine Articles of the Church of England* (London: Methuen and Co., 1896.), 92.

¹⁴ Hubmaier, *Summa of the Entire Christian Life*, in Pipkin and Yoder, 86; de lásd Hubmaier, *A Form for Water Baptism*, in Pipkin and Yoder, 389, ezért a szentháromság-formuláért.

¹⁵ Williams, *Radical Reformation*, 668, 738.

¹⁶ George Hunston Williams, kiadás és fordítás., *The Polish Brethren* (Missoula, MT: Scholar Press, 1980) 2:455, Brackets are in original. Idézet Iraneus *Against Heresies* 3:18.

¹⁷ Williams, *Radical Reformation*, 704. Lásd még Albert Henry Newmann, *A History of Anti-Pedobaptism* (Philadelphia: American Baptist Publication Society, 1987), 336.

¹⁸ Wenger, 42-43.

5. A radikális reformáció

¹ Williams, *Radical Reformation*, 46.

² Ugyanott, 49. old.

³ Ugyanott, 56. old.

⁴ Roland Bainton, *Hunted Heretic*, 212; Schaff, *History* 8:785.

⁵ Bainton, *Hunted Heretic*, 214.

⁶ Michael Servetus, *On the Errors of the Trinity*, in *Two Treatises of Servetus on the Trinity* szerkesztette: James H. Ropes és Kirsopp Lake, fordította: Earl Morse Wilbur (Cambridge, Ma: Harvard University Press, 1932), 168.

⁷ Ugyanott, 173-74.

⁸ Servetus, *Two Dialogues on the Trinity*, in *Treatises*, 196-97.

⁹ Bainton, 131-33. George Hunston Williams egyetért abban, hogy Servetus nem volt panteista Lásd *Radikális reformáció*, 323.

¹⁰ Servetus, *Dialogues*, in *Two Treatises*, 238-63.

¹¹ Servetus, *Errors*, a *Two Treatises*-ben, 44-45.

¹² Willis, 178-79.

¹³ Servetus, *Dialogues*, in *Two Treatises*, 235.

¹⁴ Willis, 347.; de lásd Bainton, *Hunted heretic*, 147.

¹⁵ Ugyanott, 359. old. Lásd Bainton, *Hunted Heretic*, 147.

¹⁶ Bainton, *Hunted Heretic*, 60. idézve, Sebastian Franck: *Letter to John Campanus*.

¹⁷ Willis, 371.

¹⁸ Ropes and Lake, szerk. XVII-XVII.

¹⁹ Bainton, *Hunted Heretic*, 205,

²⁰ Willis, 302-3.

²¹ Williams, *Radical Reformation*, 617, 622, 647-50, 808.

²² Schaff, *History* 8:789-90.

²³ Williams, *Radical Reformation*, 199.

²⁴ Ugyanott, 822. old.

6. Kálvin János és reformer teológiája

¹ Schaff, *History* 8:559.

² Kálvin János, *Acts of the Council of Trent with the Antidote* (1547), *Tracts and Treatise in Defense of the Reformed Faith*, ford. Henry Beveridge (Grand Rapids: Eerdmans, 1958) 3:180.

³ Kálvin János, *Institutes of the Christian Religion*, forf. Henry Beveridge (Grand Rapids: Eerdmans, 1989), 514, 521.

⁴ Ugyanott, 513., 520.

⁵ Ugyanott.

⁶ Ugyanott.

⁷ Kálvin János: *The True Method of Giving Peace to Christendom and Refoming the Church*, in *Tracts and Treatises* 3:287.

⁸ Kálvin, *Institutes* (Rendszerek) 1981.es kiadás, 2,33-34. Utalás az „igaz ékességre” a lábjegyzetben lévő szó szerinti fordításból ered.

⁹ Schaff: *History* 8:489-90.

¹⁰ Durant 6:469, 474.

¹¹ Schaff: *History* 8: 644-45.

¹² Ugyanott: 8:492-93

Reformáció Nagy-Britanniában

¹ Durant 8:194-95.

² Tony Lane, *Harper's Concise Book of christian Faith* (San Francisco: Harper and Row 1984), 148. old.

³ „Tongues, Gift of” *Smith's Dictionary of the Bible* szerk. H. B. Hackett (1870; Repr. Grand Rapids; Baker 1971) 4:3310-11.

⁴ John Smyth, *Short Confession of Faith in XX. Articles* (Rövid hitvallás 22. cikkelyben) in William Lumpkin, *Baptist Confession of Faith* (Chicago Judson Press, 1959), 101.

⁵ George Fox, *The Great Mistery of the Great Whore Unfolded* (London, 1659). Rper. 3. kötet *The Works of George Fox* (New York: AMS Press, 1975), 507.

⁶ *Propositions and Conclusions concerning True Christian Religion* (1612-14), in Lumpkin, 127.

⁷ Ugyanott, Lumpkinban, 125. old.

⁸ *A Confession of the Faith of Several Congregational of Christ in the County of Somerset and Some Churches in the Counties Near Adjacent* (London 1656), in Lumpkin, 204, 206, 209. A hitvallás leírása Lumpkinban, 202. old.

⁹ *A hit rövid megvallása és kijelentése (A Brief Confession or Declaration of Faith)* (London: G. D. for Smith, 1660). in Lumpkin 225, 227. A beszélgetés Lumpkintól, 339.old.

¹⁰ Ugyanott Lumpkinban, 226, 228; emphasis in original.

¹¹ Robert Robinson, *The History of Baptism*, szerk. David Benedict (Boston: Lincoln and Erdmands, 1817), 60.

¹² Thomas Weisser, *Early Baptist Preaching Acts* 2,38 (By the author, 1987), 4-7, 11, 12,15.

¹³ Thomas Weisser, *Jesus Name Baptism through the Centuries* (By the author, 1989), 37-38. old.

¹⁴ Weisser, *Early Baptist*, 24-25., 30-31., idéz a következőknél: Francis Cornwell, *Two Queries of Serious Consideration, concerning the Gospel Faith of the LORD Jesus the Christ Once Given unto the Saints* (1645) 4; Robert Whittle, *An Answer to Mr. Francis Corenwell's Positions and Inferences* (London: W.H., 1646), 20; Francis Cornwell, *A Description of the Spiritual Temple* (London: John Dawson, 1646), 44-45, 53, 60.

¹⁵ *Proposition and Conclusions*, Lumpkinban, 193. old.

¹⁶ *The True Gospel-Faith Declared according to the Scriptures* (London, 1654), Lumpkinban, 193. old.

¹⁷ *The True Gospel-Faith Declared according to the Scriptures* (London, 1654), in Lumpkin, 193.

¹⁸ Donald Bloesch, *Essentials of Evangelical Theology* (San Francisco; Harper and Row; 1978) 2:115-16; Schaff, *History* 1:237.

¹⁹ William Penn, *The Rise and Progress of the People Called Quakers* (Philadephia: Friends' Bookstore, 1849). 25., 28. 39.

²⁰ William Penn, *No Cross, No Crown*, ed. Ronald Sedleck (Richmond, IN: Friends United Press, 1981), cover.

²¹ George Fox, *The Great Mistery*, in *Works* 3:180.

²² Hugh Barbour and J. William Frost, *The Quakers*, no. 3. of *Denominations in America* (New York: Freenwood Press, 1988.)

²³ William Penn, *A Key Opening the Way to Every Capacity How to Distinguish the Religion Professed by the People Called Quakers from the Perversions and Misrepresentations of Their Adversaries* published With *Rise and Progress* (Philadelphia; Friends' Bookstore, 1849), 15-17.

²⁴ Thomas Weisser, *Anti-trinitarianism of Early Quakers* (By the author 1985.)

A katolikus reformáció

¹ Lásd David K. Bernard, *A History of Christian Doctrine* (Hazelwood, MO: Word Aflame Press, 1995) 1:245-47, 255-60.

² Latourette 2:847.

³ Loyola Ignác: *Lelki gyakorlatok (Spiritual Exercises)* idézte Lane, 159. old.

⁴ Michael Hamilton, ed., *The Charismatic Movement* (grand Rapids: Eerdmans, 1977), 76; „Charismata” *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings (New York: Charles Scribner's Sons, 1951) 3:370.

⁵ Ezek a betoldott könyvek: Tóbiás könyve, Judit könyve, Makkabeusok könyve I.-II., Bölcsesség könyve, Sirák fia könyve, Báruk könyve Jeremiás levelével, Kiegészítés Eszter könyvéhez, A három szent gyermek éneke vagy Azáriás imája (Dániel 3. kiegészítése), Zsuzsanna története (Dániel 13. kiegészítése), Bél és a Sárkány (Dániel

14. kiegészítése). A téma további tárgyalását lásd David K. Bernard: *Isten tévedhetetlen Igéje (God's Infallable Word)* (Hazelwood, MO: Word Aflame Press, 1992), 84-86.

⁶ *The Canons and Dogmatic Decrees of the Council of Trent* (1563), in Schaff, *Creeds* 2:112-13.

⁷ Ugyanott, 2:115, 117-18.

⁸ Ugyanott, 2:123.

⁹ „Mert a Római Katolikus Egyház a pünkösdiekkel való ökumenikus párbeszéde, helyesen szólva, azon a felismerésen alapult, hogy a pünkösdiek is az Atya, Fiú és Szent Lélek nevében szolgáltatják ki a keresztséget... Egyetértésünk a szentháromság ú keresztségen alapul, és egységet képez közöttünk.” „Távlatok a koinoia alapján: Utolsó jelentés a Nemzetközi Római Katolikus Egyház /Pünkösdi párbeszédéről (1985-89), par. 54, in *Pneuma: The Journal of Society for Pentecostal Studies* 12, no. 2 (Fall 1990): 128.

A lutheránus ortodoxia

¹ Philipp Melanchthon, *Melanchthon a keresztény tanról: Loci Communes 1555*, ford. és szerk. Clyde Manschreck (New York: Oxford University Press, 1965), 206.

² Ugyanott; 215.

³ Lane, 121.

⁴ Willis, 45-47.

⁵ Melanchthon, 11.

⁶ Ugyanott: 16.

⁷ Hamilton. Ed. 85-86.

⁸ Schaff, *History* 1:237.

A református ortodoxia

¹ Jacob (James) Arminius, *The Works of James Arminius*, London ed., trans. James Nichols and William Nichols (Repr. Grand Rapids: Baker Book House, 1986) 2:722..

² Ugyanott, 2:721; kihangsúlyozva az eredetiben.

³ Ugyanott, 2:723, kihangsúlyozva az eredetiben

⁴ Ugyanott 2:725.

⁵ Lásd Daniel Fuller: *Gospel and Law: Contrast or Continuum?* (Grand Rapids: Eerdmans, 1980), 16-17; C. 1. Scofield, ed., *The Scofield Reference Biblia* (New York: Oxford University Press, 1917), 999-1000, 1115, 1002; M. r. DeHaan, *508 Answers to Bible Questions* (Grand Rapids: Zondervan 1952), 219.

⁶ Hamilton. Ed., 75; Schaff, *History* 1:237; „Camisards,” *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, 1:175-76.

⁷ „Tongues, Gift of., *Smith's Dictionary of the Bible*, ed. H. B. Hackett (1870; Repr. Grand Rapids: Baker, 1971) 4:3310-11.

11. A pietisták és a metodisták

¹ Philip Jacob Spener, *Pia Desideria (Pious Desires)*, tranz. And ed. Theodore Tappert (Philadelphia: Fortress Press, 1964), 64.

² Latourette 2:895.

³ Dale Brown *Understanding Pietism* (Grand Rapids: Zondervan, 1978), 122-23.

⁴ Frankd Mead, *Handbook of Denominations in the United States*, 7th ed. (Nashville: Abingdon, 1980), 62.

⁵ John Greenfield, *when the Spirit Came: The Story of the Moravian Revival of 1727* (1928; Repr. Minneapolis: Bethany Fellowship, 1967), 9-17.

⁶ Ugyanott, 23-24.

⁷ Ugyanott, 57.

⁸ Hamilton, ed., 77. 95.

⁹ Freenfield, 34-35.

¹⁰ Donald Dayton, *Theological Roots of Pentecostalism* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1987), 38.

¹¹ Durant 9:131, 135.

¹² *Doctrines and Discipline of the Methodist Church* 1952, ed. Nolan Harmon (Nashville: The Methodist Publishing House, 1952), 34-35.

¹³ John Wesley, *To Mr. S. at Armagh*, in *The Works of John Wesley*, 3rd. Ed. (Grand rapids: Baker Book House, 1950) 12:248.

¹⁴ John Wesley, *Advice to the People Called Methodist with Regard to Dress*, in *Works* 11:466-69.

-
- ¹⁵ John Wesley, *Thoughts on Dress*, in *Works* 11:477-78.
¹⁶ Elmer Clark, *The Small Sects in America* (Nasville: Cokesbury Press, 1937), 111-12.
¹⁷ „Tongues, Gift of”, *A dictionary of the Biblia*, ed. James Hastings (New York: Charles Scribner’s Sons, 1898) 4:796.
¹⁸ Stanley Frodsham, *With Signs Following* (Springfield, MO: Gospel Publishing House, 1926), 232.
¹⁹ Howard Snyder, *The Radical Wesley* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1980), 96.
²⁰ John Wesley, *A Letter to the Reverend Dr. Conyers Middleton*, in *Works* 10:54-56.
²¹ Isaac Watts, *The Glory of Christ*, idézte Arthus Davis, *Isaac Watts: His Life and Works* (London: Independent Press, 1943), 120.
²² Emmanuel Swedenborg, *The True Christian Religion* (New York: E.P. Dutton and Company, 1933), xv-xix, 268; kiemelés az eredetiben.

12. A tizenkilencedik század

- ¹ Lásd David Bernard, *Isten tévedhetetlen Igéje (God’s Infallible Word)* 42-46.
² Friedrich Schleiermacher, *A keresztény hit (The Christian Faith)* (Edinburgh: T. and T. Clark, 1928), 399.
³ Ugyanott: 747.
⁴ Ugyanott., 743, 747, 395.
⁵ Ugyanott., 738, 741.
⁶ Ugyanott., 391., 397., 750-51.
⁷ Schaff, *Creeds* 2,232.
⁸ Lásd David Bernard, *A keresztény tan története (A History of Christian Doctrine)* 1:119, 129-30, 156, 212.
⁹ Robert Davidson, *History of the Presbyterian Church in the State of Kentucky* (New York: Robert Carter; 1847; repr. Greenwood, SC: Attic Press, 1974). 131-62.)
¹⁰ Ugyanott: Barton W. Stone és John Rogers, *The Biograph of Eld. Barton Warren Stone, Written by Himself with Additions and Reflections* (Cincinnati: J. A. and U. P. James, 1847), 34-42, in Hoke Dickinson, ed., *The Cane Ridge Reader* (N.p., n.d.).
¹¹ William Sweet, *The Story of Religion in America* (Grand Rapids: Baker Book House, 1950), 133, 227-31.
¹² Vinson Synan, *The Holiness-Pentecostal Movement in the United States* (Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, 1971), 25. idézve E. Merton Coulter, *College Life in the Old South* (New York, 1928), 194-95.
¹³ Synan, 25, n. 29.
¹⁴ Stone and Rogers, 13, 275. Lásd még Barton Stone, *History of the Christian Church in the West*, 28, in Hoke Dickenson, ed., *The Cane Ridge Reader*.
¹⁵ Stone and Rogers, *Biography*, 277.
¹⁶ Ugyanott, 329-31, 346.
¹⁷ Ugyanott, 61.
¹⁸ Weisser, *Jesus Name Baptism, through the Centuries* (By the author, 1989), 38-40.
¹⁹ Stone and Rogers, *Biography*, 325-27, 340.
²⁰ Horace Bushnell, *God in Christ* (Hartford: Brown and Parsons; 1849), 127, 168-69, 175, 177.
²¹ Lyman Abbott, ed., *Henry Ward Beecher: A Sketch of His Career* (New York: Funk and Wagnalls, 1883), 110, 113, idézve Henry Ward Beecher, *Views and Eperiences of Religious Subjects*, 197; eredeti kiemelés.
²² Thomas Weisser, *After the Way Called Heresy* (By the author, 1981), 98, idézi Levi Paine, *A Critical History of the Evolution of Trinitarianism* (Boston: Houghton Mifflin 1900), 141.42.
²³ John Miller, *Is God a Trinity?* 3. kiadás, (Princeton, NJ: Privately printed, 1922; Repr. Hazelwood, MO: Word Aflame Press, 1975).
²⁴ David Campbell, *All the Fullness* (Hazelwood, MO: Word Aflame Press, 1975), 167-73.
²⁵ *A Few Words of Obvious Truth*, 3. kiadás, (London: R. Hunter, 1836); repr. Az Thomas Weisser, ed., *Baptism isn Jesus’ Name Early 1800’s* (By the editor, 1896).
²⁶ Az épület, melyben Bailey megalapította iskoláját, ma az Egyesült Pünkösdi Egyház otthona, Frederick Turley pásztor vezetésével. A fia, David Turley fedezte fel a könyvet.

13. A Szentség mozgalom

- ¹ J. Gordon Melton, *The Encyclopedia of American Religions* (Wilmington, NC: McGrath Publishing Co.) 1:200.
² Dayton, 174-75.
³ Schaff, *History* 1:237.
⁴ Ugyanott.
⁵ Hamilton, ed., 85-86, 89; Stanley Frodsham, *With Signs Following* (Springfield, MO: Gospel Publishing House, 1926), 232.

⁶ Bloesch 1:115-16

⁷ W. Robertson Nicoll, ed., *The Expositor's Biblia* (Grand Rapids; Eerdmans, 1956) 5:330.

⁸ Hamilton, ed., 95-96.

⁹ Fordsham 234.

¹⁰ „Pentecostal Churches” *Encyclopedia Britannica* (Chicago: William Benton, 1976) 14:31.

¹¹ C. W. Conn, „Curch of God (Cleveland, Tenn.),” in *Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements*, ed. Stanley Burgess, et. Al. (Grand Rapids: Zondervan, 1988), 198.

¹² Dayton, 177-78.

¹³ Latourette 2:XVIII.